

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Οκτώβριος 2007 • τεύχος 159 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Όκτώβριος 2007
τεύχος 159 • 5 €

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα τής Έλλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές

του έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

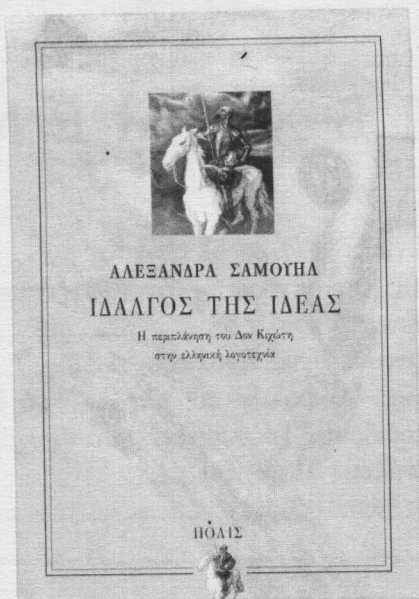
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Άγγελος Έλεφάντης, «Όλες οι έξουσίες στόν άρχηγό και άσκοϋνται έπ' όνόματί του». Καί ή κρίση συνεχίζεται	5
Κατερίνα Λαμπρινοϋ, Ένα σχολιάκι	7
Βασίλης Ζουναλής, Άσφαλιστικό: μία από τά ίδια	8
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Τό ποντίκι πού βρυχάται	10
Στρατής Μπουρνάζος, Δίδακτρα μέ μεταπτυχιακούς τίτλους	12

Χρήστος Παπαστυλιανός, Είμαι δυντή ή μετεξέλιξη τής ΕΕ σέ διακριτή από τά κράτη μέλη συνταγματική τάξη;.....	14
Άλέξης Ηρακλείδης, Μιά διαφορετική έθνοκάθαρση	18
Δημήτρης Χασάπης, Η απόδειξη στά μαθηματικά και στά μαθηματικά του σχολείου	25
Γιώργος Φουρτούνης, Κανγκιλέμ: κανονιστικότητα και έπιστήμη	30
Κώστας Τσάμπουρας, Ό Ζάκ Ντεριντά και ή «Ίστορία τής τρέλας».....	37

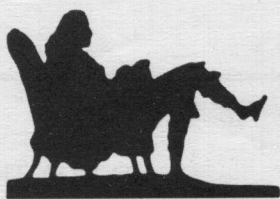
Στέφανος Δημητρίου, Φιλοσοφική πραγματεία για τή μουσική	44
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	46

Έξώφυλλο: Πάμπλο Πικάσο, Πορτραίτο
τής Ντόρας Μάαρ, 1937

«Η παρουσία του Δον Κιχώτη στην ελληνική ποίηση είναι μακρόχρονη και παραγωγική. Σπουδαίοι, ελάσσονες και ασήμαντοι ποιητές ελκύονται από τη μορφή του και νιώθουν την ανάγκη να μιλήσουν γι' αυτήν με τους στίχους τους. Δύο πράγματα είναι ευδιάκριτα σε αυτή την ποιητική ανταπόκριση. Το πρώτο είναι ο μεγάλος αριθμός των ποιητών –αναλογικά μεγαλύτερος απ' ό,τι σε κάθε άλλη ευρωπαϊκή ποίηση– που κάνουν τον Δον Κιχώτη ποιητικό τους θέμα. Αλλά και κανένας άλλος ξένος λογοτεχνικός ήρωας – ο Φάουστ, ο Άμλετ, ο Δον Ζουάν – δεν κινητοποίησε τόσο την ελληνική ποιητική ευαισθησία. Το δεύτερο είναι η θετική ανταπόκριση των ποιητών. Λίγοι είναι εκείνοι που αντιμετωπίζουν τον Δον Κιχώτη ως πρόσωπο γελοίο ή που τον χρησιμοποιούν για να απεικονίσουν κωμικές καταστάσεις. Οι περισσότεροι τον βλέπουν με συμπάθεια ή φαίνονται γοητευμένοι από "το μεγαλείο της θεϊκής του τρέλας", το οποίο τον κάνει να εμφανίζεται ως ένα σύμβολο της ανθρώπινης αναζήτησης του ιδανικού. Αν κάτι αποδεικνύει ο διάλογος των Ελλήνων ποιητών με τον "ιππότη" της Μάντσας, είναι τα μεγάλα ρομαντικά αποθέματα της ευαισθησίας τους η αναμόχλευση των οποίων από τη μορφή του υπήρξε γόνιμη, γιατί έδωσε την ευκαιρία να γραφούν όχι λίγα σημαντικά ποιήματα, που πλουτίζουν τη λογοτεχνία μας».

Μπορούμε να ξαναδιαβάσουμε βασικά κείμενα της νεοελληνικής πεζογραφίας με διαφορετικούς τρόπους από τους καθιερωμένους; Ώς ποιο βαθμό αυτές οι νέες ερμηνευτικές αναγνώσεις σχετίζονται με τις τρέχουσες πολιτισμικές εξελίξεις; Γιατί ιστορικές και πατριωτικές προσεγγίσεις των αφηγηματικών κειμένων έχουν κυριαρχήσει μέχρι τώρα; Πώς ταυτότητα και κοινωνία συλλειτουργούν στη σύνθεση των κειμένων; Πόσο η ψυχανάλυση, η θεωρία της λογοτεχνίας και η πολιτισμική ανάλυση μπορούν να μας βοηθήσουν σε νέες αναγνώσεις; Επιδιώκοντας να δώσει απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα και να διερευνήσει τη σχέση ατομικής ταυτότητας και κοινωνίας, καθώς και την αυτοβιογραφική ενδοσκοπήση ή την ιδιόζουσα συνύπαρξη λογοτεχνικών ειδών, το βιβλίο έχει δύο αλληλένδετα σημεία εκκίνησης. Το πρώτο σχετίζεται με τη σταδιακή μετάβαση του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού από την έννοια της κοινότητας στο άτομο, ενώ το δεύτερο αφορά στη διαλογική σχέση εγώ και άλλου, ταυτότητας και κοινωνίας. Τελικός του σκοπός είναι να σκιαγραφήσει τον μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας και ταυτόχρονα να φωτίσει αλλιώς την ελληνική πεζογραφία των δύο τελευταίων αιώνων.

εκδόσεις

ΠΟΛΙΣ

Βιβλιοπωλείο: ΑΙΟΛΟΥ 33 • τηλ.: 210 36 43 382

«Ὅλες οἱ ἐξουσίες στὸν ἀρχηγό καὶ ἀσκοῦνται ἐπ' ὀνόματί του».

Καί ἡ κρίση συνεχίζεται

Σίγουρα δὲν πλήξαμε τώρα στὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ. Καί μόνο οἱ φωτιές, μέ ὅλα τὰ τραγικά ἐπακόλουθά τους, ἦταν ἀρκετές νά ταράζουν ἀκόμα καί τὴν πιό ἀποκοιμισμένη ἢ ἐγωιστική συνείδηση.

Ἰπῆρξαν, βέβαια, καί οἱ ἐκλογές μέ τὰ πολλά καί σημαντικά νοήματά τους. Πολύς ὁ λόγος καί γι' αὐτές· κυρίως ὅμως γιὰ τὸ coup de théâtre πού ἄρχισε ὅταν ὁ κ. Εὐάγγελος Βενιζέλος, πρὶν ἀκόμη τελειώσει ἡ καταμέτρηση τῶν ψήφων ἀλλὰ καί ἀφοῦ ἦταν πιά δεδομένο ὅτι τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχανε γιὰ τὰ καλά, προχωροῦσε μέ τὴ συνοδεία του πρὸς τὸ Ζάππειο, ὅπου ἔθεσε θέμα ἀντικατάστασης τοῦ κ. Παπανδρέου ἀπὸ τὴν προεδρία ὡς ἀποτυχημένου, καί τὴ διεκδίκηση αὐτοῦ τοῦ πόστου ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἀκολούθησε δίμηνη περίπου ἀναταραχὴ στὶς γραμμές «τοῦ κινήματος» ἀλλὰ καί ὀλόκληρης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο; Ἔταμε τελικά ἡ πλειοψηφία καί πριμοδότησε τὸν κ. Παπανδρέου μέ τὸ 60%, ἀποδίδοντας ὡστόσο καί στοὺς μειοψηφήσαντες ὑποψηφίους Σκανδαλίδη καί Βενιζέλο ἕνα καθόλου εὐκαταφρόνητο 40% τῶν ψηφισάντων. Ἦταν ἡ πιό πληκτική πολιτικὴ διαδικασία πού γνωρίσαμε τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἡ πιό πληκτικὴ: ὄχι γιατί ἡ ἐκλογή προέδρου στὸ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἀντικείμενο χωρὶς σημασία, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, ἰδίως ἂν σκεφετῆ κανεὶς ὅτι σ' αὐτὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀρχηγικὸ κόμμα ἡ ἐκλογή προέδρου εἶναι ζήτημα ὑψίστης σημασίας, καθόσον στὸ κόμμα αὐτό, ἐκ γενετῆς καί ἐξ ὀρισμοῦ, «ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἀρχηγό καί ἀσκοῦνται ἐπ' ὀνόματί του, σύμφωνα μέ τὴν ἀνεξέλεγκτη βούλησή του». Ἦταν πληκτικὲς οἱ διαδικασίες καθ' ὅσον ὑποπολιτικὲς, ἀποϊδεολογικοποιημένες καὶ ἄρα ἀνούσιες. Ἡ φοβερὴ ἀδολεσχία ἐκφερόμενη ἀπὸ τοὺς ὑποψήφιους ἀρχηγούς, τὰ ἔνθεν καί ἔνθεν παρατασσόμενα πρωτοκλασάτα στελέχη, κατώτερα στελέχη καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ κήνσορες τῶν ΜΜΕ κατάφεραν νά σκεπάσει τὸ κύριο πρόβλημα πού προξένησε τὴν ὅλη διαδικασία. Ὡς τὸ τέλος πού ὅλοι καί ὅλες σταυροφιλήθηκαν εὐχαριστημένοι.

Τὸ κύριο πρόβλημα ἦταν ἡ κρίση «τοῦ ὅλου» ΠΑΣΟΚ. Κρίση πού δημιουργοῦσε ἡ εἰκοσάχρονη διακυβέρνηση τῆς χώρας ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀπὸ

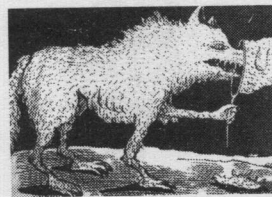

τούς παλαιοπασοκικούς, τούς «νεωτεριστές» καί τούς ἐκσυγχρονιστές· κρίση πού μεταφράστηκε μέ τήν ἐπανεκλογή τῆς Ν.Δ., τή μετατόπιση σημαντικοῦ τμήματος τῶν ψηφοφόρων τοῦ ΠΑΣΟΚ πρός τά μικρότερα κόμματα καί, κυρίως ἤ, ὡς ἐκ τούτου, καί διότι στά σημαντικά προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καμία ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες πλευρές δέν ἔδινε οὐσιαστικές ἀπαντήσεις. Οἱ ἀναλύσεις καί οἱ προτάσεις εἶχαν ὅλες τή γεύση τοῦ déjà vu.

Νά σταθῶ σέ ἓνα μόνο σημεῖο αὐτοῦ τοῦ déjà vu, τοῦ καταπληκτικοῦ ρητορικοῦ «τά ἴδια καί τά ἴδια» πού στεφάνωσε, ἤ μᾶλλον πάνω του στηρίχτηκε ἡ θριαμβευτική ἐπανεκλογή τοῦ κ. Παπανδρέου: «ὅπως τότε, ἔτσι καί τώρα». Ὅπως, ὅταν κινδύνευε ὁ ἰδρυτής τοῦ ΠΑΣΟΚ Ἀνδρέας Παπανδρέου (καθ' ὅσον τό βρόμικο '89) ἔτσι καί τώρα καί πάλι κινδυνεύει ὁ νέος ἀρχηγός — ὁ υἱός τοῦ πατρός, ἀπό «τά κέντρα συνωμοσίας». Ὁ λαός τοῦ ΠΑΣΟΚ διευρυμένος πλέον χάρη στό νεοσκεύασμα τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας» πού περιλαμβάνει καί τούς φίλους τοῦ κινήματος, νά συσπειρωθεῖ γιά νά ἀποκρουσθεῖ ἡ ἀπειλή κατά τοῦ «ἄλλου ΠΑΣΟΚ». Καί ἀφοῦ «τά κέντρα συνωμοσίας» ὑπονόμευαν τό ὅλον ΠΑΣΟΚ, ὀλόκληρο τό ΠΑΣΟΚ τό ἐπροστάτευσε γιά νά σωθεῖ ὀλόκληρο. Ἡ ἀπώλεια τῆς νομῆς τῆς ἐξουσίας εἶναι ὀδυνηρή καί δυσβάσταχτη γιά ὅλους. Ὅλο, λοιπόν, τό πρόβλημα τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ κρίση του δηλαδή, κρίση ὀργανωτική, κρίση στελεχική, κοινωνική καί πολιτική, περιορίστηκε σέ ἓνα καί μόνο ζήτημα, στό ζήτημα τῆς ἐξουσίας. Καί ἦταν φυσικό: ἂν τό ζήτημα τῆς ἐξουσίας πού ὑπακούει στήν ἰδρυτική πράξη τοῦ ἀρχηγισμοῦ, διά τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τό ΠΑΣΟΚ τόσα χρόνια, ἐσχετικοποιεῖτο ἔστω καί λίγο, ἂν ὁ ἀρχηγός δέν θά ἦταν ἀπόλυτος ἀρχηγός, ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ κόμματος θά ἄλλαζαν ριζικά. Αὐτή τήν ἀλλαγὴ πρός ἓνα δημοκρατικότερο κέντρο ἐξουσίας δέν τήν ἀνέδειξε ἡ ὅλη διαδικασία. Ἀπλῶς ἐπανεπικύρωσε τήν ἰδρυτική πράξη, ἀφήνοντας στή θέση τά ἰδρυτικά ταμποῦ καί, βέβαια, τό τοτέμ πού ἐκφράζει καί ἐπικυρώνει τόν ἀπαράβατο κανόνα, ὡς κληρονομικό δίκαιο μέ τούς δικαιούχους του, ἀλλά καί τούς ἀπόκληρους πού καλοῦνται νά βουλευτοῦν μέ δοτά μερίδια ἐξουσίας. Καί ἡ κρίση θά συνεχίζεται καί μέ τόν νέο, χωρίς χάρη, «χαρισματικό» ἡγέτη: καί τή συνακόλουθη συνέπεια ἡ Νέα Δημοκρατία νά κρατᾶ τό προβάδισμα (τό ἐπικυρώνουν ὅλες οἱ μετεκλογικές δημοσκοπήσεις), προβάδισμα πού ὁ νέος ἐκλογικός νόμος θά τό μετατρέψει σέ κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή, χωρίς νά κάνω προβλέψεις καί σενάρια, θά συνεχισθεῖ. Θά βαθαίνει δηλαδή ἡ κρίση τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιατί καμὶ ἀπό τίς αἰτίες πού τήν γέννησαν δέν ἀναιρεῖται. Ὁ ἡγέτης, χαρισματικός ἢ ἄχαρος, δέν εἶναι μάγος.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἐνα σχολιάκι

«... Ἡ ἐκάστοτε ἐρμηνεία τοῦ μηνύματος τῆς ἐξέγερσης [τοῦ Πολυτεχνείου] διχάζει ἀντί νά ἐνώνει, [...] ὅλοι βρίσκουν στήν ἱστορία ἕνα περιεχόμενο πού νά τούς βολεῦει» καί αὐτό συμβαίνει ὅταν «οἱ πολιτικές ὀργανώσεις προσπαθοῦν νά μιλήσουν γιά κινήματα», σχολιάζει ὁ συνήθως πολύ καλός Ἀγγελος Τσέκερης σέ ἄρθρο μέ τίτλο «Τό νόημα τοῦ Πολυτεχνείου – Μιά μεταμοντέρνα προσέγγιση» στίς «Συναντήσεις» τῆς Αὐγῆς 18.11.2007 γιά τίς κομματικές ἀνακοινώσεις μέ τήν ἀφορμή τῆς ἐπετείου. Πράγματι, οἱ ἰδεολογικές χρήσεις τῆς ἱστορίας δέν ἀποτελοῦν σέ καμιά περίπτωση κάτι τό καινοφανές, οὔτε ὅμως καί ζήτημα γιά τό ὅποιο οὐδείς ψέγει τήν Ἀριστερά καί τούς ἀριστερούς της. Ὅπως ἄλλωστε σημειώνει καί ὁ ἀρθρογράφος, ὁ λόγος γιά τό παρελθόν περισσότερο λείει γιά τήν ἐποχή πού ἀρθρώνεται παρά γιά τήν ἐποχή περί τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τή θεματολογία.

Θά μπορούσε νά διαπιστώσει κανεῖς τόν τελευταῖο χρόνο ἕνα ὄψιμο ἐνδιαφέρον τῶν νεότερων ἀνθρώπων πού σχετίζονται μέ τόν Συνασπισμό γιά τήν ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐκεῖ ἐντάσσονται καί οἱ ἐκδηλώσεις τῆς νεολαίας τοῦ κόμματος γιά τά Δεκεμβριανά, τόν Μπελογιάννη, τά σαράντα χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Τσέ, ἕνα ἐνδιαφέρον πού ἔχει καί αὐτό τή σημασία στή συγκεκριμένη γιά τήν Ἀνανεωτική Ἀριστερά συνάφεια.

Γιά πολλά χρόνια ὑπῆρχε διάχυτη ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ Συνασπισμός κάπου ἄφησε νά τοῦ πάρουν τό παρελθόν μέσα ἀπ' τά χέρια καί συνέχισε νά πορεύεται χωρίς ἱστορική ὀνομασία, ἱστορικά σύμβολα, καί αὐτό, ἐκτός τῶν ἄλλων, τοῦ στοίχιζε καί ἐκλογικά. Ἄν μέ τόν καιρό ὠρίμαζε ἡ ἰδέα μιᾶς ἐπαναδιεκδίκησης ἐνός παρελθόντος ἀναγνωρίσιμου καί τῆς ἐπανιδιοποίησης συμβόλων καί προσωποποιήτων μέ ὀργανωτικές-ἥρωικές συνδηλώσεις, ἡ στιγμή πού τό κόμμα ἄρχισε νά ἐμφανίζεται ὡς ἕνα διφυές σχῆμα (ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ), λανσάροντας νέο προφίλ καί προβάλλοντας τήν ἐνότητα καί τήν κινηματικότητα ὡς ἀναπόσπαστα χαρακτηριστικά τῆς πολιτικῆς φυσιογνωμίας του δέν θά μπορούσε νά εἶναι καλύτερη.

Ὁ νέος σχηματισμός (τοῦ ὁποίου οἱ νεότεροι σαφῶς ὑπεραμύνονται) ἔχει τίς ρίζες του βαθεία μέσ στό χρόνο: στό χαμόγελο τοῦ Μπελογιάννη, στό πούρο τοῦ Τσέ, στά κινήματα τοῦ Δεκέμβρη καί τοῦ Πολυτεχνείου. Κάπου ἐκεῖ ὁ πολιτικός ὀργανισμός ἀποσιωπᾶται. Οἱ πολιτικοὶ ὀργανισμοί, πῶ σωστά, μέ τίς θέσεις, τίς διαφωνίες, τίς διασπάσεις, τίς διαγραφές. Ὅλα, πολιτικές διαδικασίες τῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ μεταφυσική τοῦ αὐθόρμητου καί ὁ φетиχισμός τῆς ὑπέρβασης τῶν ἀντιθέσεων ἤρθαν νά τά ἀπονομιμοποιήσουν. Τό παρελθόν γίνεται ἡ μήτρα ἐνός ἀρραγοῦς ἥρωικοῦ κινήματος πού φορᾶ μπλουζάκια μέ ἐπαναστατικές φιγούρες καί μιᾶ κόκκινη κλωστή τό δένει μέ τό παρόν. Κάπως ἔτσι οἱ πολιτικές ὀργανώσεις καί οἱ ἄνθρωποι πού τίς στελεχώνουν βρίσκουν στήν ἱστορία «ἕνα περιεχόμενο πού τούς βολεῦει», ὅπως καί ὁ ἀρθρογράφος τῶν «Συναντήσεων» πού τίς ἐξοβέλισε ἀπό τό Πολυτεχνεῖο, ἄν καί τό βάρος τῆς ἐξέγερσης, πρῖν γίνει ἱστορία βεβαίως, τό ἔφεραν ἡ ἀντι-ΕΦΕΕ, ὁ Ρήγας καί οἱ λοιπές παρατάξεις. Δέν ξέρω ἄν τό πρόβλημα μέ τίς ἀνάλογες προσεγγίσεις εἶναι ὅτι εἶναι μεταμοντέρνες. Τό σίγουρο εἶναι πολιτικά ἡγεμονικές.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Ἀσφαλιστικό: μία ἀπό τά ἴδια;

Ἡ πρόσφατη προεκλογική ἐπαγγελία τῆς Ν.Δ. γιά τήν ἐπίλυση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ διαβελαιώνε: δέν θά μειωθοῦν οἱ συντάξεις, δέν θά αὐξηθοῦν τά ὅρια ἡλικίας συνταξιοδότησης, δέν θά θιγοῦν τά ὄριμα δικαιώματα, θά προηγηθεῖ διάλογος πρὶν τίς ὅποιες ἀποφάσεις.

Εἶδαμε κι ἐδῶ τήν ἐφαρμογή μιᾶς ἄλλης κλασικῆς προεκλογικῆς συνταγῆς προσπορισμοῦ ψήφων. Τό ἴδιο ἔργο εἶδαμε καί κατά τήν προεκλογική περίοδο τοῦ 2000 μέ διαφορετικό πρωταγωνιστή (τό ΠΑΣΟΚ τοῦ Σημίτη).

Οἱ ὅποιες ἀντιπροτάσεις τους, ὅπως αὐτή τοῦ Συνασπισμοῦ, εἶναι γιά τήν τιμή τῶν ὄπλων. Οἱ συνδικαλιστές προετοιμάζονται γιά ἀγωνιστικές κινητοποιήσεις «γιά νά μή θιγοῦν τά κεκτημένα», λές καί ὅλα τά «κεκτημένα» ἔχουν καλῶς. Τό ἴδιο συνέβη καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 2001, ὅταν ὁ τότε ὑπουργός Ἐργασίας, Γιαννίτσης, διαμόρφωνε τίς προτάσεις του. Προτάσεις πού εἶχαν πολλά κοινά σημεῖα μέ αὐτές πού ἔρχονται στό φῶς σήμερα. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά: ὑπολογισμός τῆς σύνταξης μέ βάση τήν 10ετία καί ὄχι τήν 5ετία, δυνατότητα συνταξιοδότησης μέ 40 χρόνια ἐργασίας ἀνεξαρτήτως ὀρίου ἡλικίας, ἐπανεξέταση τῶν ἐπαγγελματῶν πού ἐντάσσονται στίς εὐνοϊκές ρυθμίσεις γιά τά βαρέα καί ἀνθυγιεινά, ἐπανεξέταση κοινωνικῶν πόρων, ὁμαδοποίηση ταμείων καί δημιουργία 8 ταμείων κύριας ἀσφάλισης καί λοιπά συναφῆ.

Ὁ σάλος πού προκλήθηκε τό 2001, τό πράγματι μαζικό συλλαλητήριο πού ἀκολούθησε, ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση Σημίτη νά πάρει πίσω ἀκόμη καί αὐτές τίς ἀσπιρίνες (καθόλου βέβαιον ὅτι ἦταν ἀσπιρίνες).

Ὅλα δείχνουν ὅτι, μᾶλλον, θά ξαναζήσουμε τήν ἴδια ἱστορία. Οἱ καταγγελίες γιά ἐπιχειρούμενη «καταδέφιση» τοῦ ἀσφαλιστικοῦ, γιά ἐπιχειρούμενη «καταλήστευση» τῶν εὐρωστων ταμείων διαμέσου τῆς ἐνοποίησης, ὁ στιγματισμός τῆς «θεωρίας τῶν ρετιρέ» ὡς θεωρίας μίσους πού διαιρεῖ τήν κοινωνία σύμφωνα μέ τόν Ἀλαβάνο (λές καί ἡ τεράστια συνταξιοδοτική ψαλίδα κρατάει ἀδιαίρετους τούς συνταξιούχους), οἱ ἀπεργιακές κινητοποιήσεις πού ἄρχισαν καί προγραμματίζονται (σήμερα 2 Νοεμβρίου ἀπεργοῦν οἱ δάσκαλοι καί καθηγητές, αὔριο οἱ δημοσιογράφοι καί ἔπεται συνέχεια ἀπό ἄλλους κλάδους), ἡ ἀποκλειστική μέριμνα τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ μπλόκ γιά ἓνα συλλαλητήριο μέσα στό Δεκέμβριο πού θά «ἀφήσει ἐποχή»), δείχνουν πῶς ἡ ἱστορία θά ἐπαναληφθεῖ.

Ἡ κυβέρνηση, βέβαια, δείχνει ἀποφασισμένη νά προχωρήσει στή θεσμοθέτηση κάποιων μέτρων γιά τό ἀσφαλιστικό. Ἐκτός καί πέραν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Ἀλογοσκούφη νά βουλώσει ὀρισμένες δημοσιονομικές τρύπες δι' αὐτῶν τῶν μέτρων, ὑπάρχει καί τό γενικότερο πολιτικό ζήτημα τῶν «μεταρρυθμίσεων». Ἡ Ν.Δ. καί ὁ Καραμανλῆς ἰδιαίτερα, φιγουράρησαν ὡς μεταρρυθμιστική δύναμη, χωρίς νά ἔχουν πείσει ἔως τώρα. Ἀκόμη καί ἡ ἐργώδης προσπάθεια γιά μεταρρυθμίσεις στήν Παιδεία ἀπέτυχε νά καταγραφεῖ ὡς τέτοια. Ἀλλά μέ τά μέχρι σήμερα δείγματα γραφῆς ἀμφιβάλλω ἂν ἡ κυβέρνηση ἔχει τά κότσια νά ἀντέξει στίς ἀντιδράσεις τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ

μπλόκ καί ὄχι μόνον (ἤδη ἔχουν διαφανεῖ καί ἐνδονεοδημοκρατικές διαφωνίες στίς προθέσεις τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργοῦ Μαγγίνα). Ἴδωμεν. Ἄλλωστε, οἱ ὅποιες ἐξελίξεις στό ἐγγώριο ἀσφαλιστικό ἐξαρτῶνται καί ἀπό τήν ἔκβαση τῆς μάχης γιά τό ἀσφαλιστικό στή Γαλλία.

Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, εἶναι περίπου βέβαιο πώς ἡ ζούγκλα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δέν θά κινδυνεύει γιά πολλά χρόνια ἀκόμη. Αὐτή ἡ διαπίστωση δέν εἶναι καθόλου ὑπερβολική ἂν σκύψουμε ὥστε νά ἀντιληφθοῦμε τά ρεάλια τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μέ καθαρό μυαλό.

Σέ μιά χώρα μέ ἔντονο δημογραφικό πρόβλημα καί ὑπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες, σέ μιά χώρα μέ χαμηλούς συντελεστές φορολόγησης τῶν κερδῶν, σέ μιά χώρα μέ ἀνορθολογική ἀνάπτυξη, μέ ἐπιχειρηματικές δράσεις τῆς ἀρπαχτῆς καί συνεχῶς κοινωνικά ἀδίκης κατανομῆς τοῦ μερίσματος αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, ἡ ἀναρχία τῆς ζούγκλας τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δέν κινδυνεύει. Ὁ κάθε ἀσφαλιστικός κλάδος ἀρπάζει μέχρις ἐκεῖ πού μπορεῖ. Ἐπαναλαμβάνω γνωστά πράγματα γιά νά προσγειωθοῦμε στήν πραγματικότητα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ συστήματος τῶν 155 ἀσφαλιστικῶν ταμείων, μέ τίς τεράστιες ἀνισότητες εἰσφορῶν-παροχῶν ἀπό ταμεῖο σέ ταμεῖο ἀλλά καί στό ἐσωτερικό πολλῶν ταμείων, μέ τίς τεράστιες ἀνισότητες κατανομῆς τῶν κοινωνικῶν πόρων μεταξύ τῶν ταμείων, μέ τίς ἐξοργιστικά πρῶιμες συνταξιοδοτήσεις κάποιων κλάδων, μέ τήν ἐκτεταμένη εἰσφοροδιαφυγή πού εὐνοεῖται καί ἀπό τήν πολυδιάσπαση τῶν ταμείων, μέ τήν εὐρεία ὑποασφάλιση πού εὐνοεῖται ἀπό τή μεγάλη διαφορά μεταξύ τῆς φορολογίας τῶν κερδῶν (25%) καί τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐπιβάρυνσης (42% γιά ἐργαζόμενο καί ἐργοδότη), μέ τίς ἀνισότητες στό χῶρο «βαρέων καί ἀνθυγιεινῶν», μέ τή μὴ πληρωμή ἀπό τό κράτος τοῦ συνόλου τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πρὸς τά ταμεῖα, μέ τή μεταφορά τῶν ὑποχρεώσεων ἐταιρειῶν στά ἀσφαλιστικά ταμεῖα (πρόωρες συνταξιοδοτήσεις, ὑπαγωγή τραπεζοῦπαλλήλων στό ΙΚΑ καί λοιπά).

Τά σημαντικότερα προβλήματα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ εἶναι δομικά. Ἡ βασική ἀρχή τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, μερίμνη τοῦ κράτους, ὑλοποιεῖται ἐλάχιστα ἕως καθόλου.

Ἡ ἀνάγκη σειρᾶς ἀναδομητικῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι ἐπιτακτική, ὄχι μόνον γιά τή βιωσιμότητα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ ἀλλά καί γιά λόγους κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Μιλᾶω γιά σειρά μεταρρυθμίσεων καθόσον δέν ὑπάρχει βασιλική ὁδός ἐπίλυσης τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μία κι ἔξω. Σειρά μεταρρυθμίσεων πού ἀπαιτοῦν πολύ περισσότερο ἀπό τίς δρομολογούμενες κινητοποιήσεις, οἱ ὅποιες θά ἦταν πραγματικά γόνιμες ἂν ἐπέβαλαν κάποιες πρῶτες ἀπαραίτητες ἀλλαγές.

Σήμερα, ὅμως, ἔτσι ὅπως μεθοδεύονται χωρὶς νά φέρουν μαζί τους μία ὀλοκληρωμένη πρόταση συμφωνημένη, ἔστω, στό ἐσωτερικό τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ μπλόκ εἶναι ἄγονες ἀνταντακλαστικές, ἀντικυβερνητικές διαμαρτυρίες. Κρίμα νά χαθεῖ μία ἀκόμη εὐκαιρία γιά καλύτερες ἡμέρες καί στό ἀσφαλιστικό, ὅπως χάθηκε γιά τήν παιδεία. Κρίμα νά μὴν ἔχουν συστηματοποιηθεῖ καί ἐπικυρωθεῖ ἀπό τίς πολιτικές δυνάμεις καί τούς συνδικαλιστικούς φορεῖς πού θά διαδηλώνουν αὔριο οἱ ὑπάρχουσες σοβαρές προτάσεις γιά μεταρρύθμιση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ.

Βασίλης Ζουναλής

Τό ποντίκι πού βρυχᾶται

Τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια, ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική διακατέχεται ἀπό ἓνα ἰδιάζον σύνδρομο: τό σύνδρομο τῶν Σκοπίων. Αὐτή ἡ «σκοπιανοποίηση» τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, προέκυψε μέσα ἀπό τίς ἰδεολογικές πιέσεις πού ἐγκαινίασε τό «μακεδονικό», στήν πρώτη, κυρίως, φάση του, ὅταν ἡ ὀργανωμένη πολιτεία ὑπέκυπτε μέ περισσὴ εὐκολία στίς ἐθνικιστικές ἐξάρσεις τῶν «ἐπαγγελματιῶν πατριωτῶν». Τά συλλαλητήρια, οἱ ἐπιθετικές δηλώσεις καί ἀπειλές γιά τόν πιθανό διαμελισμό «τοῦ κρατιδίου τῶν Σκοπίων», τά διπλωματικά ντοσιέ μέ τούς «Μεγαλέξαντρους», τίς περικεφαλαῖες καί τίς Βεργίνες, τό δάκρυ τοῦ Προέδρου, οἱ «νέοι μακεδονομάχοι» πού κραύγαζαν πώς «τό ὄνομα εἶναι ἡ ψυχὴ μας», ὅλα αὐτά καί πολλά ἄλλα μαζί διαμόρφωσαν ἓνα πολιτικό κλίμα πού ἄφηνε ἐλάχιστα περιθώρια γιά τή χάραξη μιᾶς σοβαρῆς καί ὑπεύθυνης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μέ ὀρθολογικά κριτήρια καί ἀποτελεσματικές λύσεις. Ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90 ἕως σήμερα, πού βγαίνει ξανά ἀπό τό συρτάρι τοῦ ὑπουργείου τό πιθανό βέτο καί τό δημοψήφισμα γιά τό ὄνομα τῆς γείτονος χώρας, ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική ἔχει ὑποστεῖ μιᾶ πρωτοφανή ἐθνικιστική συρρίκνωση, ἓνα στένεμα τῶν ὀριζόντων πού, ἐντέλει, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ καί τόν ἴδιο τόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό τῆς χώρας, τή βαλκανική καί διεθνή πολιτική της. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει καταλήξει νά μοιάζει μέ τό «ποντίκι πού βρυχᾶται» κατόρθωσε νά γίνε ξανά μιᾶ «ἀνάδελφη» ἐπαρχιακή χώρα τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, περικυκλωμένη ἀπό βάρβαρους ἐχθρούς καί ἄκαρδους συμμάχους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀναχρονιστικῆς καί ἱρασιοναλιστικῆς ἐξόδου ἀπό τά πραγματικά προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι τό πρόσφατο καινοφανές αἴτημα γιά τή διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος καθώς καί ἡ ἀπειλή τοῦ βέτο. Ὅμοιοι πώς δέν μπορῶ νά σκεφτῶ κάποιο ἀντίστοιχο παράδειγμα εὐρωπαϊκῆς χώρας πού ἀξιώνει νά ἀποφασίσει τό ἐθνικό της σῶμα γιά τόν ἐθνικό αὐτοπροσδιορισμό μιᾶς ἄλλης χώρας. Δέν μπορῶ, ἐπίσης, νά σκεφτῶ ἀντίστοιχο παράδειγμα ἄσκησης βέτο, ὄχι γιά ἄμεσους ἐθνικούς λόγους ἀλλά γιά τήν παρεμπόδιση τῶν διαδικασιῶν ἔνταξης μιᾶς ἄλλης χώρας σέ ὑπερεθνικούς ὀργανισμούς (NATO, E.E.). Καί στίς δύο περιπτώσεις, αὐτό πού διακηρύσσεται ἀπό τούς ἐθνικιστικούς κύκλους, παλιούς καί νέους, εἶναι μιᾶ μεγαλοϊδεατική φαντασίωση γιά ἐσωτερική κατανάλωση, ἓνας κενός τακτικισμός, τελείως ἀσύμβατος μέ τίς διπλωματικές πρακτικές καί τίς διεθνεῖς σχέσεις. Αὐτό δέν σημαίνει πώς δέν ὑπάρχουν προβλήματα μέ τήν ΠΓΔΜ, παραβιάσεις τῆς «ἐνδιάμεσης συμφωνίας», ἢ ἀκόμα καί ἀντίστροφες ἐθνικιστικές κορῶνες πού πολώνουν τό κλίμα τῶν διμερῶν σχέσεων. Τά προβλήματα αὐτά ὑπάρχουν, ἀλλά δέν θά λυθοῦν μέ βέτο καί δημοψηφίσματα. Θά λυθοῦν μέ μιᾶ ρεαλιστική εὐρωπαϊκή καί βαλκανική πολιτική, πού δέν θά ὀργανώνεται μέ βάση τά φοβικά ἀνακλαστικά τῆς «πτωχῆς πλήν τιμίου» Ἑλλάδας ἀλλά

μέ τή δυναμική προώθηση τῆς φιλίας καί τῆς συνεργασίας, καθώς καί μέ τήν ἀμοιβαία ἐγγύηση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καί δικαιωμάτων ἄ ἄρα, καί τοῦ δικαιώματος τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ. Τοῦτο τό τελευταῖο σημαίνει πῶς, μετά ἀπό δεκαπέντε χρόνια «ὀνοματολογίας», μπορούμε νά ξεκολλήσουμε, ἐπιτέλους, ἀπό τό θέμα τοῦ ὀνόματος καί νά ἀναγνωρίσουμε, μαζί μέ τίς ὑπόλοιπες 120 χῶρες, τό αὐτονόητο: ὅτι, δηλαδή, ἐδῶ καί πολύ καιρό, τό δύσκολο ἀρκτηκόλεξο τῆς ΠΓΔΜ ἔχει μετεξελιχθεῖ σέ «Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας». Γιά νά τό ποῦμε μέ ἄλλα λόγια, ἡ ΠΓΔΜ ἀναγνωρίζεται πλέον διεθνῶς μέ ἓνα ὄνομα πού ἀντιστοιχεῖ στήν πολιτική βούληση τῶν πολιτῶν της, σέ πλήρη συστοιχία μέ τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ διεθνούς δικαίου, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη. Μέ βάση αὐτά τά δεδομένα, ἡ ἐλληνική θέση γιά «βέτο» καί «δημοψήφισμα», τό αἶτημα, δηλαδή, γιά τήν ἐξωτερική ἐπιβολή ὀνόματος σέ ξένο κράτος, δέν εἶναι μόνο ἀνεδαφικό· ἐκθέτει τή χώρα σέ πλήρη ἀνυποληψία ἐνώπιον τῆς διεθνούς κοινότητας, καθώς, στήν πραγματικότητα, ἀμφισβητεῖ συνομολογημένες δικαιοῦς ἀρχές, πού κατοχυρώνουν καί τή δική μας θέση μέσα στήν κοινότητα, τούς εὐρωπαϊκούς καί διεθνεῖς ὀργανισμούς.

Τό βέτο καί τό δημοψήφισμα δέν εἶναι τό τελευταῖο χαρτί τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς. Εἶναι τό τελευταῖο βῆμα ἑνός πολιτικοῦ ἀδιεξόδου. Ἕνας λεονταρισμός πού δέν ἀπευθύνεται κἀν στούς διεθνεῖς ἐταίρους, ἀλλά στό πληγωμένο ἐθνικό ἀκροατήριό πού ἐκπαιδεύτηκε νά ἀντιμετωπίζει τά προβλήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μέσα ἀπό ἀνιστόρητα μυθεύματα καί θυμικές ἀντιδράσεις. Ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια, ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει ἀναπτύξει καμία σοβαρή πρωτοβουλία οὔτε μέσα στά Βαλκάνια οὔτε μέσα στήν Εὐρώπη. Παρακολουθεῖ τά τεκταινόμενα ἀπό μακριά, καί μοιράζει διαβήματα διαμαρτυρίας γιά τούς προκλητικούς γείτονές της, διανθισμένα μέ μακεδονικές φάλαγγες καί κιτρινομένους χάρτες. Στή σύγχρονη Εὐρώπη τῶν εἰκοσιπέντε, ἡ Ἑλλάδα διάλεξε τό δρόμο τῆς ἀπομόνωσης καθιστώντας ὡς ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς της τήν ἄρνηση τῆς εὐρωπαϊκῆς προοπτικῆς στή γειτονική της χώρα. Παραιτημένη πλέον ἀπό κάθε προωθητική ἐξέλιξη, κλείνεται ὅλο καί περισσότερο μέσα στά σύνορά της, ἐπιλέγοντας τίς ἰδιοτελεῖς φαντασιώσεις ἀπό τίς ρεαλιστικές πραγματικότητες. Σέ αὐτό τό ἄνισο παιχνίδι, ἡ «σκοπιανοποίηση» τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐξέθρεψε τήν ἐθνική ἐσωστρέφεια, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκχωρεῖται διαρκῶς ὁ συνταγματικός πατριωτισμός στίς πλέον ἐπικίνδυνες καί ἀναχρονιστικές πολιτικές δυνάμεις τοῦ τόπου. Εἶναι στά χέρια τῆς ἀνανεωτικῆς καί ριζοσπαστικῆς ἀριστερᾶς, νά θέσει σήμερα τό «μακεδονικό πρόβλημα» σέ μιά νέα βάση, ὑποστηρίζοντας τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη ἀναπροσανατολισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στήν εὐρωπαϊκή καί βαλκανική της διάσταση. Ἡ ἄρνηση τοῦ βέτο καί τοῦ δημοψηφίσματος εἶναι ἴσως μιά καλή ἀφετηρία γιά μιά δυναμική ἀντιπαράθεση μέ τούς ποικιλώνυμους «συνοριοφύλακες» γιά νά βγεῖ, ἐπιτέλους, τό ποντίκι πού βρυχᾶται μέσα ἀπό τή φάκα τοῦ ἐθνικισμοῦ.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Δίδακτρα μέ μεταπτυχιακούς τίτλους

Ὁ πολλαπλασιασμός, ἡ ἔκρηξη ἀκριβέστερα, τῶν μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων στά ἐλληνικά πανεπιστήμια ἀποτελεῖ μιά ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, τά τελευταῖα δέκα χρόνια. Οἱ ἀριθμοί εἶναι εὐγλωττοι: 68.597 εἶναι οἱ φοιτητές πού παρακολουθοῦσαν τό προηγούμενο ἀκαδημαϊκό ἔτος τά 435 μεταπτυχιακά προγράμματα τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων (τό 1996-1997 ὁ ἀντίστοιχος ἀριθμός ἦταν περίπου 12.000).¹ στόν ἀριθμό αὐτό μάλιστα, κατά πάσα πιθανότητα (λέω κατά πάσα πιθανότητα, ἐπειδή δέν εἶναι σαφές στά σχετικά δημοσιεύματα), δέν περιλαμβάνονται οἱ ὑποψήφιοι διδάκτορες. Κοντά ἐβδομήντα χιλιάδες λοιπόν, εἶναι ἕνας ἀριθμός πολύ μεγάλος — πρὶν ἀπό λίγες μόνο δεκαετίες ἕνα τέτοιο νούμερο ἀντιστοιχοῦσε στό σύνολο τοῦ σπουδαστικοῦ καί φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.²

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀριθμητική αὐτή ἔκρηξη δημιουργεῖ μιά ἐντελῶς νέα κατάσταση, σέ πολλά ἐπίπεδα: στήν ὀργάνωση καί τό περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, στήν ἀγορά ἐργασίας, στούς προσανατολισμούς τῶν φοιτητῶν, στήν ἀντίληψή τους γιά τή γνώση κ.ο.κ. Δέν μπορῶ νά θίξω, ἔστω καί ὑπαινικτικά, ὅλα αὐτά τά μεγάλα ζητήματα στό σύντομο τοῦτο σημείωμα. Θά ἤθελα νά σταθῶ σέ ἕνα μόνο σημεῖο: σέ μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν προγραμμάτων, ἀπαιτεῖται, γιά τήν παρακολούθησή τους, ἡ καταβολή διδάκτρων.

Τήν ἀνακάλυψη τήν ἔκανα σχεδόν τυχαῖα — καί δέν χρειάζεται δά νά εἶσαι ὁ νέος Κολόμβος γιά νά φτάσεις σ' αὐτήν: ἀρκεῖ ἕνα ἀπλό ξεφύλλισμα στίς πίσω σελίδες τῶν ἐφημερίδων, ἐκεῖ στίς στήλες μέ τόν τίτλο «Προκηρύξεις-Δημοσιεύσεις-Ἰσολογισμοί» καί τά μικρά γραμματάκια, ἡ ἕνα ἀντίστοιχο ξεφύλλισμα, ἠλεκτρονικό πλέον, στό Διαδίκτυο. Διατρέχοντας λοιπόν τίς σχετικές προκηρύξεις, καταχωρίσεις καί ἀγγελίες γιά τήν ἔναρξη μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, διαπιστώνει κανεῖς, ἐκτός ἀπό τόν ἐντυπωσιακό ἀριθμό καί τήν ποικιλία τους, ὅτι οὐκ ὀλίγα προβλέπουν τήν καταβολή διδάκτρων.

Δέν διαθέτουμε ἀκριβή εἰκόνα γιά τό πόσα εἶναι τά προγράμματα αὐτά. Σέ πολλά δημοσιεύματα ἀναφέρεται, χωρίς συγκεκριμένα στοιχεῖα ὅμως, ὅτι πρόκειται γιά τήν πλειονότητα, ἐνῶ ἡ τέως ὑπουργός Παιδείας Μ. Γιαννάκου, τό καλοκαίρι, σέ συνέντευξη Τύπου, εἶχε πεῖ ὅτι εἶναι «περίπου τό ἕνα τρίτο τοῦ συνόλου». Πάντως, παρά τήν ἔλλειψη δεδομένων, δύο πράγματα εἶναι σαφῆ: Πρῶτον, ὅτι τά δίδακτρα σέ καμιά περίπτωση δέν ἀποτελοῦν τήν ἐξάιρεση καί, δεύτερον, ὅτι ἂν παρακολουθήσει κανεῖς τήν ἐξέλιξη στόν χρόνο, ἡ τάση εἶναι αὐξητική. Πρὸς τό παρόν δωρεάν μεταπτυχιακά ὀργανώνουν πολλές θεωρητικές σχολές (ὄχι ὅμως ὅλες), καθὼς ἐπίσης —καί αὐτό πρέπει νά τονιστεῖ— τό Ἐθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, εἰδικά στίς περιπτώσεις τῶν πλέον περιζήτητων, καί συνδεδεμένων μέ τήν ἀγορά τμημάτων (λ.χ. τῶν οἰκονομικῶν σχολῶν) τά δίδακτρα ὄχι μόνον ἀποτελοῦν ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, ἀλλά φτάνουν σέ ἀπίθανα ὕψη, ἀκόμα καί 10.000 ἢ 12.000 εὐρώ.³

Τά δίδακτρα αὐτά βαφτίζονται, πολλές φορές, μέ ποικίλες ὀνομασίες (λ.χ. συνεισφορά τῶν φοιτητῶν, ἀναγκαῖα γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων λειτουργίας τοῦ προγράμματος), κάποιες φο-

ρές ἀνεστάλη ἡ ἐφαρμογή τους (λ.χ. σέ κάποια τμήματα δέν ἐφαρμόστηκαν τόν πρῶτο χρόνο λειτουργίας τους), ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις δόθηκαν ὑποτροφίες σέ φοιτητές γιά νά μπορέσουν νά τά καταβάλουν χωρίς νά τό καταλάβουν.

Ἔτσι, ὅλα τά παραπάνω, βέβαια, δέν ἀναιροῦν σέ τίποτε τήν οὐσία τοῦ πράγματος: γιά τήν παρακολούθηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ προγράμματος πρέπει ὁ φοιτητής νά πληρώσει κάποιο ποσό, μέ τιμή ἐκκίνησης τά 1.000 εὐρώ.

Δέν θέλω νά κάνω ἐδῶ καμιά περισπούδαστη ἀνάλυση, ἀπλῶς νά θέσω ἕνα ἐρώτημα: Μπορεῖ αὐτή ἡ κατάσταση νά μᾶς ἀφήνει ἀδιάφορους; Τή θεωροῦμε ἀναπόφευκτη, μοιραία, ἀναγκαία ἢ καί φυσιολογική ἢ, ἀντίθετα, τήν ἀξιολογοῦμε ὡς σοβαρό ζήτημα, πού συνδέεται ἄμεσα μέ τόν χαρακτήρα καί τήν ἀντίληψη πού ἔχουμε γιά τήν ἀνώτατη παιδεία;

Θά ἀρκοῦσε, ἴσως, χωρίς πολλές φιοριτοῦρες καί τζιριτζάντζουλες, μία μόνο φράση. Καί, ἀμέσως μετά, μία προσφυγή: ἡ ἐπιβολή διδάκτρων εἶναι ἀντισυνταγματική (ἡ σχετική διάταξη εἶναι σαφής). Καί πιστεύω ὅτι μία προσφυγή στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας θά τό ἐπιβεβαίωσει. Τά πράγματα ὅμως, ἂν καί σαφῆ, δέν εἶναι τόσο ἀπλά: τό ζήτημα δέν εἶναι μονάχα νομικό. Τό καθεστῶς αὐτό, πού τείνει νά παγιωθεῖ, εἶναι ἄλλη μία ὄψη τῆς λειτουργίας τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου μέ ἰδιωτικοοικονομικά κριτήρια, πού ἐντείνεται τά τελευταῖα χρόνια. Ἄς σκεφτοῦμε, ἀκόμα, ὅτι οἱ ἀντιδράσεις εἶναι μᾶλλον πολύ λίγες (ἄς μνημονεύσω ὅμως ὅτι κάποιες, μέ πῖο γνωστή τήν ἀπόφαση τοῦ συλλόγου μεταπτυχιακῶν τοῦ Πολιτικοῦ στήν Ἀθήνα, πού ἀποφάσισε νά ἀρνηθεῖ τήν καταβολή διδάκτρων, ἐκδηλώθηκαν πέρσι, μέσα στόν γενικότερο ἐκπαιδευτικό ἀναβρασμό). Κι ἀκόμα, ἀξίζει νά ἀναρωτηθοῦμε γιατί τόσοι καί τόσοι, ἀκόμα καί δικοί μας, προοδευτικοί ἄνθρωποι, ἀξιολογοῦν τά δίδακτρα, εἰδικά ἂν δέν ἐκτινάσσονται στά ὕψη, ἥσσονος σημασίας ζήτημα ἢ «ἀναγκαῖο κακό».

Τό ζήτημα λοιπόν δέν εἶναι μόνο νομικό· εἶναι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, πολιτικό. Μία προσφυγή στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας θά εἶχε, πιθανότατα, θετική τύχη καί τά δίδακτρα θά κρίνονταν ἀντισυνταγματικά. Ποιός ὅμως θά καταθέσει μία τέτοια προσφυγή, ποιός θά ἀγωνιστεῖ στή συνέχεια, γιά τήν ἐφαρμογή της, τήν ἐφαρμογή στή πράξη ἀλλά καί στίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων; Κάποιοι Δόν Κιχῶτες, κάποιοι «λοξοί», κάποιοι «παλαιῶν ἡμερῶν» πού παλεύουν γιά τήν τιμή τῶν ὄπλων ἢ ἕνα ζωντανό κίνημα, φοιτητές καί καθηγητές πού ὑπερασπίζονται, ἔργω καί λόγῳ, τή δημόσια δωρεάν ἐκπαίδευση, τή μόρφωση ὡς κοινωνικό ἀγαθό; Ἡ ἀπάντηση εἶναι μπροστά μας.

Στρατής Μπουρνάζος

1. Ἀντῶ τά στοιχεῖα ἀπό ἄρθρο τῆς Χαρᾶς Καλημέρη, *Ἡμερησία*, 21 Ἰουλίου 2007.

2. 68.236 ἦταν τό σύνολο τῶν φοιτητῶν καί σπουδαστῶν τό ἔτος 1967-1968, ἐνῶ τό 1980-1981 εἶχε φτάσει τούς 85.717. Οἱ ἀριθμοί ἀπό τή Συγκριτική ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης τοῦ Παντελεῆ Κυπριανοῦ, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2004.

3. «Ἐπιπέδωση» τά μεταπτυχιακά», Ρεπορτάζ τῆς Ἐλευθερίας Κυρίτση, *Ἐλευθεροτυπία*, 6 Αὐγούστου 2007.

ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΗ Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΕ ΣΕ ΔΙΑΚΡΙΤΗ ΑΠΟ ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ;

Προϋποθέσεις και όρια άσκησης συντακτικῆς ἐξουσίας
πέρα από τό κράτος

τοῦ Χρήστου Παπαστυλιανοῦ

Ἡ συζήτηση σχετικά μέ τό συνταγματικό ἤ μή χαρακτήρα τῆς συνταγματικῆς συνθήκης περιορίστηκε κυρίως στό περιεχόμενο της καί ὄχι στή διαδικασία πού ὀδήγησε στή σύνταξη της. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀγνοήθηκε ὁμως ἕνα σημαντικό μέρος ἀπό τή συνταγματική παράδοση τοῦ 18ου καί 19ου αἰώνα, αὐτό πού ἀφορᾷ τίς συνθήκες θεμελίωσης μιᾶς νέας συνταγματικῆς τάξης. Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς παράλειψης ἴσως νά ὀφείλεται στά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς Ε.Ε πού δέν ταιριάζουν μέ τή μορφή τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας πού χαρακτηρίζει αὐτή τήν παράδοση.

Καθοριστικό στοιχεῖο αὐτῆς τῆς παράδοσης ἀποτελεῖ ἡ διαμόρφωση ἑνός πολιτικοῦ σώματος (ὁ λαός) τό ὁποῖο μέσω τῆς ἄσκησης συντακτικῆς ἐξουσίας γίνεται ὁ φορέας κυριαρχίας ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Μέ τίς διακηρύξεις πού συνοδεύουν τή Γαλλική καί τήν Ἀμερικανική Ἐπανάσταση διακηρύσσεται ὅτι τά μέλη αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ σώματος εἶναι φορεῖς δικαιωμάτων μέσω τῶν ὁποίων καθίστανται φορεῖς κυριαρχίας ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Τό περιεχόμενο τῶν δικαιωμάτων εἶναι οἰκουμενικό, οἱ φορεῖς τους ὁμως περιορίζονται ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Μάλιστα καί ἐντός τῆς ἐπικράτειας δέν θεωροῦνται ὅλοι οἱ κάτοικοι φορεῖς τῶν δικαιωμάτων.¹ Ἡ ἀλλαγή τοῦ φορέα κυριαρχίας δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἀνάγκη ἐνότητας πού προϋποθέτει ἡ κυριαρχία.

Ἄκόμη καί στίς περιπτώσεις πού ἔχουμε ἀγραφο σύνταγμα ὡς προϊόν μιᾶς ἐξελικτικῆς διαδικασίας (Μεγάλη Βρετανία) ὁ λαός ἔχει μιᾶ βασική ιδιότητα, ἐκφράζει μιᾶ ἐνότητα πού ὑπερβαίνει τήν ἀτομικότητα τῶν μελῶν πού τόν ἀποτελοῦν.² Στήν Ε.Ε. στό βαθμό πού ἡ κυριαρχία ἔχει «ἀποεδαφικοποιηθεῖ» καί ὀρίζεται κυρίως μέ λειτουργικούς ὅρους, ὡς τό σύνολο δηλαδή τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων πού τῆς ἔχουν ἐκχωρήσει τά κράτη μέλη στήν Ε.Ε., εἶναι ἀμφίβολο ἐάν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἕνα πολιτικό σῶμα μέ αὐτά τά χαρακτηριστικά καθώς τό περιεχόμενο τῆς κυριαρχίας στήν Ε.Ε. ὀρίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν ἀρμοδιοτήτων πού ἔχουν ἐκχωρηθεῖ ἀπό τά κράτη καί δέν θεωρεῖται ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ὅπως στό κράτος. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Γιούργκεν Χάμπερμας ἀπό τούς ὑπέρμαχους τῆς θέσεως ἑνός συντάγματος τῆς Ε.Ε., μέ τό

1. Ἡ διακήρυξη πού συνοδεύει τό πρῶτο συνταγματικό κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι «τό ἔθνος κηρύττει τήν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καί ἀνεξαρτησία» ὑπακοή ὁμως στό σύνταγμα ὀφείλουν «οἱ λαοὶ καί κάτοικοι τῆς Ἑλλάδας».

2. "People as one" σύμφωνα μέ τό χαρακτηρισμό πού ἀποδίδει στό «λαό» ὁ Claude Lefort. Βλ. Lefort Claude, *Democracy and Political Theory*, Minneapolis, Minnesota University Press, 1988, 18.

έπιχειρημα ότi ή συντακτική διαδικασία έχει τή δυναμικότητα μιάς αυτό -έκπληρούμενης προφητείας, δέν θεωρεί ότi τό συντακτικό ύποκειμένο αυτής τής διαδικασίας είναι ένας «λαός» αλλά «τά δρώντα ύποκειμένα τής κοινωνίας τών πολιτών».³

Όστόσο ή άπουσία συντακτικού ύποκειμένου δέν άποτελεί πρόβλημα για όλες τίσ προσεγγίσεις. Οι άναλύσεις του συνταγματικού ζητήματος τής Ε.Ε, πού βασίζονται στή θεωρία του Χάνς Κέλσεν (Hans Kelsen), δέν θέτουν τήν άσκηση συντακτικής έξουσίας μέ τούς όρους τής προηγούμενης άνάλυσης, ως προϋπόθεση για τή θέσπιση συντάγματος. Στην άνάλυση του Κέλσεν κάθε νομικό σύστημα έκλαμβάνεται ως δυναμικό σύστημα, μέ τήν έννοια ότi ρυθμίζει τό ίδιο τό μηχανισμό πού τό δημιουργεί. Οι κανόνες δικαίου θεσπίζονται από τά άρμόδια όργανα στή βάση κανόνων δικαίου πού επιτρέπουν τήν παραγωγή τών νέων κανόνων. Τό Σύνταγμα βρίσκεται στήν κορυφή τής πυραμίδας κάθε έννομης τάξης καθώς περιέχει τούς κανόνες πού καθορίζουν τίσ διαδικασίες και τά άρμόδια για τήν παραγωγή τών κανόνων όργανα. Κριτήριο ισχύος τών κανόνων δικαίου είναι ή θέσπιση τους από τά άρμόδια όργανα. Η άρμοδιότητα θέσπισης τών κανόνων δικαίου ύπόκειται στους κανόνες πού αποδίδουν αυτή τήν άρμοδιότητα μέ τόν ίδιο τρόπο πού τά ύποκειμένα ύπόκεινται στίς ρυθμίσεις τών κανόνων τής έννομης τάξης.

Η θέση τής πρώτης συντακτικής συνέλευσης πού θεσπίζει τό πρώτο ιστορικό σύνταγμα τό όποιο καθορίζει έφεξης τά κριτήρια ισχύος τών κανόνων δικαίου, δέν βρίσκεται έντός τής έννομης τάξης πού δημιουργείται. Η έννομη τάξη είναι μία θετή τάξη, τό ζήτημα όμως τής θέσπισης του πρώτου ιστορικά συντάγματος κείται έκτός τής έννομης τάξης, προϋποτίθεται. Η θέσπιση του πρώτου συντάγματος δέ συνιστά μία ένέργεια θέσης ενός νέου κανόνα στή βάση άλλων κανόνων. Η άρμοδιότητα θέσης ενός νέου συντάγματος προϋποτίθεται ως άρμοδιότητα έπειδή χωρίς αυτή τήν προϋπόθεση δέν είναι δυνατή ή ύπαρξη μιάς έννομης τάξης πού δημιουργείται μέ τίσ αποφάσεις τών όργάνων πού είναι άρμόδια σύμφωνα μέ τό σύνταγμα πού έχει θεσπιστεί. Υπό αυτή τήν έννοια ή Ε.Ε. έχει ήδη σύνταγμα, δηλαδή ένα σώμα κανόνων δικαίου πού καθορίζουν τούς όρους παραγωγής τών κανόνων δικαίου στήν Ε.Ε. Είναι άδιάφορο μέ ποιο τρόπο θεσπίστηκαν αυτοί οι κανόνες, εάν δηλαδή πρόκειται για κανόνες πού έχουν τά χαρακτηριστικά διεθνών συνθηκών. Άλλωστε ή μορφή και ή σύνθεση του όργάνου πού θεσπίζει τό σύνταγμα είναι ένα νομικά άδιάφορο γεγονός.⁴

Αυτή ή θεώρηση δέν έκλαμβάνει άπαραίτητα τό σύνταγμα τής Ε.Ε. ως τό σύνταγμα μιάς ένιαίας έννομης τάξης πού ύπέρκειται τών κρατών μελών, από τήν όποια οι έννομες τάξεις τους άντλούν τήν ισχύ σύμφωνα μέ τά κριτήρια τής Κελσενιανής προσέγγισης. Μιά τέτοια παραδοχή συνεπάγεται τή δημιουργία μιάς ό-

μοσπονδιακής πολιτικής δομής, έξέλιξη πού δέν άνταποκρίνεται στή σημερινή πραγματικότητα τής Ε.Ε.⁵

Σύμφωνα μέ αυτή τήν προσέγγιση τό σύνταγμα τής Ε.Ε. μπορεί επίσης νά λειτουργήσει ως ένας συντονιστικός ρυθμιστής τών σχέσεων άνάμεσα στήν κοινοτική δικαιοταξία και τίσ άντίστοιχες τών κρατών μελών.⁶ Όστόσο ή λειτουργία ενός τέτοιου συντάγματος δέν είναι δυνατή χωρίς τήν ύπαρξη ενός θεματικού κριτηρίου άρμοδιότητας πού θά έπιλύει τίσ συγκρούσεις άρμοδιότητας άνάμεσα στίς έννομες τάξεις. Χωρίς τήν ύπαρξη θεματικών κριτηρίων άρμοδιότητας ή έπίλυση τών ζητημάτων πού ανακύπτουν έναπόκειται σέ πολιτικού χαρακτήρα αποφάσεις πού λαμβάνονται μετά από διαπραγματεύσεις στίς όποιες ή διαπραγματευτική δύναμη τών έμπλεκόμενων δέν είναι πάντα ισοβαρής. Η περίπτωση τής έλληνικής νομοθεσίας περί βασικού μετόχου είναι ένδεικτική. Τά όργανα τής κοινοτικής δικαιοταξίας θεώρησαν ότi ή σχετική νομοθεσία (άκόμη και οι διατάξεις του άναθεωρημένου συντάγματος) άνήκει στή ρυθμιστική τους άρμοδιότητα και συνεπώς οι διατάξεις τής έσωτερικής έννομης τάξης πρέπει νά είναι σύμφωνες μέ τό δίκαιο τής Ε.Ε., ενώ τά όργανα τής έλληνικής έννομης τάξης ισχυρίστηκαν ότi πρόκειται για ζήτημα πού έμπίπτει έντός του πεδίου τής άρμοδιότητας τους. Παρόλο πού δέν ύπάρχει κάποιο ξεκάθαρο κριτήριο έπίλυσης του ζητήματος, τελικά έπιλύθηκε υπέρ τής Ε.Ε. Οι πολιτικές δυνάμεις πού στήριξαν τήν άναθεώρηση του συντάγματος τό 2001 ύπαναχώρησαν και δήλωσαν τήν πρόθεση τους νά άναθεωρήσουν εκ νέου τό προσφάτως άναθεωρημένο σύνταγμα.

Τό μοντέλο λειτουργίας τής συνταγματικής τάξης πού προσφέρει ή Κελσενιανή προσέγγιση περιορίζει τήν κανονιστική διάσταση ενός νομικού συστήματος στήν κατανομή άρμοδιοτήτων. Ο περιορισμός αυτός τήν καθιστά άτελέσφορη στίς περιπτώσεις πού ή κατανομή άρμοδιοτήτων δέν είναι πλήρης και επιτρέπει άποφάσεις πού βασίζονται στή διαπραγματευτική δύναμη τών δύο μερών. Τό κριτήριο ισχύος μιάς τέτοιας άπόφασης δέν μπορεί νά θεωρηθεί σύμφωνο μέ τά κανονιστικά κριτήρια και σέ αυτή τήν περίπτωση οι άποφάσεις πού λαμβάνονται δέν μπορούν νά θεωρηθούν έντός του νομικού πεδίου.

3. Βλ. Jürgen Habermas «Χρειάζεται Σύνταγμα ή Ευρώπη;» σέ Jürgen Habermas *Η έποχή τών μεταβάσεων*, Άθήνα, 2006, Scripta, 146-181, 164-165).

4. Βλ. Hans Kelsen, 1945, *General Theory of Law and the State*, Cambridge, MA., (117)

5. Βλ. σχετικά Mac Cormic Neal, 1996, *Liberalism Nationalism and the Post Sovereign State*, Political Studies, 553-565, (560).

6. Βλ. σχετικά Παπανικολάου Κυριάκος, 2007, *Οι διασυνταγματικές σχέσεις στήν Ε.Ε., Τό Σύνταγμα*, τόμος έκτός σειράς, 93-163 (152-153)

Έπιπλέον ή κανονιστική διάσταση του συντάγματος πού βασίζεται σέ αυτή τήν προσέγγιση άγνοεί τά δικαιώματα, ζήτημα πού είναι κρίσιμο στην κοινοτική δικαιοταξία. Τά δικαιώματα πού έχουν αναγνωριστει στό πλαίσιο τής κοινοτικής δικαιοταξίας αποτελούν μέσα για τήν ύλοποίηση τών στόχων τής Κοινότητας. Οί στόχοι τής Κοινότητας αποτελούν τό όριο του κανονιστικού περιεχομένου τών δικαιωμάτων. Τό αντίθετο συμβαίνει μέ τά δικαιώματα πού κατοχυρώνουν τά συντάγματα τών κρατών μελών.⁷ Τό κανονιστικό τους περιεχόμενο καθορίζει τούς στόχους τής κρατικής πολιτικής τουλάχιστον όσον άφορά τίσ άτομικές έλευθερίες. Οί περιορισμοί τής Κελσενιανής προσέγγισης καθιστούν αναγκαία τήν αντιμετώπιση του συνταγματικού ζητήματος τής Ε.Ε. μέ διαφορετικούς όρους.

Όστόσο ή θέσπιση ενός συντάγματος τής Ε.Ε. δέν μπορεί νά άγνοεί τή θεσμική πραγματικότητα τής Ε.Ε., ότι αποτελεί δηλαδή μιá έννομη τάξη πού δέν έχει καταργήσει τίσ έννομες τάξεις τών κρατών μελών οί όποιες εξακολουθούν νά συνυπάρχουν επάλληλα. Τά κράτη μέλη εξακολουθούν νά αποτελούν αυτόνομες συνταγματικές τάξεις πού επιτρέπουν τή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στην Ε.Ε. σύμφωνα μέ τίσ διατάξεις τών οικείων συνταγμάτων. Όποιαδήποτε λοιπόν παραπέρα μεταβίβαση αρμοδιοτήτων πού προϋποθέτει ή θέσπιση ενός συντάγματος τής Ε.Ε. δέν μπορεί νά γίνει ερήμην τών συνταγματικών τάξεων τών κρατών μελών. Μιά συντακτική συνέλευση πού θά αποφάσιζε μονομερώς μέ πλειοψηφία τών μελών της τή θέσπιση ενός συντάγματος τής Ε.Ε., θά επέβαλε στην ουσία άλλες στά συντάγματα τών κρατών μελών ερήμην τών αρμοδίων όργάνων πού είναι υπεύθυνα για τίσ συνταγματικές άλλες στό επίπεδο του κράτους, όργανα πού αποτελούν έκφραση τής λαϊκής κυριαρχίας καθώς προϋποθέτουν τή άμεση ή έμμεση έμπλοκή του έκλογικού σώματος.

Κρίνεται λοιπόν άπαραίτητη μιá σύνθετη συντακτική διαδικασία πού δέν περιορίζεται στην άπόφαση μιās συντακτικής συνέλευσης αλλά περιλαμβάνει διάφορα στάδια. Η διαδικασία αυτή θά επιτρέψει τήν όλοκλήρωση τών συνταγματικών άλλων μέ τρόπο πού δέν παραβιάζει τήν έσωτερική συνταγματική τάξη ή όποια δέν καταργείται αλλά θά εξακολουθεί νά συνυπάρχει μέ τήν αντίστοιχη τής Ε.Ε. Μιά τέτοια συντακτική διαδικασία δέν είναι πρωτόγνωρη. Έχει ήδη εφαρμοστεί μέ επιτυχία στην Ισπανία κατά τή σύνταξη του πρώτου μεταδικτατορικού συντάγματος και στην Νότιο Άφρική μετά τό Άπαρχάντ.⁸ Υπάρχει βέβαια μιá βασική διαφορά άνάμεσα στό ισπανικό παράδειγμα και τήν Ε.Ε. Τό ισπανικό παράδειγμα άφορά τή σύνταξη ενός συντάγματος σέ επίπεδο κράτους. Η Ε.Ε. δέν έχει αυτά τά χαρακτηριστικά. Η κυριαρχία τής Ε.Ε. δέν μπορεί νά όριστεί μέ έδαφικούς όρους, ή πολιτική έξουσία της δέν όρίζεται μέ όρους άσκησης του μονοπωλίου τής βίας και ή έννομή της τάξη είναι μιá

έννομη τάξη ήδη συντεταγμένων έξουσιών στην βάση συνταγμάτων. Οί διαφορές αυτές ώστόσο δέν σημαίνουν ότι ή Ε.Ε. δέν μπορεί νά άποκτήσει τό δικό της σύνταγμα. Η συνταγματική μορφή όργάνωσης τής πολιτικής έξουσίας στό πλαίσιο του κράτους αποτελεί σημείο άναφοράς τό όποιο μπορεί νά δώσει τίσ κατευθυντήριες γραμμές δημιουργίας ενός συντάγματος τής Ε.Ε., λαμβάνοντας βέβαια υπόψη τίσ προσαρμογές πού επιβάλλει ή όργάνωση τής πολιτικής έξουσίας στην Ε.Ε.⁹ Η θέσπιση όμως συντάγματος προϋποθέτει τήν κατοχύρωση ενός αυτόνομου πεδίου πού θά όρίζεται από τίσ αρμοδιότητες τών πολιτών τής Ε.Ε., από τή θεσμική τους δηλαδή ικανότητα νά έχουν πρόσβαση στο χώρο τής πολιτικής έπιρροής ως αυτόνομο πολιτικό υποκείμενο.

Όστόσο ή θεσμική κατοχύρωση ενός τέτοιου πεδίου δέν δημιουργεί μηχανικά τούς δεσμούς πού συνεχουν τό κάθε πολιτικό σώμα πού συγκροτείται ως συντακτικό υποκείμενο. Θά μπορούσαμε βέβαια νά θεωρήσουμε ότι ή δημιουργία και λειτουργία τών αντίστοιχων θεσμών θά έχει έναν παιδευτικό ρόλο και θά δημιουργήσει σταδιακά και τούς δεσμούς πού όρίζουν τούς πολίτες τής Ε.Ε. ως διακριτό πολιτικό σώμα. Όστόσο ή αντίστοιχη επιτυχία στό επίπεδο του κράτους δέν όφείλεται μόνο στην δημιουργία θεσμών πού επέτρεψαν τήν πολιτική συμμετοχή αλλά και σέ μηχανισμούς έκκοινωνισμού όπως ή εκπαιδευτική πολιτική, μηχανισμούς πού στερείται ή Ε.Ε. και είναι άμφίβολο εάν θά άποκτήσει.

Θά μπορούσαμε βέβαια νά θεωρήσουμε ότι ή ίδια ή συντακτική διαδικασία μπορεί νά συμβάλει στην άνάπτυξη δεσμών άνάμεσα στους πολίτες τών κρατών μελών ικανών για τή συγκρότηση ενός συντακτικού υποκειμένου στό επίπεδο τής Ε.Ε. Υπέρμαχος αυτής τής άποψης εμφανίζεται ό Γιουζγκεν Χάμπερμας ό όποιος δηλώνει ότι «ή συντακτική διαδικασία είναι ή ίδια ένα

7. Βλ. La Torre Massimo, 2002, «The Law Beneath Right's Feet», σέ Eriksen Erik, Fossum John, Menendez Augustin, *The Chartering of Europe: Th European Charter of fundamental Rights and its Constitutional Implications*, (71-93)

8. Βλ. Chambers Simone, 2001, *Democracy, Popular Sovereignty and Constitutional Legitimacy*, Constellations, 11:2, 153-173.

9. Βλ. σχετικά Walker Nil, 2006, *EU Constitutionalism in the State Constitutional Tradition*, EUJ/W.P/LAW/21, 1-37, (3-5), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.iue.it/LAW/publications.shtml. Για τό σχετικό προβληματισμό στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Παπαδοπούλου Λίνα, 2006, *Η έννοιολογική δυνατότητα και ή κανονιστική αναγκαιότητα ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, σέ Νάσκου-Περράκη Παρούλα, 2006, *Διοικητικό Δίκαιο, Συνταγματικό Δίκαιο: Πρόσφατες Έξελίξεις στον Ευρωπαϊκό Χώρο*, Άντ. Σάκουλας, Άθήνα-Κομοτηνή, 111-143, (117-119).

μοναδικό μέσο υπερσυννοριακής επικοινωνίας».¹⁰ Η εξέλιξη αυτή καθίσταται δυνατή καθώς σύμφωνα με τον Χάμπερμας η συντακτική διαδικασία είναι μία κυκλική διαδικασία που θεμελιώνει ταυτόχρονα το «έθνος» των πολιτών και το κράτος δικαίου.¹¹ Μία παρόμοια διαδικασία θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στην Ε.Ε. με αποτέλεσμα ή σύνταξη ενός συντάγματος να δημιουργήσει και τους πολίτες της Ε.Ε. και το αντίστοιχο μιας δικαιοκρατικής πολιτείας. Ο Χάμπερμας εμπιστεύεται τη δυναμική της συντακτικής διαδικασίας επειδή πιστεύει ότι η άφοσώση των πολιτών στά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που δημιουργεί ή αναγκαιότητα σεβασμού τους, οδηγεί τους πολίτες στην υιοθέτηση συμπεριφορών που καθιστούν δυνατή την ανάπτυξη δεσμών που δέ βασίζονται στην άφοσώση στην πατρίδα.

Ωστόσο ο «συνταγματικός» πατριωτισμός μπορεί να έχει εύρετική αξία μόνο σε μία ήδη συντεταγμένη πολιτεία, ή οποία διαθέτει ένα απόθεμα κοινών σημασιών, όχι όμως και στη θεμελίωση μιας νέας συνταγματικής τάξης καθώς ο «συνταγματικός» πατριωτισμός προϋποθέτει ότι αποτελεί ζητούμενο σε μία συντακτική διαδικασία. Δηλαδή την ανάδειξη νέων σημασιών που προσδιορίζουν το περιεχόμενο των δεσμών του πολιτικού σώματος που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο.¹² Σύμφωνα με τη θεώρηση του Χάμπερμας το ίδιο το αποτέλεσμα της συντακτικής διαδικασίας, δηλαδή το σύνταγμα δέν προσδιορίζει εκ των προτέρων αλλά μόνο αναδρομικά, το ποιός μπορεί να είναι ο φορέας της συντακτικής εξουσίας. Δέν προσδιορίζει δηλαδή ποιός επιτρέπεται να συμμετέχουν στη διαδικασία, ποιός συγκροτούν το πολιτικό σώμα που αποτελεί το εκάστοτε συντακτικό υποκείμενο. Η πολιτική ολοκλήρωση δέν απαιτεί την ύπαρξη «μιας συλλογικής ταυτότητας που είναι ανεξάρτητη από τη δημοκρατική διαδικασία που υπάρχει ως τέτοια πρίν τη διαδικασία».¹³ Ωστόσο ή αναγνώριση μιας συλλογικής ταυτότητας που κρίνεται απαραίτητη για την πολιτική ολοκλήρωση σύμφωνα με τον Χάμπερμας, είναι αδύνατη χωρίς να προϋποτίθεται μία μορφή ένότητας που προσδιορίζει τά στοιχεία της συλλογικής ταυτότητας. Η συντακτική πράξη δέν μπορεί να λειτουργήσει ως «φαντασιακό» θεμέλιο μιας πολιτικής κοινότητας χωρίς να προϋποτίθεται μία μορφή ένότητας που συνέχει το πολιτικό σώμα που λειτουργεί ως συντακτικό υποκείμενο. Σε διαφορετική περίπτωση προϋποτίθεται, ότι θεωρείται πώς αποτελεί τό αποτέλεσμα της συντακτικής διαδικασίας, δηλαδή ένα πολιτικό σώμα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που μπορεί να δράσει ως συντακτικό υποκείμενο.¹⁴

Μία ἄλλη προσέγγιση της συντακτικής διαδικασίας θεωρεί ότι ή ίδια ή συντακτική διαδικασία μπορεί να δημιουργήσει τους δεσμούς που συνέχουν τό πολιτικό σώμα που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο. Αὐτή είναι ή προσέγγιση της Χάννα Άρεντ (Hannah Arendt). Η

συντακτική πράξη δέν αποτελεί την πράξη θεμελίωσης μιας νέας πολιτικής κοινότητας σε ένα κοινό παρελθόν. Είναι μία πράξη θεμελίωσης που βασίζεται στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν τά μέλη της κοινότητας μέσω ἀμοιβαίων υποσχέσεων. Ο συγκροτησιακός δεσμός του πολιτικού σώματος που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο είναι οι ἀμοιβαίες υποσχέσεις που αποτυπώνονται στο περιεχόμενο του νέου συντάγματος. Ο χαρακτήρας των δεσμών είναι δυναμικός και όχι στατικός, πρόκειται για μία δέσμευση σε ένα κοινό μέλλον και όχι για μία δέσμευση από ένα κοινό παρελθόν.¹⁵

Στό σημείο αυτό μπορούμε να ἐντοπίσουμε και την ἀποτυχία της συνταγματικής συνθήκης. Η διαδικασία σύνταξης και επικύρωσης που ἐπιλέχθηκε δέν μπορούσε να οδηγήσει στην ανάπτυξη των δεσμών που προϋποθέτει μία συντακτική πράξη. Η διαδικασία παρέμεινε ἐγκλωβισμένη στο διακρατικό μοντέλο ἀναθεώρησης των συνθηκών και δέ δημιούργησε μία δυναμική υπέρβασης του. Ἀναπόφευκτα ή συζήτηση όπου ἔγινε, περιορίστηκε σε ζητήματα που ἀφορούσαν τη συμμετοχή του κράτους στην Ε.Ε. και όχι τό συνταγματικό μέλλον της Ε.Ε. και καθόρισε τά κριτήρια με τά ὅποια ψήφισαν ὑπέρ ή κατά οι πολίτες. Η διαδικασία σύνταξης και επικύρωσης δέν ἔπεισε τους πολίτες των κρατῶν μελῶν ότι μία προβολή σε ένα κοινό μέλλον είναι δυνατή πρὸς τό παρόν και για αυτό ἐπέλεξαν τη διατήρηση του ὑφιστάμενου status quo.

10. Βλ. Habermas Jürgen 2006α, ὄπ.π., 165.

11. Βλ. Habermas Jürgen 2006β, «Τό δημοκρατικό κράτος δικαίου-ένος παράδοξος συνδυασμός ἀντιφατικῶν ἀρχῶν», σε *Η ἔποχή των μεταβάσεων*, ὄπ.π.

12. Βλ. Calhoun Craig, 2002, *Constitutional Patriotism and the Public Sphere: Interests, Identity and Solidarity in the Integration of Europe*, σε De Greiff Pablo, Cronin Ciaran, 2002, *Global Justice and Transnational Justice*, Cambridge MA, MIT Press, (275-313)

13. Βλ. Habermas J, 1995, "Remarks on Dieter Grimm's Does Europe Need a Constitution?", *European Law Journal*, 282-302, (289).

14. "Ὅπως παραδέχεται ὁ Χάμπερμας ή δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη «δέν είναι ἀπαραίτητο να ὀρίζεται με βάση την "ἐθνική" ταυτότητα των πολιτών. Ἀπαιτεί ὅμως ὁ κάθε πολίτης να ἔχει κοινωνικοποιηθεῖ στο πλαίσιο μιας κοινής πολιτικής κουλτούρας». Βλ. Habermas Jürgen, 1996, "Citizenship and National Identity", Appendix II, σε Habermas Jürgen, 1996, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy*, Cambridge MA., MIT Press, 491-517, (500).

15. Βλ. Arendt Hannah, 1963, *On Revolution*, New York, Viking Press, 174-176.

ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΘΝΟΚΑΘΑΡΣΗ

Ἡ ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν (Λωζάννη 1923)
καί οἱ ἑλληνοτουρκικές σχέσεις
(ἑλληνική μετάφραση: Δυό φορές ξένος: Ἑλλάδα-Τουρκία, ἐκδ. Παταμός

τοῦ Ἀλέξη Ἡρακλείδη

Τά τελευταῖα χρόνια ἔχει ἀρχίσει μία γόνιμη συζήτηση γύρω ἀπό τίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις. Ἐνα ἀπό τά πεδία ἔρευνας, μέ πολλαπλές προεκτάσεις, εἶναι ἡ ἀνταλλαγή πληθυσμῶν πού συμφωνήθηκε στή Διάσκεψη τῆς Λωζάννης (Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιά τήν Ἀνταλλαγή Πληθυσμῶν, 31 Ἰανουαρίου 1923).¹

Τό ἴδιο θέμα καί τήν ὅλη τοῦ προβληματική διερευνᾶ καί τό βιβλίο τοῦ Βρετανοῦ δημοσιογράφου καί ἱστορικοῦ Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey* (Λονδίνο: Granta Books, 2006), πού τήν ἀνοιξη τοῦ 2007 κυκλοφόρησε καί στά ἑλληνικά, μέ τίτλο *Δυό φορές ξένος: Οἱ μαζικές ἀπελάσεις πού διαμόρφωσαν τή σύγχρονη Ἑλλάδα καί Τουρκία* (Ἀθήνα: Παταμός, 2007). Ἄν καί τό πόνημα αὐτό ἀπευθύνεται κατά κύριο λόγο στό εὐρύ κοινό (ἔτσι π.χ. δέν περιέχει κανονικές βιβλιογραφικές ὑποσημειώσεις), παρὰ ταῦτα παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί γιά τόν πιό εἰδικό, κυρίως γιά τή διττή προσέγγιση μέ τήν ὁποία ὀργανώνει τήν ἀφήγησή του. Ἀκολουθώντας τήν μέθοδο τῆς προφορικής ἱστορίας, προσκομίζει νέα στοιχεῖα καί μελετᾶ τή μοίρα τῶν παθόντων μέ εὐαισθησία, θέμα τό ὁποῖο πραγματεύεται σέ συνδυασμό μέ τήν διπλωματική διάσταση τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

Στό καθένα ἀπό τά κεφάλαια τοῦ ἔργου αὐτοῦ βλέπει κανεῖς ἀνάγλυφα, μία ἀπό τίς πτυχές τοῦ δράματος ὅπως ξεδιπλώθηκε ἀπό τό Σεπτέμβριο τοῦ 1922 ἕως τό 1924 καθώς καί τίς βασικές ἐπιδιώξεις τῶν κύριων πρωταγωνιστῶν. Ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε τόν τίτλο «δυό φορές ξένος», προφανῶς γιά νά δηλώσει ὅτι οἱ «ἀνταλλάξιμοι» εἶχαν ἀποθεῖ, τά τελευταῖα χρόνια, ξένοι στήν ἰδιαίτερά τους πατρίδα ἀλλά τό ἴδιο τούς ἐμελλε νά αἰσθανθοῦν καί στή νέα τους πατρίδα (μέ ὄρους ἐθνικούς, στήν πραγματική τους πατρίδα, γι' αὐτό καί στήν ἐθνική ἀφήγηση γίνεται λόγος γιά «ἐπι-

στροφή») μέ τή στάση πού τούς ἐπιφυλάχθηκε: στήν Ἑλλάδα τούς στιγματίζαν ὡς «τουρκόσπορους», στήν Τουρκία ὡς *yari ganur* (μισό-ἄπιστος).

Παραθέτω τούς τίτλους τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τοῦ Κλάρακ γιατί εἶναι ἐνδεικτικοί τοῦ περιεχομένου τους καί τοῦ πνεύματος πού διαπερνάει τό ὅλο ἔργο: «Εἰσαγωγή: Ἐνας κόσμος διαμελισμένος», «Τό Ἀἶβαλί καί τά φαντάσματα του», «Ὁ δρόμος πρὸς τή Λωζάννη», «Χαμένα ἀδέλφια, χαμένες ἀδελφές: ἀπό τή Σαμψούντα στή Δράμα», «Ποῖός φεύγει, ποῖός μένει: τό παζάρι τῆς Λωζάννης», «Κρυφές θρησκείες, κρυφοί δεσμοί: ἡ μοίρα τῆς ὀθωμανικῆς Τραπεζούντας», «Ἀποχαιρετισμός στή Σαλονίκη: οἱ Μουσουλμάνοι σαλπάρουν», «Προσαρμογή στήν Ἀνατολία», «Ἡ ἀναζήτηση τῆς σαφήνειας» καί «Τό τίμημα τῆς ἐπιτυχίας».

Ὅπως γράφει παραστατικά ὁ Μπρούς Κλάρακ, ἄν κανεῖς ἐπιχειροῦσε νά κατανοήσει τήν περιοχὴ αὐτὴ τῆς γῆς «μέ βάση τά ἀρχιτεκτονικά της εὐρήματα καί μόνο, θά συνήγαγε τό συμπέρασμα ὅτι πρὶν ἀπό πολλούς αἰῶνες κάποια τεράστια καταστροφή, φυσική ἢ ἀπό ἀνθρώπινο χέρι, ἐπληξε ταυτόχρονα τίς δύο πλευ-

1. Renée Hirschon (ἐπιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey* (Berghahn Books, 2003). Βλ. βιβλιοπαρουσίαση σέ *Βιβλιοθήκη Ἐλευθεροτυπίας*, τχ. 358, 27 Μαΐου 2005, σελ. 14-15. Κωνσταντῖνος Τοιτσελίτης (ἐπιμ.), *Ἡ ἑλληνοτουρκική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν: πτυχές μίας ἐθνικῆς σύγκρουσης* (Ἐκδόσεις Κριτική, 2006). Βλ. βιβλιοπαρουσίαση ἀπό τόν Γιώργο Ἀγγελόπουλο, *Ὁ Πολίτης*, τεύχος 157, Ἰούλιος-Αὐγουστος 2007. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees, 1922-1930* (Oxford University Press, 2006). Βλέπε βιβλιοκριτική ἀπό τήν Jane Cowan, στό *Historein*, ἀρ. 7, 2007, σελ. 143-46.

ρές του Αιγαίου και η περιοχή δέν έχει ακόμη συνέλθει έντελώς. Στην πραγματικότητα όμως ο κατακλυσιμός είναι σχετικά πρόσφατος. Έχουν περάσει μόλις ογδόντα χρόνια από τότε που οι νεόκοπες δημοκρατίες Ελλάδας και Τουρκίας, με τις ευλογίες των κύριων μεγάλων δυνάμεων, συμφώνησαν στην σχεδόν ολοσχερή και τελική διαίρεση του γεωγραφικού και πολιτισμικού χώρου στο οποίο οι δύο λαοί, οι γλώσσες και οι θρησκείες τους έως τότε συνυπήρχαν» (μετάφραση μου από σελ. 2 αγγλικού κειμένου).

Η ιδέα της υποχρεωτικής ανταλλαγής-εκδίωξης πληθυσμών (της πρώτης υποχρεωτικής ανταλλαγής παγκοσμίως) δέν είχε έναν εμπνευστή, αλλά πολλούς. Ήταν θά λέγαμε μία ιδέα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα του 1922 έτοιμη να υιοθετηθεί. Πλήν όμως ουδείς από αυτούς που συνδέθηκαν με την ιδέα της υποχρεωτικής αυτής ανταλλαγής δέν έχει αποδεχθεί την πατρότητά της, προφανώς γιατί φαινόταν σκληρή και απάνθρωπη ακόμη και με τα δεδομένα της εποχής εκείνης. Πάντως στους κύριους εμπνευστές-υποστηρικτές συμπεριλαμβάνεται ο Δρ. Fridtjof Nansen, ο "Υπατος Άρμιοστής για τους Πρόσφυγες, που επίσημα εισηγήθηκε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών στη Λωζάννη ο Μουσταφά Κεμάλ που στις αρχές του 1922, πριν την ελληνική κατάρρευση, ήταν θιασώτης της υποχρεωτικής ανταλλαγής: ο Έλευθέριος Βενιζέλος που φλερτάριζε με την ιδέα της ανταλλαγής πληθυσμών επί μία δεκαετία (συγκεκριμένα την προαιρετική ανταλλαγή μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων και μεταξύ Μουσουλμάνων της ελληνικής Μακεδονίας και Ρωμίων του βιλαετίου της Σμύρνης)² και ως ένα βαθμό και ο Βρετανός υπουργός εξωτερικών, Λόρδος Τζώρτζ Νατάλιε Κώρζον, ο οποίος είχε διατυπώσει (στη διάσκεψη) πολύ πειστικά την ανάγκη της υποχρεωτικής ανταλλαγής και ως ήταν, όπως είχε «μία σαφώς κακή και απεχθής λύση για την οποία η ανθρωπότητα θά πλήρωνε βαρύ τίμημα στο μέλλον για εκατοντάδες χρόνια».

Ο Κλάρκ αναφέρεται σε μία χαρακτηριστική στιχομυθία Βενιζέλου-Ινονού στη Λωζάννη. Ο Ινονού, ανταπαντώντας στο Βενιζέλο που είχε μιλήσει για τα δεινά που θά υφίσταντο οι άνθρωποι αν αναγκαζόταν να μεταναστεύσουν, είπε ότι η ιδέα της ανταλλαγής ήταν ελληνική: ότι είχε προέλθει από Έλληνες διπλωμάτες. Ο Βενιζέλος έναντιώθησε σ' αυτό και άντέτεινε ότι η ιδέα ήταν του Νάνσεν. Ο Νάνσεν από την πλευρά του άρνήθηκε ζωηρά την πατρότητα της ιδέας, δηλώνοντας ότι εκείνος απλώς έκτελούσε τις οδηγίες των υπατών άρμοστών των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων (Βρετανία, Γαλλία, Ίταλία, Ίαπωνία) που δρισκόντουσαν στην Κωνσταντινούπολη.³ Έτσι στο παιχνίδι συμπεριλαμβανόταν και η Βρετανία που έπαιζε τον κύριο ρόλο από τις μεγάλες δυνάμεις στη Λωζάννη, με κύριο πρωταγωνιστή βέβαια τον Κώρζον (ο οποίος σημειωτέον έδασε στο ίδιο τσουβάλι Έλληνες και Τούρκους, αντίθετα από τους περισσότερους

συμπατριώτες του που μέχρι τότε ήταν φιλέλληνες και θαυμαστές του Βενιζέλου). Ο Κλάρκ επίσης σωστά αναφέρει ότι πριν την τελική ήττα των Ελλήνων, ύψηλοι Τούρκοι αξιωματούχοι του Κεμάλ είχαν μιλήσει στο Κώρζον για την ανάγκη ανταλλαγής πληθυσμών μετά το πέρας των έχθροπραξιών.⁴

Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι τότε κύριοι πρωταγωνιστές θεώρησαν την υποχρεωτική ανταλλαγή/εκδίωξη απαραίτητη -τόν διαχωρισμό των δύο λαών, *the unmixing of peoples*, κατά την περίφημη έκφραση του Κώρζον - αναγκαίο κακό, για όσους είχαν την άτυχία να βρίσκονται στη «λάθος πλευρά» των νέων συνόρων. Για τη δική τους ασφάλεια και επίβιωση έπρεπε να φύγουν από τη γενέτειρά τους. Ένα άλλο ζητούμενο ήταν ότι αυτοί που δέν είχαν ήδη φύγει κακήν κακώς από τη Σμύρνη, από τό Αϊβαλί και τά άλλα παράλια, να φύγουν υπό διεθνή επίτηρηση, όσο γινόταν πιο οργανωμένα, χωρίς προηλακισμούς και έκτροπα.

Υπήρχε ωστόσο και ένα άλλο θεμελιώδες κίνητρο και σκεπτικό για τη μοιραία αυτή απόφαση που οδήγησε στο τελικό ξεριζωμό, χωρίς δυνατότητα επιστροφής, δύο εκατομμυρίων ανθρώπων. Τό κίνητρο αυτό

2. Ο Βενιζέλος είχε κάνει σχετικές εισηγήσεις στους Όθωμανούς πριν ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και στους Βούλγαρους τό 1915. Έπιπλέον τό 1919, στη Συνθήκη του Νειγί με τη Βουλγαρία (άρθρο 56 και προσθετο έλληνοβουλγαρικό πρωτόκολλο), είχε υιοθετηθεί, στά πλαίσια πάντα της Διάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, η ανταλλαγή πληθυσμών Ελλήνων και Βουλγάρων από την Βουλγαρία και την Ελλάδα αντίστοιχως (με κύριο εμπνευστή τόν Βενιζέλο). Η κύρια ουσιαδης διαφορά ήταν ότι η ανταλλαγή αυτή ήταν προαιρετική και όχι υποχρεωτική, στην πράξη όμως απέτη περίπου υποχρεωτική, τουλάχιστον για την ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, δηλαδή εκεί που οι δύο χώρες συνόρευαν μεταξύ τους. Αντιθέτως οι βουλγαρόφωνοι (ή Σλαβομακεδόνες) της ελληνικής δυτικής Μακεδονίας (άνω των 80.000) δέν δέχθηκαν να φύγουν.

3. Βλ. Clark, ό.π., σελ. 64-65 σε ελληνικό κείμενο.

4. Βλ. Clark, ό.π., σελ. 78-79 σε ελληνικό κείμενο. Για την προσπάθεια να μετακύλιση της ευθύνης για τό ποιός εισήγαγε της ιδέα της ανταλλαγής βλ. επίσης Michael Barutcsiki, "Lausanne Revisited: Population Exchanges in International Law and Politics", στο Hirschon (έπιμ.), ό.π., σελ. 28-30. Περί κοινής ευθύνης εν προκειμένω βλ. Baskin Oran, "The Story of Those Who Stayed", στο Hirschon (έπιμ.), ό.π., σελ. 98-100. Ο Ayhan Aktar τείνει προς την άποψη ότι η όλη ιδέα της υποχρεωτικής ανταλλαγής άπάντων ήταν περισσότερο τουρκικής εμπνευσης. Στοιχειοθετεί αυτήν τη θέση με βάση τις άποστολές του υπουργού έξωτερικών Yusuf Kemal και του υπουργού έσωτερικών Ali Fethi στη Βρετανία στον Curzon, πριν από την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου. Βλ. Ayhan Aktar, «Τό πρώτο έτος της έλληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922-Σεπτέμβριος 1923», στο Τσιτσελίης (έπιμ.), ό.π., σελ. 112-22, 132-34.

πού δέν κοινοποιήθηκε, ἀποτελοῦσε κατά τόν Κλάρκ καί ἄλλους,⁵ τήν πραγματική ἀτζέντα τῆς ὅλης ἀνταλλαγῆς: τήν ἀνάγκη ἐδραιώσης ἐθνικῶν κρατῶν, δηλαδή ἐθνοτικά-ἐθνικά ὁμοιογενῶν χωρῶν. Κάτι τέτοιο μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ μόνο διά τῆς ἐκδιώξεως ὄλων τῶν «ἀλλογενῶν» καί τήν ἀντικατάστασή τους ἀπό «ὁμογενεῖς», μέ τήν ἐγκατάσταση ὁμογενῶν (ὁμοεθνῶν) στίς περιοχές τῶν δύο χωρῶν πού δέν πλειοψηφοῦσαν ἢ πλειοψηφοῦσαν ὀριακά: στήν ἐλληνική περίπτωση στή Μακεδονία καί στή Θράκη (Δυτική Θράκη), καί στήν τουρκική περίπτωση, στήν Ἀνατολική Θράκη, στήν περσιόσφιη παράλια τῆς Ἀνατολίας (Μικρᾶς Ἀσίας) καί στόν ἀνατολικό Πόντο. Στό σημεῖο αὐτό ὑπῆρχε ἀπόλυτη σύμπτωση μεταξύ Βενιζέλου καί Κεμάλ, ἄν καί, ἐξ ὄσων γνωρίζουμε, οἱ δύο πλευρές δέν εἶχαν προσυνηθηθεῖ παρασηκηνικά στή Λωζάννη ἢ ἄλλοῦ.

Ἐτοι σήμερα ἡ πλειοψηφία σέ ὀρισμένες περιοχές τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἀπόγονοι αὐτῶν τῶν «προσφύγων» (πού ὅμως τυπικά δέν ἐνέπιπταν στή νομική ἔννοια τῶν προσφύγων ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ στό διεθνές δίκαιο), εἰδικά στή Μακεδονία καί στή ἐλληνική Θράκη, ὅπου ἡ μεγάλη πλειοψηφία δέν εἶναι γηγενεῖς (χαρακτηριστικές οἱ περιπτώσεις τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Δράμας, τῆς Βέροιας, τῆς Καστοριάς ἢ τῆς Ἀλεξανδρούπολης), κάτι πού μακροπρόθεσμα ἔχει παρενέργειες, εἰδικά στίς μέρες μας: ὅπως (1ον) τήν ἐθνικιστική ὑστερία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας μέ τό περίφημο Μακεδονικό πού μᾶς ταλανίζει ἀπό τό 1991 καί ἔπειτα (ὑποπεύομαι ὅτι ὁ παροξυσμός αὐτός ὀφείλεται καί σέ ἀνασφάλεια ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν δέν εἶναι γηγενεῖς στή Μακεδονία, ὁ τόπος αὐτός δέν τούς ἀνῆκε ἐπί αἰῶνες, ἄς ποῦμε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ...Κύριλλου καί τοῦ Μεθοδίου) (2ον) τό γεγονός ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης καί ἄλλων νομῶν τῆς βόρειας Ἑλλάδας δέν εἶναι οἱ πλέον ἐνθερμοὶ ὀπαδοί τῆς ἐλληνοτουρκικῆς προσέγγισης καί βέβαια (3ον) τό ὅτι ἔχουν ἀποκτήσει, εἰδικά τίς τελευταῖες δύο δεκαετίες, τή συνήθεια νά ψηφίζουν ἐθνικιστές πολιτικούς σέ μεγαλύτερο ποσοστό ἀπ' ὅτι στή λοιπή Ἑλλάδα.

Ἐπιστρέφω ὅμως στή Λωζάννη καί στό ἐρώτημα πού ἀναπόφευκτά τέθηκε ἐπί τάπητος, στή τέλη τοῦ 1922, μόλις ἡ ἰδέα τῆς ἀνταλλαγῆς εἶχε κερδίσει ἔδαφος: ποῖο θά ἔπρεπε νά εἶναι τό καταλληλότερο κριτήριο γιά τήν ἀνταλλαγή αὐτή; Τό κριτήριο γιά τήν ἀνταλλαγή δέν ἀπέβη οὔτε ἡ γλώσσα, οὔτε βέβαια ἡ ἐπιθυμία γιά μετανάστευση (ἄλλως πολλοί θά ρισκᾶριζαν νά μείνουν, ἀλλαξοπιστώντας, ὅπως καί ἔκαναν ὀρισμένοι τήν τελευταία στιγμή). Τό κριτήριο πού ἐπιλέχθηκε ἦταν ἡ θρησκεία, σάν νά βρισκόμασταν ἀκόμη στήν ἐποχή τῶν *μιλλέτ* τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας. Στό κριτήριο αὐτό εἶχε ἐπιμείνει ἡ τουρκική ἀντιπροσωπεία στή Λωζάννη, λόγω τοῦ προϋπάρχοντος καθεστώτος τῶν *μιλλέτ* πού εἶχε ἐπικρατήσει ἐπί αἰῶνες στήν περιοχή, ἐπιχειρηματολογώντας ὅτι αὐτός

ἦταν ὁ καταλληλότερος τρόπος γιά νά ἐντοπίσει κανεῖς τήν ἐθνική συνείδηση ἐκάστου ἀτόμου (γιά τήν ἀκρίβεια ἐκάστης ομάδας ἀτόμων). Ἡ ἐπιλογή αὐτή υιοθετήθηκε στή Λωζάννη ὑπό τῆ συμφωνία (*understanding*) ὅτι ὅσοι σαφῶς δέν μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν Ἕλληνες ἢ Τοῦρκοι, μέ βάση τό κριτήριο τῆς θρησκείας, δέν θά ἀναγκάζοντο νά φύγουν, χαρακτηριστική ἢ περίπτωση τῶν Τσαμῆδων τῆς Θεσπρωτίας πού ἄν καί μουσουλμάνοι δέν ἦταν βέβαια Τοῦρκοι ἀλλά Ἀλβανοί (αὐτούς τούς «περιποιήθηκε» δύο δεκαετίες μετά ὁ Ζέρβας ἐκδιώκοντάς τους συλλήβδην ὡς «συνεργάτες τῶν Γερμανῶν»). Αὐτό ἴσχυε ἀντιστοίχως καί στήν Ἀνατολία, π.χ. σέ περίπτωση πού οἱ χριστιανοί ἦταν Ἀρμένιοι, Ἀραβες ἢ ἐνδεχομένως Γκαγκαοῦ-ζοι.

Πάντως καί ἡ ἐπιλογή αὐτή τῆς θρησκείας, ὡς καταλληλότερου κριτηρίου γιά τήν πραγματική ἐθνική συνείδηση, ἦταν γιά πολλούς ἀκόμη πιό ὀδυνηρή καί αὐτό γιατί ὑπῆρχαν ὀλόκληρες κοινότητες πού ἐνῶ ἦταν Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι εἶχαν ὡς μητρική τους γλώσσα τά τουρκικά (οἱ Καραμανλῆδες, οἱ Καππαδόκες καί ἀρκετοί ὀρθόδοξοι στόν Πόντο) καί συμβίωναν ἀρμονικά ἀνάμεσα στούς λοιπούς (μουσουλμάνους) τουρκόφωνους, ἀκόμη καί τό 1919-1922. Ἀπό τήν ἄλλη ὑπῆρχαν στήν τότε Ἑλλάδα (στίς «Νέες Χῶρες» πού εἶχαν γίνει προσφάτως ἐλληνικές) πολλοί Μουσουλμάνοι πού εἶχαν ὡς μητρική τους γλώσσα τά ἐλληνικά, ὅπως οἱ Τουρκοκρητες ἢ οἱ Βαλαάδες τῆς βορείου Ἑλλάδας, καί αὐτοὶ συμβιώνοντας μέ τούς λοιπούς χριστιανούς κατοίκους καί μάλιστα παρά τίς περιπέτειες στή Μικρά Ἀσία τό 1919-1922. Ἐπίσης τό 1923 πολλοί κρυπτοχριστιανοί μουσουλμάνοι δέν θεωρήθηκαν «ἀνταλλάξιμοι» (κυρίως στόν Πόντο), ἐνῶ στήν οὐσία ἦταν περισσότερο χριστιανοί παρά μουσουλμάνοι. Στή Λωζάννη ἡ Τουρκία ζήτησε νά ἐκδιωχθοῦν ἅπαντες οἱ Ρωμοί (μέ τήν ἐξαίρεση, ἐνδεχομένως, τῶν τουρκόφωνων τῆς Καππαδοκίας), καί ὀπωδῆποτε οἱ Ρωμοί τῆς Πόλης, λόγω τῆς στάσης τους, εἰδικά κατά τό 1919-1922, ὑπέρ τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς Κωνσταντινούπολης στήν Ἑλλάδα, κάτι πού κατά τούς Τοῦρκους, τούς στεροῦσε κάθε ἠθικό ἢ ἄλλο ἔρεισμα γιά νά παραμείνουν στήν Ἰνσταμπούλ. Τελικά μέ τούς χειρισμούς τοῦ Βενιζέλου καί ὑπό τήν πίεση τῆς Βρετανίας, ἀλλά καί τῶν ΗΠΑ, ἡ Τουρκία δέχθηκε οἱ Κωνσταντινουπολίτες νά παραμείνουν στίς ἐστίες τους, μέ ἀντάλλαγμα νά παραμείνουν καί οἱ Μουσουλμάνοι-Τοῦρκοι στήν ἐλληνική (Δυτική) Θράκη.

Ἐνα ἀπό τά ἄλλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ βρετανοῦ δημοσιογράφου πού κατεξοχῆν ἀξίζουν τῆς προσοχῆς εἰδικά τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη, εἶναι τό κεφά-

5. Πρόκειται γιά κοινή διαπίστωση τῶν ἔργων πού ἀσχολοῦνται μέ τό θέμα αὐτό. Βλ. Hirschon (ἐπιμ.), ὁ.π., Μέρος Α καί Β, σελ. 3-159· Ταϊσελίκης (ἐπιμ.), Μέρος Α, σελ. 49-203· Kontogiorgi ὁ.π., *passim*.

λαιο πού άφορα τήν Τραπεζούντα, μέ τόν ένδεικτικό τίτλο «Κρυφές θρησκείες, κρυφοί δεσμοί: ή μοίρα τής όθωμανικής Τραπεζούντας». Στήν Πόντο γενικά, και ειδικότερα στόν άνατολικό Πόντο, στήν περιοχή τής Τραπεζούντας, ύπήρχαν κυρίως κατά τήν περίοδο 1921-1922 διώξεις, εκτελέσεις προεστών αλλά και άπλών ανθρώπων (για εκδίκηση, για εκφοβισμό ή ως αντίποινα) και στή συνέχεια, τό 1923, πολλοί πέρασαν φοβερές κακουχίες όταν αναγκάστηκαν νά διασχίσουν, κατατρεγμένοι, δύσβατες όρεινές περιοχές (τίς άπρόσιτες Ποντιακές Άλπεις) για νά φθάσουν σέ σημείο από όπου μπορούσαν νά φύγουν, μέσω Κωνσταντινούπολης για τήν Ελλάδα. Πλήν όμως δέν έλαβαν χώρα όργανωμένες όμαδικές σφαγές τύπου Σρεμπρένιτσα (7.000 νεκροί), όπως αντίθετα είχε συμβεί λίγα χρόνια πρίν μέ τίς σφαγές τών Άρμενίων τοῦ 1915, κατ' έντολή τών Ταλάτ και Έμβέρ). Μέ άλλα λόγια, δέν μπορούμε νά μιλήσουμε μέ όρους «γενοκτονίας» όπως έπιμένει σήμερα μία ικανή μερίδα Έλλήνων, Ποντίων κυρίως. Κατά τό περισσότερο διάστημα, άκόμη και κατά τή δύσκολη προηγηθείσα περίοδο 1914-1918, ύπήρχε άρμονική συμβίωση και στενοί δεσμοί μεταξύ τών δύο κοινοτήτων, συμβίωση πού χανόταν στό βάθος τοῦ χρόνου, σέ αυτή τήν απόμακρη και όλως ιδιαίτερη περιοχή τής βορειοάνατολικής Μικρᾶς Άσίας. Οί Έλληνες (για τήν άκρίβεια οί Ρωμοί) εϋημεροῦσαν. Πάμπλουτοι τραπεζίτες και έπιχειρηματίες βρίσκονται σέ περίοπτο θέση στήν εκεί κοινωνία σχεδόν ως τό τέλος, λίγο-πολύ όπως συνέβαινε στή Σμύρνη, στό Αϊβαλί ή στήν Κωνσταντινούπολη. Μόλις μετά, τό 1919, άρχισαν οί συγκρούσεις πού ίσοδυναμοῦσαν περισσότερο μέ ένα άποσχιστικό ένοπλο άγώνα,⁶ μεταξύ τών Ρωμιών πού έπιζητοῦσαν «άπελευθέρωση» (ένωση μέ τή μακρινή Ελλάδα) υπό τόν παλιό μακεδονομάχο έπίσκοπο Γερμανό Καραβαγγέλη, (μέ έλληνικά πολεμικά πλοία νά βομβαρδίζουν τά τουρκικά λιμάνια τής Μαύρης Θάλασσας⁷) και διαφόρων Τούρκων άτάκτων πού κινούνταν από ιδιοτελείς λόγους και στή συνέχεια τέθηκαν στήν ύπηρεσία τοῦ κεμαλικῶν δυνάμεων κατά τών Ρωμιών.

Ο Κλάρκ ύποστηρίζει (και θά συμφωνοῦσα μαζί του) ότι μέχρι και τήν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αιώνα ή σύγκρουση δέν ήταν άναπόφευκτη και νομοτελειακή και αυτό για μία σειρά από λόγους. Καταρχήν ήταν τό γεγονός αυτής καθεαυτῆς τής ειρηνικής συνύπαρξης αλλά και μεγάλης εϋημερίας τοῦ όρθόδοξου χριστιανοῦ στοιχείου, σέ τέτοιο μάάλιστα σημείο ώστε τό μεταναστευτικό ρεύμα από τή μικρή φτωχή Ελλάδα ήταν πρὸς τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία (όπως εχει δείξει και ή έμπεριστατωμένη μελέτη τής Σίας Άναγνωστοπούλου⁸). Οί πλούσιοι Όθωμανοί Έλληνες (και οί νέοι μετανάστες από τήν Ελλάδα) είχαν πολύ μεγαλύτερες οικονομικές ευκαιρίες εύρισκόμενοι στήν άκόμη τεράστια Όθωμανική Αυτοκρατορία άπ' ό,τι στήν άσφυκτικά μικρή Ελλάδα τοῦ 19οῦ αιώνα.

Δεύτερο σημείο πού δέν καθιστοῦσε τήν τελική σύγκρουση *in extremis* Έλλήνων και Τούρκων άναπόφευκτη, ήταν οί στενοί δεσμοί μεταξύ τών δύο κοινοτήτων πού ήταν μάλλον ό κανόνας παρά ή έξάιρεση: δανεισμοί έθίμων και γιορτῶν, έξισλαμισμένοι πού συνήθως διατηροῦσαν για άρκετό καιρό τίς σχέσεις τους μέ τούς συγγενείς τους από τήν άλλη θρησκευτική κοινότητα: διπλές ταυτότητες όπως μέ τούς κρυπτοχριστιανούς, άρκετοί από τούς όποιους όχι μόνο ήταν κρυφά χριστιανοί και έξωτερικά μουσουλμάνοι, αλλά ξαναγινόntonταν χριστιανοί έν μέσω Αυτοκρατορίας. Από τήν άλλη ύπήρχαν και ούκ όλίγοι Μουσουλμάνοι πού μιλοῦσαν έλληνικά ως μητρική τους γλώσσα ή Χριστιανοί Όρθόδοξοι πού είχαν ως μητρική γλώσσα τά τουρκικά (πού τά έγγραφαν μέ έλληνικά γράμματα, όπως οί Καραμανλίδες, ή τά έγγραφαν κανονικά, όθωμανικά, έννοείται μέ άραβικά γράμματα). Χαρακτηριστικό ήταν ότι στή βόρεια Ελλάδα, όταν κατέφθασαν οί πρώτοι εκδιωχθέντες χριστιανοί (πολλοί από αυτούς ύποχρεώθηκαν νά κατοικήσουν στα ίδια σπίτια μέ τούς μουσουλμάνους πού επρόκειτο νά εκδιωχθούν) πρὸς έκπληξη και τών δύο πλευρῶν (πού, σημειωτέον, σέ γενικές γραμμές τά πήγαν πολύ καλά μεταξύ τους στα ίδια σπίτια), διαπιστώθηκε ότι οί μουσουλμάνοι μιλοῦσαν έλληνικά πολύ καλύτερα από τούς χριστιανούς πρόσφυγες και οί δεύτεροι γνώριζαν πολύ καλύτερα τά τουρκικά.

Τρίτος άνασταλτικός παράγοντας για τή σύγκρουση ήταν ό «άπό βορράν κίνδυνος» πού είχε φέρει άκόμη πίο κοντά τίς δύο πλευρές και σέ διακρατικό επίπεδο, δηλαδή ό μπαμπούλας τοῦ πανσλαβισμού από τήν Ρωσία, μέ κύρια αιχμή τοῦ δόρατος τούς δραστήριους Βούλγαρους και δευτερευόντως τούς Σέρβους. Μέ τούς Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) είναι πού, όπως σωστά έπισημαίνει και ό Κλάρκ, οί σχέσεις μεταξύ τών δύο κοινοτήτων δηλητηριάζονται πιά και άρχίζει ή αντίστροφη μέτρηση, τόσο σέ διακρατικό επίπεδο, όσο κυρίως μεταξύ τών δύο κοινοτήτων στήν Άνατολία. Οί χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες (οί πρώτοι πρόσφυγες από τήν περιοχή) πού φεύγουν από τά νότια Βαλκάνια βρίσκονται έξαθλιωμένοι νά ζοῦν σέ κακές συνθήκες στήν Κωνσταντινούπολη και στα αϊγιατικά παράλια τής Μικρᾶς Άσίας. Πολλοί άπ' αυτούς έπετέθη-

6. Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, «Οί Τουρκόφωνοι Πόντιοι πρόσφυγες στήν Ελλάδα», στό Τσιτσιελίκης (έπιμ.), ό.π., σελ. 229. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. τοῦ ίδιου, Γιασαοίν Μιλλέτ - Ζήτω τό έθνος (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 2001), πρώτα κεφάλαια.

7. Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor* (Λονδίνο: Allen Lane, 1973), σελ. 211.

8. Σία Άναγνωστοπούλου, *Μικρά Άσία, 19ος αϊ.-1919. Οί έλληνορθόδοξες κοινότητες: Από τό Μιλλέτ τών Ρωμιών στό Έλληνικό Έθνος* (Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 1997).

σαν ληστρικά στους βολεμένους Ρωμιούς, με την άνοχη των τουρκικών σωμάτων ασφαλείας. Όσο για να είμαστε πιο έπακριβεις (είναι κάτι που δεν θίγει ο Κλάρκ), θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το όριστικό τέλος της έλληνοτουρκικής σύμπλευσης (για την ακρίβεια της ρωμο-οθωμανικής) ήρθε λίγο μετά, με την τελική (πραξικοπηματική) επικράτηση, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, της εθνικιστικής πτέρυγας των Νεοτούρκων, υπό τον Εμβέρ και τον Ταλάτ. Οι φιλελεύθεροι Νοεοτούρκοι υπό τον Πρίγκιπα Σαμπεχετίν (διακεκομμένο φιλελεύθερο θεωρητικό και υποστηρικτή και φίλο των Ρωμιών και των Αρμενίων), που προς στιγμή (τό 1912) είχαν άγγιξει την εξουσία, ήττηθηκαν ολοσχερώς και μαζί τους χάθηκε και το όραμα της μετεξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μία δημοκρατική φιλελεύθερη και πολυπολιτισμική ομοσπονδία. Μέ τον Εμβέρ και τον Ταλάτ στά ηνία άρχισαν τό 1914 συστηματικοί διωγμοί των Ρωμιών, με δράστες άτακτα σώματα από τσέτες, κατά κύριο λόγο ως αντίποινα και έκδικοση για τό 1912. Οι έλληνοτουρκικές σχέσεις είχαν πλέον μπει σε σκοτεινούς άτραπούς, στην τροχιά της μετωπικής σύγκρουσης που θα έπέφερε στο τέλος και τον τραυματικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων.⁹

Άπαραίτητα είναι και δύο λόγια για τις ακρότητες της έλληνικής πλευράς τό 1919-1922, σε επίπεδο άτάκτων αλλά και έλληνικού στρατού, κάτι άγνωστο στη συντριπτική πλειονότητα των σημερινών Έλλήνων που ζούν με τό μύθο της ήρωικής και τραγικής έλληνικής Μικρασιατικής έκστρατείας που διάβηκε, με άυταπάληση, και από τά μέρη που προήλασε ο Μεγαλέξανδρος. Δεν θα μπούμε σε λεπτομέρειες για τις έλληνικές ακρότητες (βλέπε σύντομες σχετικές άναφορές στο βιβλίο του Κλάρκ, σελ. 28, 42, 57, 164 του έλληνικού κειμένου). Ίσως αξίζει να σημειώσουμε ότι τά έλληνικά έκτροπα, για την ακρίβεια αίση και φρικαλεότητες, όπως φόνοι άμάχων ή άφοπλισμένων στρατιωτών, βιασμοί γυναικών και πλειότες όσες πυρπολήσεις χωριών, άκόμη και κατά την αϊφνίδια έλληνική ύποχωρηση τό καλοκαίρι του 1922, είχαν συγκλονίσει τότε τον μεγάλο ιστορικό και φιλέλληνα Άρνολντ Τόννμπυ (που δρέθηκε στη Μικρά Άσία από τον Ίανουάριο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1921), σε σημείο ώστε να καταλήξει ότι και οι δύο λαοί, υπό την έπηρεία του έθνικισμού και της επικράτησης της ιδέας του έθνους, ήταν εξίσου δάνασοι με τά μέλη της άλλης πλευράς (πρίν πίστευε, όπως οι περισσότεροι Ευρωπαίοι, ότι η δανασότητα στην περιοχή αυτή του κόσμου ήταν ίδιον των «Τούρκων»)¹⁰.

Όπως γράφει εύστοχα ο Κλάρκ: «[σ]τά σχολεία, τις αίθουσες διαλέξεων και τους στρατώνες και των δύο χωρών, νεαροί Έλληνες και Τούρκοι διδάσκονται μέχρι σήμερα να θεωρούν αυτόν τον άναγκαστικό χωρισμό σαν ήρωικό έπος με αίσιο τέλος. Στην έπίσημη ιστορία της Τουρκίας, η απέλαση της ορθόδοξης χριστιανικής μειονότητας, η όποία άτιμάστηκε όταν ενήρ-

γησε σαν μοχλός ξένων συμφερόντων, θεωρείται όροσημο στο δρόμο για την έλευθερία της χώρας και την είσοδό της στη σύγχρονη εποχή. Για τους Έλληνες, ο διωγμός των όμοθρήσκων τους από την Τουρκία και η έπιστροφή τους στην πατρίδα άποτελεί μία τραγική και εύγενική σελίδα της ιστορίας τους με έπίσης αίσιο τέλος καθώς απέδειξε τη βαρβαρότητα των Τούρκων, τις άνυπέροβτες διαφορές των δύο λαών και την ένότητα του έλληνικού κράτους τό όποιο άγκάλιασε τους πρόσφυγες και τους προστάτεψε μέσα στα σύνορά του» (σελ. 36 στο έλληνικό κείμενο).

Η έκατέρωθεν εθνική αφήγηση έχει βέβαια τη λογική της, τό να αγαπήσουν οι πρόσφυγες τη νέα τους πατρίδα και να γίνουν ένθερμοι πατριώτες. Έτσι λοιπόν θεωρείται άνεπίτρεπτο τό να έχει κανείς άνάμεικτα συναισθήματα για τον «έθνικό έχθρό», να αισθάνεται ύπερμετρη νοσταλγία για την αντίπερα όχθη του Αιγαίου και τό κυριότερο να φέρνει στο νου σκηνές ειρηνικής συνύπαρξης, προκοπής και ευημερίας στη χώρα του άλλου.

Όπως παρατηρεί ο Κλάρκ, πέρα από τις εθνικές ιδεολογίες και αφήγησης, η πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θεωρήθηκε τότε από πολλούς ανθρώπους και από τις δύο μεριές, ως άπελευθέρωση: για τους Έλληνες «ήταν άπελευθέρωση από τον άυταρχισμό του οθωμανικού κατεστημένου και για τους Τούρκους άπελευθέρωση από την οικονομική κυριαρχία των χριστιανών στο έμπόριο και τη βιομηχανία» (σελ. 37 στο έλληνικό κείμενο). Και έπειτα από τις έκατέρωθεν φρικαλεότητες των τελευταίων ετών «ο φυσικός χωρισμός των κοινοτήτων φαινόταν, και στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν, η καλύτερη έγγύηση για την επιβίωση τους» (σελ. 37).¹¹ Αυτή όμως είναι κατά τον συγγραφέα, «ή μισή αλήθεια. Είναι τό μισό που οι άνθρωποι

9. Για τον κίριο άρνητικό ρόλο των Βαλκανικών Πολέμων (που θίγει ο Κλάρκ), όσο και για την τελική πράξη του δράματος, την κυριαρχία της δεξιάς εθνικιστικής πτέρυγας των Νεότουρκων που έπέφερε την όριστική συνύπαρξη στο τέλος της, υπάρχει γενική όμοφωνία μεταξύ των ειδικών, τόσο των τουρκολόγων, όσο και των έλληνιστών, βλέπε π.χ. τά έργα των Bernard Lewis, Geoffrey Lewis, Eric Zürcher 1993, Caglar Keyder, M.L.Smith, Γιάννη Γιανουλόπουλου και Θάνου Βερέμη.

10. Βλέπε τό κλασικό βιβλίο του Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations* (1922).

11. Κατά την περίοδο 1914-1922 (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, άρμενικές σφαγές, έλληνοτουρκικός πόλεμος) τό 20% του πληθυσμού της Μικράς Άσίας βρήκε βίαιο θάνατο (ή πλειονότητα ήταν άμαχοι). Άπ' αυτούς 2.5 εκατομμύρια νεκροί ήταν Μουσουλμάνοι (τουρκόφωνοι και άλλοι), περίπου 800.000 ήταν Άρμένιοι και περίπου 300.000 ήταν Ρωμιοί. Τά αντίστοιχα ποσοστά δίνουν μία διαφορετική εικόνα από τους άπόλυτους άριθμούς: έξολοθρεύτηκε τό 1/3 των Χριστιανών και τό 1/8 των Μουσουλμάνων.

εψαν αλλά και υποχρεώθηκαν να πιστέψουν. Το μυσό είναι ότι όταν οι λαοί του Αιγαίου χωρίστην διά της βίας [were prised apart], ή κάθε κοινότητα έχασε ένα κομμάτι της ταυτότητάς της, άρα και την κανότητα να καταλαβαίνει τον εαυτό της» (σελ. 37).

Όσοσο παρά «τήν απειρίγραπτη οδύνη πού προξένησαν ο ένας στον άλλο», κατά την περίοδο 1912-1922, «τό νήμα πού ένωσε Έλληνες και Τούρκους, χριστιανούς και μουσουλμάνους στον παλαιό οθωμανικό κόσμο δέν κόπηκε απόλυτα, ακόμα και τό 1922» (σελ. 28 σέ ελληνικό κείμενο). Έτσι μέχρι και σήμερα, κατά τον συγγραφέα πάντα (ως τρίτο παρατηρητή), επικρατεί τίς περισσότερες φορές ή άμφισημία και όχι τόσο ή άμοιβαία αντίπαθεια και τό μίσος (άν και αυτά βέβαια δέν λείπουν ως εθνική έπιταγή του σήμερα, υποτίθεται για να είμαστε «πιο Έλληνες» ή «πιο Τούρκοι» αντίστοιχως). Υπάρχει, πιστεύει, κατά βάθος μία σχέση «άγάπης-μίσους» και άντιφατικά συναισθήματα, κάτι πού συνήθως εμφανίζεται στίς προσωπικές ή κοινωνικές έπαφές μεταξύ Έλλήνων και Τούρκων (άμφισημία πού θγαίνει στο φώς και στίς σημερινές διηγήσεις των ήλικιωμένων για τίς έμπειρίες τους τής εποχής εκείνης).

Τέλος, άς μου έπιτραπεί ένα σχόλιο - πού όμως έχει τή σημασία του - για τήν ελληνική μετάφραση του βιβλίου, ή όποια εν γενεί άποδίδει άρκετά καλά (μέ ελάχιστες εξαιρέσεις) τή γλαφυρότητα και τον παλμό του άγγλικού κειμένου. Προσωπικά, θά προτιμούσα να μην υπήρχαν όρισμένα στρογγυλέματα, προφανώς για να μην έρεθιστούν τά εθνικώς ευαίσθητα ελληνικά αισθήματα: χάριν παραδείγματος, οι «φρικαλεότητες» από πλευράς Έλλήνων (*atrocities* στο πρωτότυπο) άποδίδονται ως «έκτροπα». Αντιθέτως, όταν οι άναφορές άφορούν στους Τούρκους ως θύτες, ή προσεκτική φρασεολογία του συγγραφέα πού γράφει για «τά “φοβερά πράγματα” πού υπέστησαν οι Έλληνες τής Ανατολίας» άποδίδονται ως «φρικαλεότητες». Αντιλαμβάνομαι πάντως ότι τά στρογγυλέματα αυτά στην ελληνική έκδοχή του βιβλίου έγιναν μέ τήν ευθύνη και τή σύμφωνη γνώμη του ίδιου του συγγραφέα μιά και άλλωστε γνωρίζει καλά ελληνικά. Επίσης, στην ελληνική έκδοχή του βιβλίου παρατηρείται ενίοτε ή τάση να υποδαμίζεται ο τεράστιος ρόλος και ή έπιρροή των Ρωμίων στην Όθωμανική Αυτοκρατορία. Η τεράστια αυτή έπιρροή και ισχύς των Ρωμίων είναι κάτι πού σοκάρει τους σημερινούς Έλληνες. Καί βέβαια δέν είναι ή μόνη σιωπή του εθνικού άφηγήματος μέ τήν όποια άρνοούνται οι εθνικά ευαίσθητοι Έλληνες να άναμετρηθούν, όπως κατέδειξε και ή πρόσφατη διαμάχη για τό πολυσυζητημένο βιβλίο ιστορίας τής Στ' Δημοτικού. Η πιο χαρακτηριστική αντίδραση είναι ότι έπρόκειτο για μία εξαίρεση, για μία χούφτα Φαναριωτών στην υπηρεσία των τυράννων, για «προδότες του έθνους». Η συντριπτική πλειοψηφία των Έλλήνων βρισκόταν υπό καθεστώς σκλαβιάς και φυλακής επί αιώνες επειδή ήταν «Έλληνες».

ΕΡΑΣΜΟΣ

ξ

AGNES HELLER

Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

●

ERNST BLOCH

ΟΥΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

●

FERENC FEHER

ΠΕΡΙ ΤΗΣ «ΔΥΣΕΩΣ»

●

FRANZ NEUMANN

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

●

Φ. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ - Κ. ΚΑΒΕΛΙΝ

ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

●

HENRI LEFEBVRE

ΑΡΧΑΙΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΕΛΕΑΤΕΣ

●

MAURICE MERLEAU - PONTY

ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΣΤΗ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

●

HEGEL - FEUERBACH - MARX

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

●

JEAN HYPPOLITE

ΧΕΓΚΕΛ ΚΑΙ ΜΑΡΞ

●

TOMAS MANN

ΤΑΞΙΔΙ ΜΕ ΤΟΝ ΔΟΝ ΚΙΧΩΤΗ

Μαυρομχάλη 133 114 72 Άθήνα
Τηλ. 210 64 36 676

Πλάτων
Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ευθύφρων - Απολογία
- Κρίτων

Αρχαίο κείμενο
Απόδοση στα νέα ελληνικά:
Τάκης Θεοδωρόπουλος

ΑΝΝΙΤΑ Π. ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ
«Η παρηγορία
των επιστολών σου...»

Ευανθία Καϊρη –
Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου:
Αλληλογραφώντας, όπως θα ήθελαν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΩΚΕΑΝΙΔΑ
Δημιουργούμε αναγνώστες
www.oceanida.gr

Η ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

του Δημήτρη Χασάπη

Η γενέθλια πράξη των μαθηματικών, ως παραγωγικής επιστήμης, ταυτίζεται από τους ιστορικούς των μαθηματικών με την εμφάνιση των Στοιχείων του Ευκλείδη περίπου τό 300 π.Χ. Από τότε μέχρι τις μέρες μας, η απόδειξη ως μέθοδος παραγωγής και επικύρωσης μαθηματικών προτάσεων, θεωρημάτων και πορισμάτων, περιλαμβάνεται στα συστατικά χαρακτηριστικά των μαθηματικών. Για πολλούς μάλιστα η απόδειξη αποτελεί την ουσία των μαθηματικών, αφού η άποψη που διατύπωσε ο αμερικανός φιλόσοφος Τσάρλς Πήρς τον 19ο αιώνα ότι «τά μαθηματικά είναι η επιστήμη της δημιουργίας αναγκαίων συμπερασμάτων» είναι ευρύτατα αποδεκτή. Η απόδειξη κατά συνέπεια, ως η χαρακτηριστική μέθοδος παραγωγής και επικύρωσης μαθηματικών προτάσεων, και άρα ως πρότυπο ανάπτυξης και ανάπτυξης λογικών συλλογισμών, αποτέλεσε βασικό στοιχείο της μαθηματικής εκπαίδευσης με προνομιακό πεδίο εφαρμογής της τη γεωμετρία. Όμως, εδώ και δυό δεκαετίες, ο ρόλος της απόδειξης στα μαθηματικά έχει αρχίσει να συζητείται με αντίστοιχες επιπτώσεις στους προβληματισμούς των εκπαιδευτικών των μαθηματικών, όπως πιστοποιείται από τό πλήθος των σχετικών άρθρων που δημοσιεύονται στα διεθνή περιοδικά της μαθηματικής εκπαίδευσης. Φαίνεται ότι μερικές σημαντικές εξελίξεις στην πρακτική των μαθηματικών και στίς φιλοσοφικές προσεγγίσεις τους έχουν θέσει σε άμφισβήτηση, όχι μόνο τό ρόλο, αλλά και τό καθεστώς της μαθηματικής απόδειξης. Οι εξελίξεις αυτές σε συνδυασμό με ανάλογες εξελίξεις στίς κυρίαρχες θεωρήσεις της μάθησης και της διδασκαλίας των μαθηματικών έχουν προκαλέσει αντίστοιχους προβληματισμούς για τό ρόλο της απόδειξης στή διδασκαλία και στή μάθηση των μαθηματικών στην πρωτοβάθμια και στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Εξελίξεις στην επιστημονική πρακτική των μαθηματικών

Οι κύριες εξελίξεις στην πρακτική της παραγωγής και της επικύρωσης της μαθηματικής γνώσης υποκινούνται από την εισαγωγή και την ευρύτατη χρήση των υπολογιστών στή μαθηματική έρευνα. Στίς άμεσες και διαπιστωμένες συνέπειες του γεγονότος αυτού περιλαμβάνονται ή χρήση υπολογιστών για τόν έλεγχο και την απόδειξη μαθηματικών προτάσεων, ή ανάπτυξη μορφών απόδειξης ριζικά διαφορετικών και ως πρός τό περιεχόμενο και ως πρός τή μορφή τους από την κλασική παραγωγική απόδειξη και ή αποδοχή του πειραματισμού ως αποδεκτής μαθηματικής πρακτικής.

Η χρήση των υπολογιστών για την απόδειξη μαθηματικών προτάσεων, που απαιτούν ιδιαίτερα έκτεταμένους και πολύπλοκους υπολογισμούς, νομιμοποιήθηκε στή μαθηματική πρακτική μετά την απόδειξη του περίφημου Θεωρήματος των Τεσσάρων Χρωμάτων, μέρος της οποίας εκτελέστηκε από υπολογιστή. Τό θεώρημα, τό οποίο μέ απλά λόγια βεβαίωνε ότι απαιτούνται τό πολύ τέσσερα χρώματα για νά χρωματιστούν οι περιοχές στίς οποίες διαιρείται ένα επίπεδο, π.χ. ένας χάρτης, έτσι ώστε δύο γειτονικές περιοχές νά μήν έχουν τό ίδιο χρώμα, διατυπώθηκε τό 1852 αλλά τελικά αποδείχτηκε μέ τή βοήθεια υπολογιστών τό 1976. Η αλήθεια, όμως, των επικυρωμένων μέ τή χρήση των υπολογιστών μαθηματικών προτάσεων είναι πάντα υπό αίρεση, αφού δέν μπορεί νά διασφαλιστεί ότι οι υπολογιστές και τά συναφή, αλγοριθμικού χαρακτήρα, προγράμμάτα τους δέν υπόκεινται σε σφάλματα. Κατά συνέπεια, οι προτάσεις αυτές έντασσόμενες στή μαθηματική γνώση, όπως συμβαίνει πιά, τροποποιούν τά χαρακτηριστικά της διαφοροποιώντας τά κριτήρια έγκυ-

ρότητάς της. Η ανάπτυξη νέων μορφών απόδειξης αποτελεί μιά δεύτερη συνέπεια της χρήσης των υπολογιστών στη μαθηματική έρευνα. Μιά τέτοια μορφή απόδειξης αποτελεί, για παράδειγμα, η «όλογραφική απόδειξη», ή όποια απαιτεί την καταγραφή μιάς μαθηματικής απόδειξης με έναν ιδιαίτερα λεπτομερειακό τρόπο και με τη χρήση μιάς τυπικής γλώσσας στη λογική ενός προγράμματος υπολογιστών. Έξαιτίας του τρόπου της καταγραφής αυτής, εάν υπάρχει ένα σφάλμα σε οποιαδήποτε γραμμή και απόδειξης τότε το σφάλμα αυτό αναπαράγεται και διαδίδεται όμοιόμορφα σε κάθε γραμμή της. Με τον έλεγχο, επομένως, τυχαία επιλεγμένων γραμμών και όχι του συνόλου των γραμμών που καταγράφουν την απόδειξη είναι δυνατός ο έλεγχος της ορθότητας μιάς απόδειξης. Έλέγχοντας όμως τυχαία επιλεγμένα σημεία και όχι το σύνολο μιάς απόδειξης, όσο και αν ο αριθμός των σημείων αυτών μπορεί να διευρυνθεί με τη βοήθεια των υπολογιστών, η επικύρωση της αντίστοιχης μαθηματικής πρότασης υπόκειται σε μιά πιθανότητα σφάλματος, ή όποια μπορεί μόνον να ελαχιστοποιηθεί αλλά όχι και να μηδενιστεί. Ο ενδεχομενικός χαρακτήρας των αποδείξεων αυτών βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση με την απαίτηση της δεβαιότητας, ή όποια εμπεριέχεται στην κλασική έννοια της μαθηματικής απόδειξης. Παρά τον καινοτομικό χαρακτήρα τους, όμως, στον πυρήνα των προαναφερθεισών διαδικασιών και μορφών μαθηματικής απόδειξης παραμένει η λογική της αναλυτικής απόδειξης, σύμφωνα με την όποια ένα μαθηματικό συμπέρασμα προκύπτει ως αληθές από δεδομένες παραδοχές ή ήδη αποδειγμένες αλήθειες με τη χρήση παραγωγικών συλλογισμών.

Υπό την επίδραση, όμως, της χρήσης των υπολογιστών διευρύνεται συνεχώς η αποδοχή του πειραματισμού ως αποδεκτής πρακτικής στη μαθηματική έρευνα, ιδιαίτερα για την εύρεση, τη διερεύνηση ή την επιβεβαίωση ιδιοτήτων μαθηματικών αντικειμένων, όπως είναι οι μορφές σχημάτων διαφόρων διαστάσεων, αλλά και για την παραγωγή και τον έλεγχο μαθηματικών εικασιών. Η κυκλοφορία του διεθνούς περιοδικού «Πειραματικά Μαθηματικά» από το 1992, αφιερωμένου στις «πειραματικές όψεις της μαθηματικής πρακτικής», στά περιεχόμενα του όποιου περιλαμβάνονται σχεδόν αποκλειστικά διερευνητικές μαθηματικών προτάσεων με τη χρήση υπολογιστών, σηματοδοτεί χαρακτηριστικά αυτή την εξέλιξη, ενώ στο επίπεδο της πρακτικής πολλαπλασιάζονται συνεχώς τά έρευνητικά κέντρα με αποκλειστική δραστηριότητά τους τά πειραματικά μαθηματικά και κύριο χρηματοδότη τους εταιρείες ύλικου και λογισμικού υπολογιστών.

Οί συζητήσεις για τά ζητήματα των νέων μορφών δημιουργίας και επικύρωσης της μαθηματικής γνώσης που έχουν προκαλέσει οι εξελίξεις αυτές οδηγούν σε αντιθετικές διαπιστώσεις και αναδεικνύουν μιά διχογνωμία στους κύκλους των ερευνητών και των φιλοσόφων των μαθηματικών για τό καθεστώς της μαθη-

ματικής απόδειξης. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ή αποδοχή ή όχι μιάς μαθηματικής απόδειξης, άρα και της μαθηματικής αλήθειας που ή απόδειξη αυτή τεκμηριώνει, είναι ουσιαστικά μιά κοινωνική πράξη, ή όποια δευτερευόντως συναρτάται με την αυστηρή τήρηση των κανόνων της παραγωγικής λογικής. Όπως έχει χαρακτηριστικά διατυπωθεί «μιά απόδειξη γίνεται απόδειξη μετά την κοινωνική πράξη της αποδοχής της ως απόδειξης». Η δομή επομένως και τό περιεχόμενο μιάς μαθηματικής απόδειξης, ως τεκμηρίου του αποτελέσματος μιάς διαδικασίας, στοχεύει στην παροχή πειστικών επιχειρημάτων και εγγυήσεων στην μαθηματική κοινότητα για την αποδοχή της αλήθειας μιάς μαθηματικής πρότασης. Κατά συνέπεια, μιά μαθηματική απόδειξη ανταποκρίνεται πρωτίστως στά κριτήρια έπαρχειας της μαθηματικής απόδειξης, τά όποια άσπάζεται ή κυρίαρχη μαθηματική κοινότητα μιάς όρισμένης εποχής. Τά κριτήρια αυτά όμως, όπως έχει ιστορικά διαπιστωθεί, είναι κυρίως άτυπα και άρητα, καθιερωμένα μέσα από την επικρατούσα μαθηματική πρακτική.

Έξελίξεις στην φιλοσοφία των μαθηματικών

Σημαντικότερες ίσως από τίς προηγούμενες, τουλάχιστον ως προς τίς άμεσες επιδράσεις τους στους προβληματισμούς για τό ρόλο και τη σημασία της μαθηματικής απόδειξης, φαίνεται να είναι οι εξελίξεις στην φιλοσοφική θεώρηση της μαθηματικής γνώσης. Οί εξελίξεις αυτές χαρακτηρίζονται από την εύρεση αποδοχής άπόψεων, οι όποιες διατυπώνουν μιά συνολική άμφισβήτηση του κυρίαρχου για αιώνες προτύπου της μαθηματικής γνώσης και πρακτικής, πυρήνα του όποιου αποτέλεσε ή μαθηματική απόδειξη, ως προϊόν και ως διαδικασία.

Ένα φάσμα άπόψεων στην φιλοσοφία των μαθηματικών, οι όποιες διαμορφώθηκαν ιστορικά και κυριάρχησαν στις μαθηματικές κοινότητες υπό την επίδραση ποικίλων φιλοσοφικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραγόντων, θεωρούν τά μαθηματικά, ως ένα αντικειμενικό, απόλυτο, αναμφισβήτητο και μή επιδεχόμενο διορθώσεων σωμα γνώσεων, τό όποιο θεμελιώνεται στην ακλόνητη βάση της παραγωγικής λογικής. Αυτό τό σωμα των μαθηματικών γνώσεων συγκροτείται με πυρήνα ένα σύνολο προτάσεων-θεωρημάτων και των άποδείξεων της αλήθειάς τους. Οί άποδείξεις της αλήθειας των μαθηματικών θεωρημάτων βασίζονται αποκλειστικά σε ένα σύνολο προκαθορισμένων παραδοχών (άξιωμάτων και όρισμών) και σε μιά σειρά κανόνων λογικής συνεπαγωγής, οι όποιοι διασφαλίζουν τη μεταδίδωση της αλήθειας από τίς προκαθορισμένες παραδοχές στις παράγωγες συμπερασματικές προτάσεις. Κατά συνέπεια, άφου οι άποδείξεις της αλήθειας των μαθηματικών προτάσεων είναι αποκλειστικά λογικές, χωρίς καμία προσφυγή στην έμπειρική πραγματικότητα

τα, η μαθηματική γνώση είναι αδιάφυστη, αντικειμενική και απόλυτη, εξαρτημένη μόνο από τις μαθηματικές παραδοχές της και τους παραδεκτούς κανόνες της τυπικής-παραγωγικής λογικής. Ουσιαστικά, οι απόψεις αυτές δεν περιγράφουν τη μαθηματική γνώση, ούτε τις διαδικασίες δημιουργίας και ανάπτυξής της, αλλά επικεντρώνονται στην τεκμηρίωση της αλήθειας της. Δηλαδή στη «θεμελίωση» της μαθηματικής γνώσης, στη βάση μιας λογικής-παραγωγικής δομής, με συστατικά στοιχεία της τά αξιώματα, τους ορισμούς και τους παραδεκτούς κανόνες της λογικής συνεπαγωγής. Είναι προφανές, ότι στο πλαίσιο αυτό η απόδειξη, ως προϊόν και ως διαδικασία, αποτελεί τό κυρίαρχο χαρακτηριστικό της μαθηματικής γνώσης και πρακτικής. Έπομένως, για τις απόψεις αυτές η μαθηματική γνώση είναι άχρονη, παρόλο που μπορεί να ανακαλύπτονται και να προστίθενται νέες γνώσεις, είναι υπέρ ανθρώπινη και ά-ιστορική, αφού οι δραστηριότητες των έρευνητών-μαθηματικών και η ιστορία των μαθηματικών δεν συναρτάται με τη φύση και την αιτιολόγηση της μαθηματικής γνώσης, είναι μία «καθαρή», ακρωσ όρθολογική γνώση, η οποία συμβαίνει να είναι χρήσιμη εξαιτίας της καθολικής εγκυρότητάς της. Για τους λόγους αυτούς, άλλωστε, θεωρείται απαλλαγμένη ήθικων και πολιτισμικών αξιών.

Τό βιβλίό του Λάκατος *Αποδείξεις και ανασκευές* πυροδότησε από την έκδοσή του τό 1976 μία άμφισβήτηση πολλών παραδοχών του κυρίαρχου αυτού προτύπου της μαθηματικής γνώσης, αναδεικνύοντας την ανθρώπινη όψη στην πρακτική της μαθηματικής δραστηριότητας και υπογραμμίζοντας τόν κοινωνικό και ιστορικό χαρακτήρα της. Ο Λάκατος υποστήριξε ότι τό πρόβλημα της διασφάλισης της αλήθειας της μαθηματικής γνώσης οδηγεί σε έναν φαύλο κύκλο. Κάθε μαθηματική θεωρία εξαρτάται από ένα σύνολο παραδοχών, οι όποιες αφού είναι υποθέσεις δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν βέβαιη και ασφαλή γνώση. Κάθε προσπάθεια να διασφαλιστεί ή βεβαιότητά τους οδηγεί σε μία επ' άπειρον παλινδρομήση και επαναγωγή: ή απόδειξη τους προϋποθέτει ή ένα νέο σύνολο παραδοχών ή ένα σύνολο ήδη αποδεδειγμένα αληθών προτάσεων, ή απόδειξη των όποιων όμως βασίζεται επίσης σε ένα σύνολο υποθέσεων κ.ο.κ. Τελικά, ή μαθηματική αλήθεια, εξαρτάται από ένα σύνολο υποθέσεων, οι όποιες υιοθετούνται χωρίς απόδειξη και επομένως είναι αδύνατον να διασφαλιστεί ή απόλυτη αλήθεια της μαθηματικής γνώσης. Η θέση αυτή αποτελεί τό βασικό έπιχείρημα εναντίον της δυνατότητας για απόλυτη, και αδιάφυστη μαθηματική γνώση και έρχεται σε άμεση αντίθεση με τη λογική των απολυτοκρατικών απόψεων. Στη βάση της αντίθεσης αυτής διατυπώθηκαν μία σειρά νέων φιλοσοφικών απόψεων για τη μαθηματική γνώση και πρακτική. Οι απόψεις αυτές έχουν ως άφετηρία τους την παραδοχή, ότι ή μαθηματική γνώση είναι προϊόν κοινωνικών διαδικασιών και ως τέτοιο δεν αποτελεί μία αδιάφυστη, αντικειμενική και από-

λυτη γνώση, αυτόνομη και κατηγορικά διακριτή από τις άλλες μορφές της ανθρώπινης γνώσης, άπαλλαγμένη πλήρως από τά έμπειρικά δεδομένα και τις αντιφάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντίθετα, όπως και κάθε έπιστημονική γνώση, υπόκειται σε διαρκείς διαψεύσεις και άναθεωρήσεις. Η θέση αυτή σηματοδοτεί τις απόψεις, οι όποιες στη διεθνή βιβλιογραφία αποκαλούνται πλέον «διαψευσιοκρατικές». Δύο στοιχεία των απόψεων αυτών, που ένδιαφέρουν εδώ, πρέπει να υπογραμμιστούν.

Πρώτον, οι απόψεις αυτές εισάγουν μία έννοιολογική άναθεώρηση της φύσης των μαθηματικών. Τά μαθηματικά δεν θεωρούνται ως ένα σώμα καθαρής και άφρημένης γνώσης, που υπάρχει σε μία υπερανθρώπινη, αντικειμενική σφαίρα ιδεών και εκφράζεται τελεισίδικα από ένα κλειστό σύστημα προτάσεων και από μία σειρά διαδικασιών τεκμηρίωσης της αλήθειας των προτάσεων αυτών. Αντίθετα, τά μαθηματικά, ως γνώση, σχετίζονται με σύνολα κοινωνικών πρακτικών, που τό καθένα έχει την ιστορία του, τά πρόσωπα, τους θεσμούς και τις κοινωνικές του όριοθετήσεις, τις συμβολικές του μορφές, τις επιδιώξεις και τις σχέσεις έξουσας. Στο πλαίσιο αυτό, ή μαθηματική απόδειξη ως διαδικασία επικύρωσης των μαθηματικών αληθειών παύει να αποτελεί τόν πυρήνα της μαθηματικής γνώσης και αποκτά έναν έντελως διαφορετικό ρόλο. Όπως έχει άναλυθεί από τόν Λάκατος, ή μαθηματική γνώση όργανώνεται ως ένα υποθετικό-παραγωγικό σύστημα, του όποιου όμως κυρίαρχο στοιχείο δεν αποτελεί ή μαθηματική απόδειξη, ως διαδικασία με την όποια μεταδίδάζεται ή αλήθεια από μία σειρά παραδοχών που έχουν υποθεθεί αληθείς σε ένα συμπέρασμα, όπως δέχονται οι απολυτοκρατικές απόψεις για τά μαθηματικά. Αντίθετα, κυρίαρχο στοιχείο της μαθηματικής γνώσης αποτελούν οι διαδικασίες με τις όποιες και μέσα από τις όποιες δημιουργείται και συγκροτείται ή γνώση αυτή. Οι διαδικασίες αυτές, άρθρώνονται με έπικεντρο τη διατύπωση υποθέσεων και εικασιών για την επίλυση προβλημάτων, την έπιβεβαίωση ή τή διάφυσση και άναδιατύπωση των αρχικών υποθέσεων και εικασιών, τη διατύπωση νέων υποθέσεων, εικασιών και προβλημάτων που προκύπτουν στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτών κ.ο.κ. Στις διαδικασίες αυτές ό κύριος ρόλος της απόδειξης δεν είναι ή τεκμηρίωση της αλήθειας των μαθηματικών προτάσεων, αλλά ή άνάλυση, ή διευκρίνηση και ή αιτιολόγηση της υπό διερεύνηση εικασίας, ώστε να καταστεί δυνατή ή άποδοχή ή ή άπόρριψή της.

Δεύτερον, οι απόψεις της διαψευσιμότητας της μαθηματικής γνώσης αποδέχονται και υπερασπίζονται ως θεμιτά φιλοσοφικά αντικείμενα, τις πρακτικές των ανθρώπων που άσκοούν μαθηματικές δραστηριότητες, την ιστορία και τις εφαρμογές των μαθηματικών, τη θέση των μαθηματικών στον ανθρώπινο πολιτισμό και άλλα συναφή. Αποδέχονται, δηλαδή, πλήρως τό ανθρώπινο πρόσωπο και τό ανθρώπινο συστατικό των μαθηματι-

κών. Άρα, ή μαθηματική γνώση δέν μπορεί νά θεωρείται ως απόλυτα άντικειμενική, άνεξάρτητη από τίς κυρίαρχες κοινωνικές άξίες, ύποκειμένη άποκλειστικά σέ μία δικιά της αυτόνομη έσωτερική λογική. Άντίθετα, μέσα από την κοινωνική της προέλευση και την ιστορική της εξέλιξη διαπλέκεται μέ τό σύνολο τής ανθρώπινης γνώσης και σφραγίζεται από τίς κυρίαρχες ιδεολογίες, πού όριοθετούν τό πλαίσιο άνάπτυξής της.

Έξελίξεις στά σχολικά μαθηματικά

Ποιές είναι οι έπιπτώσεις τών εξελίξεων πού σκιαγραφήθηκαν προηγουμένως στά σχολικά μαθηματικά; Είναι αυτόνομο, ότι τό περιεχόμενο και οι πρακτικές τών σχολικών μαθηματικών δέν καθορίζονται μονοδιάστατα από τίς κυρίαρχες άπόψεις για τά μαθηματικά, αλλά από έναν ιδιότυπο συνδυασμό τών άπόψεων αυτών μέ τίς έπικρατούσες θεωρήσεις για τή μάθηση και τή διδασκαλία τών μαθηματικών. Η σχέση μάλιστα τής επίδρασης τών δυό αυτών παραγόντων στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών φαίνεται νά μεταβάλλεται κατά εκπαιδευτική βαθμίδα, σέ συνάρτηση μέ τό ρόλο πού οι κοινωνίες άποδίδουν στά σχολεία τής κάθε βαθμίδας. Έτσι στό Δημοτικό σχολείο τά μαθηματικά καθορίζονται από τίς έπικρατούσες άπόψεις για τή μάθηση και τή διδασκαλία, ένω στό Λύκειο είναι οι κυρίαρχες άπόψεις για τά μαθηματικά ό πρωταρχικός παράγοντας πού έπιβάλλει τό περιεχόμενο και τίς πρακτικές τής διδασκαλίας τους. Τά μαθηματικά του Γυμνασίου καθορίζονται από τόν ένα ή τόν άλλο παράγοντα σέ συνάρτηση μέ τό ρόλο πού κατά έποχή του άποδίδεται ως εκπαιδευτικής βαθμίδας. Οι έπιδράσεις τών παραγόντων πού προαναφέρθηκαν στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών δέν έχουν σέ καμία περίπτωση τή μορφή μιάς άμεσης συνεπαγωγής. Ένα πλήθος κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών παραγόντων παρεμβαίνουν σέ διάφορα επίπεδα και βαθμούς διαθλώντας, πολλές φορές καθοριστικά, τήν επίδραση τών στοιχείων πού προαναφέρθηκαν στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών.

Κατά τή δεκαετία του 1960, πραγματοποιήθηκαν, υπό τήν καθοδήγηση του ΟΟΣΑ, οι μεγαλύτερες σέ έκταση και βάθος μεταρρυθμίσεις τών σχολικών μαθηματικών σέ όλες σχεδόν τίς χώρες του κόσμου. Στήν Ελλάδα οι μεταρρυθμίσεις αυτές ξεκίνησαν τό 1961 και μέσα από ποικίλες παλινδρομήσεις ολοκληρώθηκαν μετά από μία είκοσαετία. Μέσα από τίς μεταρρυθμίσεις αυτές άποτυπώθηκαν στά σχολικά μαθηματικά, πού τότε άποκλήθηκαν «μοντέρνα» μαθηματικά, ουσιαδή στοιχεία μιάς από τίς τότε άπόψεις για τή μαθηματική γνώση, υπό τούς όρους τών θεωριών του Πιαζέ για τή νοητική άνάπτυξη του άτόμου και τή μάθηση τών μαθηματικών. Σέ πολύ γενικές γραμμές, ή άποψη για τή μαθηματική γνώση, προϊόν έπεξεργασιών μιάς ομάδας Γάλλων μαθηματικών πού έμεινε

γνωστή ως ομάδα Μπουρμπακί, πρόβαλε τήν έπαναδιατύπωση τών μαθηματικών στή γλώσσα τής θεωρίας τών συνόλων, τήν αυστηρά λογική θεμελίωση τους και τήν απόλυτα άξιωματική-παραγωγική όργάνωση τους στή βάση μιάς σειράς θεμελιωδών μαθηματικών δομών. Άπό μία τέτοια όπτική, ή «μύηση» και ή «έξοικείωση» μέ τή «διαδικασία τής μαθηματικής άπόδειξης» άποτελοΰσε ουσιαστικό στοιχείο τής μαθηματικής εκπαίδευσης. Βασική θέση, όμως, τών θεωριών του Πιαζέ άποτελεί ή διάκριση τής νοητικής άνάπτυξης του άτόμου σέ στάδια απόλυτα συναρτημένα μέ τή βιολογική του εξέλιξη και τόν προοδευτικό έκκοινωνισμό τής σκέψης του. Σέ κάθε στάδιο άνάπτυξης, ή νοητική συγκρότηση του άτόμου χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένες ιδιότητες, οι όποιες του προσδίδουν και αντίστοιχες δυνατότητες λογικών λειτουργιών και κατά συνέπεια μάθησης. Κατά τόν Πιαζέ, λοιπόν, ή ευχέρεια διατύπωσης κρίσεων μέ τή μορφή λογικών προτάσεων, πού ή αλήθεια τους έλέγχεται μέ βάση όχι τό έμπειρικό τους περιεχόμενο αλλά τή λογική δομή τους και ή σύνθεση συλλογισμών, ή δυνατότητα δηλαδή άνάπτυξης ύποθετικο-παραγωγικής λογικής σκέψης, γίνεται δυνατή από τήν ήλικία τών 12 έτών περίπου και έπειτα, περίοδος ή όποία συμπίπτει μέ τή φοίτηση τών παιδιών στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στή λογική αυτή, ή μαθηματική άπόδειξη περιορίστηκε άποκλειστικά στή διδασκαλία τών μαθηματικών του Γυμνασίου και του Λυκείου, ένω τά μαθηματικά του Δημοτικού σχολείου διατυπώθηκαν απλώς στή γλώσσα τών συνόλων, χωρίς νά περιλαμβάνουν καμία μορφή έπιχειρηματολογίας για τή αιτιολόγηση συμπερασμάτων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές όδηγήθηκαν τελικά σέ άποτυχία για διάφορους λόγους, μεταξύ τών όποιων κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν οι υπερβολές πού χαρακτήρισαν τό περιεχόμενο και τήν όργάνωση τών σχολικών μαθηματικών: υπερβολική έμφαση στή δομική θεώρηση τής μαθηματικής γνώσης, υπερβολική άφαίρεση και κατάχρηση του μαθηματικού συμβολισμού στήν παρουσίαση του μαθηματικού περιεχομένου, υπεραξίωση τής άξιωματικής μεθόδου και τής μαθηματικής λογικής.

Άπό τίς άρχές τής δεκαετίας του 1980, υπό τό βάρος τής άποτυχίας τών μεταρρυθμίσεων αυτών και υπό τήν επίδραση τών εξελίξεων πού προαναφέρθηκαν στήν πρακτική και στή φιλοσοφία τών μαθηματικών, άρχισε νά κατακτά έδαφος τό αίτημα τής ριζικής τροποποίησης του περιεχομένου και τών πρακτικών τών σχολικών μαθηματικών.

Έκτοτε, αναπτύσσονται και υλοποιούνται ποικίλες έκδοχές σχολικών μαθηματικών, κοινό στοιχείο τών όποιων άποτελεί ή έπιλεκτική άνάγνωση, έρμηνεία και προβολή στο επίπεδο τών σχολικών μαθηματικών, ουσιαδών χαρακτηριστικών τής μαθηματικής δραστηριότητας, όπως είναι, για παράδειγμα, ή έπίλυση προβλημάτων. Μία έκδοχή, ή όποία υλοποιείται και στήν ελληνική εκπαίδευση διαφοροποιεί πλήρως τά σχολικά μαθηματικά από τά μαθηματικά ως έπιστημονική πρα-

κτική, ὅποτε καί παραβλέπει κάθε στοιχεῖο παραγωγῆς, ἐπικύρωσης καί ὀργάνωσης τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἀνάγει, κατά συνέπεια, τά σχολικά μαθηματικά σέ ἓνα μόνο ἐπίπεδο ἐργαλειολογίας μορφῆς καί τά τυποποιεῖ σ' ἓνα σύνολο ἐννοιῶν καί τεχνικῶν ἐπίλυσης προβλημάτων «τῆς καθημερινῆς ζωῆς», ὀνοματίζοντας μάλιστα τή διδασκαλία τους ὡς «numeracy», «ἀριθμητισμό» ἢ «ἀριθμητικό ἐγγραμματισμό» στά ἑλληνικά. Σ' αὐτά τά «μαθηματικά» ἢ μαθηματική ἀπόδειξη ἀντιμετωπίζεται ὡς μιά ἀπό τίς μεθόδους ἐπίλυσης προβλημάτων μέ ἀποκλειστικά μαθηματικό περιεχόμενο. Ὑποβαθμίζεται, ἐπομένως, καί ὁ ρόλος τῆς ἀπόδειξης στή μαθηματική πρακτική καί ἡ ἀξία τῆς στή μάθηση τῶν μαθηματικῶν καί ἡ σημασία τῆς στή συγκρότηση τῆς σκέψης τῶν παιδιῶν. Ἡ ἐκδοχή αὐτή, ἢ ὅποια ἐπικαλεῖται μιά ἐπιλεκτικά ὀρισμένη κοινωνική χρησιμότητα τῆς μαθηματικῆς γνώσης, προβάλλεται συστηματικά ἀπό ἐπιχειρηματικούς φορεῖς καί οικονομικούς ὀργανισμούς. Γιά παράδειγμα, τό πρόγραμμα PISA –Διεθνούς Ἀξιολόγησης τῆς Ἐπίδοσης τῶν Μαθητῶν σέ διάφορες χῶρες τοῦ ΟΟΣΑ– ὑποβάλλει αὐτή τήν ἐκδοχή ὡς ἀναγκαία γιά τά σχολικά μαθηματικά.

Παρά τήν ἀμφισβήτηση τοῦ καθεστώτος τῆς ἀπόδειξης ἐξαιτίας τῶν ἐξελίξεων στή μαθηματική πρακτική καί τῶν διαφοροποιήσεων στή φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν, ἢ εκπαιδευτική ἀξία τῆς ἀπόδειξης, καί τῆς ἐπιχειρηματολογίας γενικότερα, εἶναι τεράστια.

Πρῶτον, γιατί ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο ἐπικύρωσης τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἓνα μέσο δηλαδή ἐξήγησης τῶν λόγων γιά τοὺς ὁποίους ἀποδεχόμαστε τήν ἀλήθεια μιᾶς μαθηματικῆς πρότασης σέ ἓνα συγκεκριμένο πλαίσιο, ἔστω καί ἂν δεχτοῦμε ὅτι δέν εἶναι τό μοναδικό μέσο.

Δεύτερον καί ἴσως πιό σημαντικό, εἶναι ἓνα μέσο παραγωγῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἓνα μέσο ἐπινόησης νέων μαθηματικῶν δεδομένων, τά ὅποια προκύπτουν ὡς λογική ἀναγκαιότητα ἀπό τήν ἀνάλυση καί τή διερεύνηση ἤδη γνωστῶν μαθηματικῶν προτάσεων, ἓνα μέσο διερεύνησης τοῦ νοήματος ἐνός ὀρισμοῦ ἢ τῶν λογικῶν συνεπειῶν μιᾶς παραδοχῆς, ἓνα μέσο μιᾶς νέας ἐρμηνείας ἐνός ἤδη γνωστοῦ μαθηματικοῦ συμπεράσματος ἐνταγμένου σέ ἓνα νέο διαφοροτικό πλαίσιο, ἓνα μέσο συγκρότησης μιᾶς ἐμπειρικῆς θεωρίας μέσα ἀπό τή διατύπωση καί τόν ἔλεγχο εἰκασιῶν.

Τρίτον, ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο συστηματοποίησης μαθηματικῶν δεδομένων μέ τήν ὀργάνωσή τους σέ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα ἀλληλένδετων παραδοχῶν, ὀρισμῶν καί συμπερασμάτων.

Τέταρτον, ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο συνοπτικῆς καί συνεκτικῆς παρουσίας καί δημοσιοποίησης τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἄρα, μπροστά στήν ἐπίθεση τοῦ «ἀριθμητισμοῦ» καί τῆς μονομεροῦς κοινωνικῆς χρησιμότητας τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ὀφείλομε νά ὑπερασπιστοῦμε τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπόδειξης, ἀλλά καί εὐρύτερα τοῦ ἐπιχειρήματος στίς πρακτικές τῶν σχολικῶν μαθηματικῶν.

Ἄφου σήμερα τά σχολικά μαθηματικά, ὅπως ὀρίζονται ἀπό τό ἀναλυτικό πρόγραμμα, ἀλλά κυρίως ἀπό τά σχολικά βιβλία τά ὅποια ὑποβάλλουν καί τό περιεχόμενο καί τίς μεθόδους διδασκαλίας τους, ἔχουν μετατραπῆ σέ «ὀδηγίες χρήσεως» μαθηματικῶν ἐννοιῶν καί τεχνικῶν γιά τήν ἀνάγνωση ἀριθμητικῶν δεδομένων καί γιά τήν ἐπίλυση ὑπολογιστικῶν προβλημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς λογικῆς αὐτῆς εἶναι τά «νέα» καί ἤδη διδασκόμενα βιβλία μαθηματικῶν τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, στά ὅποια κυριαρχεῖ καί προβάλλεται μιά τηλεοπτικοῦ τύπου προσέγγιση τῆς μαθηματικῆς γνώσης καί μιά ταύτιση τῆς μαθηματικῆς σκέψης, ὄχι μέ τήν ἀνάλυση, τή σύνθεση, τήν ἀφαίρεση καί τή γενίκευση δεδομένων, τή λογική τεκμηρίωση, τήν κριτική προσέγγιση καί τή δημιουργική φαντασία, ἀλλά μέ τίς ικανότητες χρήσης μιᾶς ὀρισμένης μαθηματικῆς γνώσης γιά τό χειρισμό ποσοτικῶν δεδομένων καί μέ τήν εὐχέρεια ἐφαρμογῆς τυποποιημένων τεχνικῶν. Παράδειγμα ἀντιπροσωπευτικό ἀπό τό βιβλίο μαθηματικῶν τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ: «Ὅταν πρέπει νά λύσω ἓνα πρόβλημα πού περιέχει κλάσματα: Ἐλέγγω ἂν οἱ ἀριθμοί εἶναι στήν ἴδια μορφή. Ἄν δέν εἶναι τοὺς μετατρέπω. Ἀποφασίζω ποιές πράξεις νά κάνω...» καί τά λοιπά.

Στά βιβλία αὐτά κάθε κεφάλαιο, σέ συσκευασία δύο ἀκριβῶς σελίδων, περιλαμβάνει μιά τηλεγραφική, κυριολεκτικά, ἔκθεση μαθηματικῶν ἐννοιῶν μαζί μέ μιά πληθώρα πληροφοριῶν κάθε εἶδους, σημαντικῶν καί ἀσήμαντων, μιά σειρά κανόνων-συνταγῶν καί ὀδηγιῶν «ἐφαρμογῆς» τους, ἐρωτήσεις μέ ἀπαντήσεις τοῦ τύπου ναι-ὄχι καί προβλήματα ἐκτέλεσης πράξεων ἢ ὑπολογισμῶν. Ἐνῶ στήν ἀρχή κάθε κεφαλαίου προτάσεται σέ προστακτική ἐγκλιση ὁ στόχος τοῦ μαθήματος μέ ρήματα συμπεριφορᾶς: διακρίνω, ἀναγνωρίζω, βρίσκω κ.λπ. Ὅλα αὐτά διανθισμένα μέ πλήθος εἰκόνων, σχεδίων καί χρωμάτων, ὅπως στίς τηλεοπτικές ἐκπομπές, μέσα στά ὅποια χάνεται ἡ οὐσία τῶν μαθηματικῶν καί βέβαια τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης, συστατικό στοιχεῖο τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τό ἐπιχειρημα καί ἡ ἀπόδειξη.

ΚΑΝΓΚΙΛΕΜ: ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ*

του Γιώργου Φουρτούνη

Τό έργο του Ζώρζ Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem) αναπτύσσεται προς δύο, στενά συνυφασμένες, βασικές κατευθύνσεις: από τη μιά πλευρά, ως μιά ιδιαίτερα πρωτότυπη φιλοσοφία του βιολογικού και, από την άλλη, ως καθοριστική συμβολή στην ιδιότυπη γαλλική σχολή επιστημολογίας, την οποία έγκαινίασε ο Γκαστόν Μπασελάρ (Gaston Bachelard). Δέν πρόκειται, ωστόσο, για δύο παράλληλες κατευθύνσεις στίς οποίες κινήθηκε τό έργο του, αλλά για δύο ισχυρά ένοποιημένες όψεις μιās βασικής προβληματικής, τής προβληματικής του κανονικού, ή οποία θά του επιτρέψει νά θέσει, μέ έναν χαρακτηριστικό όσο και συνεπή τρόπο, τόσο τό ζήτημα του βιολογικού κανονικού, του κανονικού έμβιου, όσο και του επιστημονικού κανονικού, τής κανονικής επιστήμης, σέ μιά συνάφεια όπου κομβικό ρόλο θά παίξει ή επιστημολογική διερεύνηση τών βιοιατρικών επιστημών. Σέ όσα ακολουθούν, θά προσπαθήσουμε νά συλλάβουμε τό άδρό περίγραμμα αυτού του θεωρητικού διαθήματος, μέ τό βλέμμα στραμμένο κατά κύριο λόγο στό έναρκτήριο κείμενό του, πού άποτελεί τή βάση του παρόντος τόμου: άρχικώς θά επιχειρήσουμε νά καταδείξουμε τή στενή συνάρθρωση τής κριτικής τοποθέτησης του Κανγκιλέμ στό φιλοσοφικό ζήτημα τής κανονιστικότητας μέ μιά ιδιότυπη, φιλοσοφική και επιστημολογική σύλληψη του βιολογικού (μέ δύο λέξεις: τήν αντίληψη του Κανγκιλέμ για τή βιολογική κανονιστικότητα) εν συνεχεία, θά ύποστηρίξουμε ότι αυτή ή βιολογικά πληροφορημένη αντίληψη περι κανονιστικότητας ύπηρεξε καθοριστική για τήν εκ νέου διατύπωση από τον Κανγκιλέμ τής «ιστορικής επιστημολογίας» του Μπασελάρ, κατά έναν ιδιαίτερα γόνιμο και επίκαιρο τρόπο.

[.....]

Ζώρζ Κανγκιλέμ

[Κομβική θέση στην προβληματική του Κανγκιλέμ καταλαμβάνει ή ιδιότυπη «άποδόμηση» μιās έδραϊας άμφισημίας τής έννοιας του κανονικού, άμφισημία πού ανάγεται στην παραδεδομένη φιλοσοφική «γραμματική» του όρου.] 'Ο Κανγκιλέμ [λοιπόν] θά έπισημάνει [...] μιά συμπτωματική άμφισημία, όπου τό κανονικό παραλέμπει ταυτοχρόνως:

Πρώτον, σέ μιά άρχαιότερη και «φιλοσοφικής» ύψης σημασία, όπου δηλώνει έναν ιδεώδη τύπο, μιά «θετική άρχή αξιολόγησης, μέ τήν έννοια του προτύπου ή τής τέλει μορφής». 'Ο κανόνας αναφέρεται εδώ στή σφαίρα τών [ύπερβατικών] αξιών και τό κανονικό άντιστοιχεί σέ μιά αξιολογική κρίση, όπως αξιολογική είναι και ή διάκριση του κανονικού από τό μή κανονικό: τό μή κανονικό συνιστά άπαξιωτική παρέκκλιση από τον κανόνα. 'Η εν λόγω αξιολογική διάκριση συνυφάνεται μέ μιά κανονιστική στάση [...].

Δεύτερον, σέ μιά νεότερη και εν δυνάμει «επιστημονική» σημασία, όπου τό κανονικό αναφέρεται στή σφαίρα τών γεγονότων [...]. 'Η κανονικότητα είναι μιά περιγραφική έννοια, αξιολογικώς ουδέτερη, ή οποία αναφέρεται στην πλειονότητα τών περιπτώσεων. Κα-

* Προδημοσίευση άποσπάσματος από τό έπίμετρο (μέ γενικό τίτλο «'Ο Κανγκιλέμ και ή κανονιστικότητα») στό κλασικό διβλίο του Ζώρζ Κανγκιλέμ, *Τό κανονικό και τό παθολογικό*, πού πρόκειται νά κυκλοφορήσει από τίς Έκδόσεις Νήσος, σέ μετάφραση και μέ έπίμετρο του Γιώργου Φουρτούνη, καθώς και μέ τήν εισαγωγή του Μισέλ Φουκώ στην άγγλική έκδοση, σέ μετάφραση τής Χλόης Μπάλλα.

1. Canguilhem, G., *La connaissance de la vie*, Vrin, Παρίσι 1975.

νονικό είναι αυτό που συμβαίνει «κατά κανόνα», ως έκφραση της δράσης υποκειμένων [αίτιοτήτων]. Η διάκριση κανονικού και μη κανονικού μοιάζει τώρα να χάνει το αξιολογικό φορτίο της: το μη κανονικό είναι επίσης ένα γεγονός, είναι το διαφορετικό από το συνηθισμένο, συνιστά μιά απόκλιση.

[...]

Κανονική έπιστήμη και ιστορία

[Εφαρμόζοντας τώρα αυτήν την άμφισημία του κανονικού στο έπιστημονικό φαινόμενο, θά είχαμε, από την μιά πλευρά,] *την κανονική έπιστήμη*, στόν ένικό, ως τό κανονιστικό πρότυπο της έν γενεί έπιστήμης, άδιαχώριστο από τή συναφή μεθοδολογία, και ταυτόχρονα ως *έπιστημολογικό κριτήριο* γιά τή διάκριση ανάμεσα στην έπιστήμη και τή μη έπιστήμη, δηλαδή τή μη κανονική «έπιστήμη». Η έννοια αυτή, που παραλέμπει προφανώς στίς παραδοσιακές, όρθολογιστικές και άντικειμενιστικές, φιλοσοφίες της έπιστήμης, θά άντιπροσώπευε τόν υπερβατικό κανόνα της όρθολογικότητας, της άντικειμενικότητας και της αλήθειας, τόν *έπιστημονικό κανόνα*. Άς έπιτρέψουμε έδω τή συνήχηση αυτής της διατύπωσης (έπιστημονικός κανόνας) μέ όμολογες έκφράσεις όπως, επί παραδείγματι, «λογοτεχνικός κανόνας», γιά νά δείξουμε ότι η έννοια αυτή, έκτός από την κανονιστική και έπιστημολογική διάσταση της, ένέχει και μιά παράσταση γιά την ιστορία της έπιστήμης ως συνεχούς, σωρευτικής άλληλουχίας (κανονικών) έπιστημονικών έπιτευγμάτων. Η ιστορία αυτή καταγράφει και έξιστορεί ό,τι κατακτήθηκε από την έφαρμογή του κανόνα της έπιστήμης, ό,τι ικανοποιεί τά συναφή έπιστημολογικά κριτήρια και συνεπώς έμπίπτει στην κανονική έπιστήμη ότιδήποτε άλλο άνήκει στην άρμοδιότητα άλλων ιστοριογραφιών. Πρόκειται λοιπόν γιά μιά *έπιστημολογική και κανονιστική* ιστορία, τόν κατάλογο των έγκυρων κεκτημένων της έπιστημονικής όρθολογικότητας και άντικειμενικότητας και συνάμα τό συνεχές χρονικό και τήν άδιάλειπτη γενεαλογία των αλήθειών της έπιστήμης.

Όπως είναι γνωστό, χρειάστηκε η καινοτόμος παρέμβαση του Κούν γιά νά μπορέσουμε νά μιλήσουμε γιά «κανονική έπιστήμη» στόν *πληθυντικό*, γιά διακριτές και μη αναγώγιμες κανονικές έπιστήμες, παρέμβαση που ύπονόμειυσε την ιδέα του υπερβατικού και καθολικού κανόνα της έπιστήμης. Έχουμε πλέον επί μέρους έπιστημονικές κανονικότητες, μή όλοποηίσιμες σέ έναν καθολικό κανόνα έπιστήμης. Αυτή η *άσυμμετρήτητα* μεταξύ των κανονικών έπιστημών ίσοδυναμεί μέ την ιδέα της *άσυνέχειας* στην ιστορία της έπιστήμης. Έχουμε περάσει πλέον σέ μιά μη κανονιστική, δηλαδή *μη έπιστημολογική*, έννοια: η κανονικότητα της κανονικής έπιστήμης είναι γεγονόςικης φύσης, άνάγεται δηλαδή σέ κοινωνιολογικά, ψυχολογικά, άνθρωπολογικά κλπ., γεγονότα, που έπιδέχονται περιγραφικώς προσέγγιση.²

Βεβαίως, από την κουνιανή τομή μέχρι σήμερα έχει κυλήσει πολύ νερό στο ποτάμι της θεωρίας της έπιστήμης. Όστόσο, η ιδέα της άσυνέχειας και της άσυμμετρήτητας που ένέχεται στην άντίληψη των πολλαπλών κανονικών έπιστημών, η ιδέα των επί μέρους και μη αναγώγιμων κανονικοτήτων λόγου και πρακτικής που συνιστούν τά ποικίλα γνωσιακά έγχειρήματα, η ιδέα μιάς καθαρά περιγραφικώς, μη κανονιστικώς και μη έπιστημολογικώς πραγμάτευσης του πολυσχιδούς έπιστημονικού φαινομένου έξακολουθούν νά άποτελούν κεκτημένα ενός μεγάλου μέρους των σημερινών Σπουδών Έπιστήμης και Τεχνολογίας (σύμφωνα μέ την τρέχουσα άκαδημαϊκή κωδικοποίησή τους: STS), που έξακολουθούν νά άντιτίθενται στίς παραδοσιακές, άντικειμενιστικές και όρθολογιστικές, κατευθύνσεις της Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Έπιστήμης (HPS).

Στό μέτρο που αυτή η περιγραφική πραγμάτευση των διακριτών γνωσιακών έγχειρημάτων προδιαγράφει την άποχή από κάθε αναφορά σέ έπιστημολογικές κανονιστικές άξίες, όπως η αλήθεια, η άντικειμενικότητα και η όρθολογικότητα –μέ μιά λέξη, η έπιστημονικότητα–, η άντίληψη αυτή κατατείνει προς μιά μη κανονιστική και *μη έπιστημολογική* ιστορία (ή ιστοριογραφία) αυτών των φαινομένων, η όποια μοιάζει νά ταιριάζει μέ τό ρυθμιστικό ιδεώδες της έν γενεί ιστορίας (μέ την έννοια της άμεροληψίας, της άποχής από κάθε άξιολογική κρίση και κάθε άνακατασκευή, όπου η ιστορία χειραφετείται από κάθε κανονιστική φιλοσοφία). Πράγματι, αυτή η περιγραφική στάση άπέναντι στο έπιστημονικό φαινόμενο συναρθρώθηκε έξ άρχής μέ την κριτική στην κανονιστική και έπιστημολογική ιστοριογραφία της υπερβατικής άντίληψης περί κανονικής έπιστήμης ως άνασυγκρότησης μιάς ούσιωδώς άχρονης όρθολογικής εκδίπλωσης, ως άναδρομικής τελεολογίας του αλήθους, ως άναχρονιστικής προβολής της σημερινής έπιστήμης σέ ένα κατασκευασμένο παρελθόν, τό παρελθόν που άρμόζει φαντασιακά στο έπιστημονικό παρόν. Όπως πολύ εύστοχα τό διατυπώνει ό Πιέρ Μασερέ (Pierre Macherey), τό πρόβλημα μέ αυτήν την ιστορία δέν είναι τόσο ότι είναι προφανώς ψευδής, όσο τό ότι δέν είναι *κάν ιστορία*.³

Μπορούμε τώρα νά τοποθετήσουμε στο πλαίσιο αυ-

2. «Τό Παράδειγμα είναι τό άποτέλεσμα μιάς έπιλογής χρησιών. Κανονικό είναι τό κοινό, σέ μιά δεδομένη περίοδο, μιάς συλλογικότητας ειδικών σέ έναν πανεπιστημιακό ή άκαδημαϊκό θεσμό. Θά περιέμενε κανείς νά πρόκειται γιά έννοιες φιλοσοφικής κριτικής, αλλά διαπιστώνει ότι βρίσκεται στο επίπεδο της κοινωνικής ψυχολογίας» (G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie dans l' historiographie scientifique contemporaine». Στο *Idéologie et rationalité dans l' histoire des sciences de la vie*, Vrin, Παρίσι 1977).

3. P. Macherey, «George Canguilhem's Philosophy of Science: Epistemology and History of Science». Στο W. Montag (έπιμ.), *In a Materialist Way: Selected Essays of Pierre Macherey*, Verso, Λονδίνο 1998.

της της σχηματικής κατάστρωσης τὰ δύο καίρια ἐρωτήματα πού θέτει ὁ Κανγκιλέμ σχετικά μέ τήν ιστορικότητα της ἐπιστήμης. Πρῶτον, «*τίνος πράγματος ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία της ἐπιστήμης;*»⁴ καί δεύτερον, «*ἡ ἐπιστήμη τοῦ παρελθόντος εἶναι τό παρελθόν της σημερινῆς ἐπιστήμης;*»⁵ Ὑπό τό πρίσμα αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι στήν πρώτη σημασία της κανονικῆς ἐπιστήμης, αὐτή τοῦ ὑπερβατικοῦ καί καθολικοῦ ἐπιστημονικοῦ κανόνα, ἡ προσιδιάζουσα συνεχῆς, κανονιστική καί ἐπιστημολογική ἱστορία της ἐπιστήμης ἀναφέρεται μέν στήν (σημερινή) ἐπιστήμη ἀλλά δέν εἶναι τό παρελθόν της γιά τήν ἀκρίβεια, δέν εἶναι κἀν παρελθόν (ἀφοῦ πρόκειται γιά φαντασιακή προβολή καί ἀνακατασκευή) καί, ὡς ἐκ τούτου, δέν εἶναι κἀν ἱστορία στή δεύτερη σημασία, ἐκεῖνη τῶν πολλαπλῶν κανονικῶν ἐπιστημῶν ὡς γεγονότων, ἡ ἀντίστοιχη ἀσυνεχῆς καί αὐστηρά περιγραφική ἱστορία της ἐπιστήμης ἀναφέρεται ἐνδεχομένως σέ ἕνα πραγματικό παρελθόν, καί ἄρα σέ μιά αὐθεντική ἱστορία, ἀλλά αὐτό τό παρελθόν καί αὐτή ἡ ἱστορία (ἐξ ὀρισμοῦ) δέν εἶναι της σημερινῆς ἐπιστήμης γιά τήν ἀκρίβεια, δέν εἶναι κἀν της ἐπιστήμης. Στό μέτρο πού ἡ ἐν λόγω ἱστορία ἀποποιεῖται κάθε ἐπιστημολογικοῦ κριτηρίου, δέν ἔχει τρόπο νά διακρίνει ἀνάμεσα στό παρελθόν πού ἐμπίπτει στό ἀντικείμενό της καί σέ ἐκεῖνο πού δέν ἐμπίπτει.⁶

Μέ δύο λόγια, λοιπόν, καί ἄκρως σχηματικά, στήν πρώτη περίπτωση ἔχουμε μιά «ἱστορία της ἐπιστήμης» πού δέν εἶναι ἱστορία, καί στή δεύτερη μιά «ἱστορία της ἐπιστήμης» πού δέν εἶναι της ἐπιστήμης. Τό θύμα τοῦ διλήμματος ἀνάμεσα σέ καθολικό κανόνα, συνέχεια καί ἀνιστορικότητα, ἀφ' ἐνός, καί σέ ἀσυμμετρότητα, ἀσυνέχεια καί ἱστορία, ἀφ' ἐτέρου, μοιάζει νά εἶναι ἡ ἱστορία της ἐπιστήμης.

Ἐπιστημολογική ἱστορία

Ὑπό αὐτό τό πρίσμα, τό ἐπιστημολογικό ἔργο τοῦ Κανγκιλέμ μπορεί νά διαβαστεῖ ὡς ἡ ἀπόπειρα νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα του πῶς εἶναι δυνατή ἡ ἱστορία της ἐπιστήμης. Καί ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό δέν μπορεί παρά νά καταστρατηγεῖ τό προηγούμενο δίλημμα, ὡς ἀκριβῶς δίλημμα, καί συνεπῶς κατά κάποιο τρόπο νά τό τέμνει ἐγκάρσια. Ἔτσι, ἀπό τή μιά πλευρά, δέν ἀποτελεῖ ἐκπληξη πού ὁ Κανγκιλέμ ἀποδέχεται τήν πολλαπλότητα τῶν ἐπιστημονικῶν κανόνων, πού μοιάζει νά ἀναπαράγει τήν ἰδέα τοῦ ἀτομικοῦ κανόνα στό ἐπίπεδο τῶν ἐπιστημῶν. Ἔχουμε, λοιπόν, ἀτομικές κανονικές ἐπιστήμες, πού δέν ἀνάγονται στόν ὑποτιθέμενο καθολικό κανόνα της ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη, ἀλλά καί ἡ συναφῆς ἱστορία, γράφονται πλέον ἐγγενῶς στόν πληθυντικό: δέν ἔχουμε πλέον ἱστορία της ἐπιστήμης, οὔτε κἀν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά διακριτές ἱστορίες διακριτῶν ἐπιστημῶν. Ἀπό τήν ἄλλη, ὡστόσο, ἡ ἱστορία μιᾶς ἐπιστήμης θά εἶναι μιά

ἀναδρομική ἱστορία, μέ ἀφετηρία τή σημερινή ἐπιστήμη (τήν τρέχουσα κατάσταση της συγκεκριμένης ἐπιστήμης), ἡ ὁποία παρέχει αὐτό τοῦ ὁποίου ἱστορία θά εἶναι ἡ ἱστορία της (συγκεκριμένης) ἐπιστήμης ἡ ἀναδρομική αὐτή ἱστορία θά εἶναι ἀναγκαστικά κανονιστική ἢ ἐπιστημολογική ὑφῆς, καθῶς δέν θά μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ χωρίς νά κρίνει ποιά ἀπό τά γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἐμπίπτουν στήν ἱστορία της ἐπιστήμης, δηλαδή χωρίς νά ἀξιολογεῖ ποιά εἶναι ἐπιστημονικά καί ποιά ὄχι, ἀπό τή συγκεκριμένη σκοπιά τοῦ παρόντος.⁷ Ἐάν παίρνομε ὡς σημείο ἀφετηρίας τή σημερινή ἐπιστήμη εἶναι ἐπειδή συμμερίζομαστε τίς ἀξίες της, ἐπειδή αὐτή ἀντιπροσωπεύει τό ἀληθές γιά μᾶς: ξεκινᾶμε ἀπό τή σημερινή ἐπιστήμη ἐπειδή εἴμαστε «μέσα στό ἀληθές» της. Ἐάν, πράγματι, «κάθε ἱστορικός της ἐπιστήμης εἶναι ἀναγκαστικά ἕνας ιστοριογράφος της ἀλήθειας»,⁸ ἡ ἀλήθεια πού ιστορεῖται ἐδῶ εἶναι ἀναγκαστικά ἡ ἀλήθεια τοῦ ἐκάστοτε παρόντος: «Μόνον ὑπό τό φῶς τοῦ παρόντος μπορεῖ νά γραφεῖ μιά ἱστορία της ἐπιστήμης. Μόνον ἡ παρούσα ἐπιστήμη μπορεῖ νά φέρει μιά σύλληψη αὐτοῦ τοῦ ὁποίου τήν ἱστορία ἔχουμε νά γράφουμε, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἐν λόγω ἱστορία θά εἶναι ἀναπόφευκτα μιά ἀξιολογική ἱστορία, ἡ ὁποία θά προκύπτει ἀπό τήν ἐπιβολή παροντικῶν ἀξιών κατά τήν ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος».⁹ Μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Κανγκιλέμ, ἡ ἐπιστημολογική ἱστορία μιᾶς ἐπιστήμης ἀποσκοπεῖ στό «νά ἀφαιρέσει ἀπό τήν ἱστορία της ἐπιστήμης, θεωρημένης ὡς μιᾶς ἐκδηλῆς διαδοχῆς ἀποφάνσεων μέ ἀξιώσεις ἀλήθειας, λιγότερο ἢ περισσότερο συστηματοποιημένων, τή λανθάνουσα διακανονισμένη διαδρομή, πού μόνον τώρα γίνεται ἀντιληπτή, καί της ὁποίας ἡ παρούσα ἐπιστημονική ἀλήθεια εἶναι τό προσωρινό τέρμα της».¹⁰

4. G. Canguilhem, «Introduction: L' objet de l' histoire des sciences», στό *Etudes d' histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, Παρίσι 1975.

5. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ὁ.π.

6. Θά λέγαμε, γενικότερα, ὅτι κάθε ιστοριογραφία, ἐάν δέν θέλει νά ἐξιστορεῖ τά πάντα, προϋποθέτει ἕναν κανόνα: τόν κανόνα τοῦ ιστοροῦμένου ἀντικειμένου, δηλαδή τόν κανόνα βάσει τοῦ ὁποίου ἕνα γεγονός ἐντάσσεται στήν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή σέ αὐτήν τήν ἱστορία καί ὄχι σέ κάποια ἄλλη.

7. Βλ. Chimisso, C., «The tribunal of philosophy and its norms: history and philosophy in Georges Canguilhem's historical epistemology». *Studies in History and Philosophy of Biology & Biomedical Sciences* 34 (2003), 297-327.

8. Ἡ φράση εἶναι τοῦ Μπασελάρ καί τήν παραθέτει ὁ Κανγκιλέμ στό «Le rôle de l' épistémologie...», ὁ.π.

9. M. Tiles, «Epistemological History: the Legacy of Bachelard and Canguilhem», στό Griffiths, A.P. (ed.), *Contemporary French Philosophy*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1987, 141-156.

10. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ὁ.π.: ἡ ἔμφαση ἔχει προστεθεῖ.

Όσο, και εδώ έχουμε μία τρίτη ρήτρα, ή εν λόγω επιστημολογική ιστορία οφείλει να είναι ακριβώς ιστορία: τίθεται, με άλλα λόγια, ζήτημα *αντικειμενικότητας*, αντικειμενικής σύλληψης του παρελθόντος της ιστορούμενης επιστήμης, σε αντίθεση με κάθε υποκειμενικό αναχρονισμό, σε αντίθεση με τη φανταστική αφήγηση της εν λόγω επιστήμης, ή όποια «άντι να γράφει μία ιστορία, πλάθει θρύλους, τόν θρύλο της, αναδιοργανώνοντας τό παρελθόν».¹¹ Η αντικειμενικότητα αυτή μπορεί να σημαίνει μόνον ότι ο κανόνας πού ενέχεται στην συγκρότηση της ιστοριογραφίας, ο κανόνας βάσει του οποίου επιλέγεται τό τί έμπιπτει σε αυτήν και τί όχι, ο κανόνας βάσει του οποίου αποφασίζεται ποιά γεγονός του παρελθόντος συνιστά παρελθόν της συγκεκριμένης επιστήμης, είναι *ουσιαδές στοιχείο του ίδιου του ιστορούμενου αντικειμένου*, της εν λόγω επιστήμης, και της πραγματικής ιστορίας της. Αντικειμενικότητα μπορούμε να έχουμε εάν ο κανόνας της ιστοριογραφίας της επιστήμης είναι ο κανόνας της ιστορίας της επιστήμης. Μέ δύο λόγια, ή επιστημολογική ιστορία είναι πράγματι ή ιστορία της επιστήμης στό μέτρο πού ή ίδια ή επιστήμη προσδιορίζεται έγγενώς από συναφή ιστορικότητα.

Είναι στό σημείο αυτό πού ή επιστημολογική ιστορία άρθρώνεται με μία ιστορική επιστημολογία, ως δύο όψεις του ίδιου εγχειρήματος. Και είναι εδώ όπου ο Κανγκιλέμ προβαίνει σε μία καινοτόμο ανάγνωση της επιστημολογικής προβληματικής του Μπασελάρ, υπό τό φώς της «διταλιστικής» προβληματικής του κανονικού. Δέν είναι δυνατόν να έπιχειρήσουμε εδώ μία πλήρη και συστηματική παρουσίαση των επιστημολογικών θεωριών είτε του Μπασελάρ, είτε του Κανγκιλέμ, είτε της σχέσης μεταξύ των δύο.¹² Η σύντομη και έλλειπτική ανασυγκρότηση πού θά έπιχειρήσουμε, όπως θά καταλάβει άμέσως ο άναγνώστης, αφορά ήδη την πρόοληψη και άφομοίωση της μπασελαριανής επιστημολογίας από την προοπτική της έμμενους κανονιστικότητας του Κανγκιλέμ.

Ιστορική επιστημολογία

Όπως είναι γνωστό, ο Μπασελάρ κατανοεί την άνάπτυξη της επιστήμης με όρους *άσυνέχειας*, για την όποια ο ίδιος έπιφυλάσσει μία από τις βασικότερες έννοιές του, εκείνη της *επιστημολογικής ρήξης*.¹³ Η επιστημολογική ρήξη σηματοδοτεί τή διαδοχή δύο επιστημονικών δομών, δύο κανόνων όρθολογικότητας ή δύο διαδοχικών κανονικών επιστημών. Η ρήξη και ή άσυνέχεια ενέχουν ό,τι θά όνομάζαμε *άσυμμετρότητα* (μέ όρους Κουν) μεταξύ των δύο επιστημονικών δομών, πράγμα πού (μεταξύ άλλων) σημαίνει ότι ή μεταγενέστερη δομή δέν μπορεί να προέλθει όρθολογικά από την πρότερη: δέν υπάρχει όρθολογική όδός για τή μετάβαση από τόν έναν κανόνα στόν έπόμενο· δέν υπάρχει κανονικός τρόπος πού να όδηγεί από τόν πρό-

τερο στόν ύστερο κανόνα. Τό πέραςμα από τόν πρώτο στόν δεύτερο είναι φραγμένο, παρεμποδισμένο: ή όρθολογικότητα του πρώτου είναι τυφλή προς αυτήν την κατεύθυνση.

Αυτό πού προσδιορίζει την εν λόγω τυφλότητα ως τέτοια είναι ή ίδια ή άναγκαιότητά της για την αντίστοιχη όρθολογικότητα: ή τυφλότητα σε αυτό τό σημείο είναι άναγκαία ώστε ή συναφής όρθολογικότητα να μπορεί να «βλέπει» όσα «βλέπει». Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα θεμέλιο της συγκεκριμένης όρθολογικότητας, πού μπορεί να την υποβαστάζει μόνον υπό τόν όρο να βρίσκεται εκτός της έμβέλειάς της. Εάν θά θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε την διτγενσταϊνική μεταφορά της κοίτης,¹⁴ έχουμε πράγματι ένα σημείο ίσορροπίας και άντοχής μιας κοίτης, πού έπιτρέπει μία ροή μόνον *παρεμποδίζοντάς* την προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Τά σημεία ή τίς κατευθύνσεις αυτές προσδιορίζει ο Μπασελάρ, με μία άλλη κεντρική έννοιά του, συμπληρωματική της πρώτης, ως *επιστημολογικά έμπόδια*.¹⁵ Πρόκειται για παραδοχές των όποιων ή όρθολογική έπερώτηση (ή *προβληματοποίησή τους*) είναι άδύνατη, στό μέτρο πού, *όπως θά άποδειχθεί μόνον εκ των ύστερων*, θά υπονόμεινε την ίδια την όρθολογικότητα πού θά την έπιτελούσε, δηλαδή την τρέχουσα —και μόνη διαθέσιμη— όρθολογικότητα της τρέχουσας επιστήμης. Οι παραδοχές αυτές, από την προοπτική της παρούσας κατάστασης, δηλαδή υπό τό πρίσμα της παρούσας κανονικότητας, εμφανίζονται ως

11. P. Macherey, *ό.π.*

12. Για μία λεπτομερή ανασυγκρότηση της επιστημολογίας του Μπασελάρ, βλ. Lecourt, D., *L' épistémologie historique de Gaston Bachelard*, Vrin, Παρίσι 1970, και Tiles, M., *Μπασελάρ - Επιστήμη και αντικειμενικότητα*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999· για μία συσχέτιση του συνολικού έργου του Μπασελάρ με τό ευρύτερο διανοητικό πλαίσιο της Γαλλίας στό όποιο διαμορφώθηκε, βλ. Chimisso, C., *Gaston Bachelard, Critic of Science and the Imagination*, Routledge, Λονδίνο 2001· για την επιστημολογική παράδοση πού εγκαινιάζει ο Μπασελάρ, συμπεριλαμβανομένου και του Κανγκιλέμ, βλ. Lecourt, D., *Pour une critique de l' épistémologie*, Maspero, Παρίσι 1972 (μεταφρασμένο στα άγγλικά ως *Marxism and Epistemology: Bachelard, Canguilhem and Foucault*, New Left Books, Λονδίνο 1975).

13. Bachelard, G., *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1951.

14. Wittgenstein, L., *On Certainty*, Blackwell, 'Οξφόρδη 1969.

15. Για τή σχέση των επιστημολογικών ρήξεων με τά επιστημολογικά έμπόδια, βλ. έπίσης και Tiles M., «Epistemological History...», ό.π.: Gutting, G., *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason* (ειδικά, βλ. Κεφ. 1: «Bachelard and Canguilhem», σ. 18-39), Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1989· και Renard, G., *L' épistémologie chez Georges Canguilhem*, Nathan, Παρίσι 1996.

μή επερωτήσεις, τέτοιες ώστε η επερωτήσή τους να είναι άνορθολογική, δηλαδή μη κανονική ως προς τόν παρόντα κανόνα όρθολογικότητας.¹⁶

Η επιστημολογική ρήξη, τώρα, επιτελείται (ή, ίσως πιο σωστά, ταυτίζεται με) τή στιγμή ακριβώς πού θά γίνει δυνατόν νά επερωτηθούν όρθολογικά αυτά τά σημεία, νά γίνουν άντιληπτά και νά αναδειχθούν σέ προβλήματα, και νά έπιλυθούν κριτικά. Η επιστημολογική ρήξη έγκειται στην υπερνίκηση ενός επιστημολογικού έμποδίου μέσω ενός ενεργήματος όρθολογικής επερωτήσης και κριτικής. Πρόκειται πράγματι για ρήξη, δηλαδή για άσυνέχεια και άσυμμετρότητα, στό μέτρο πού εγκαθιδρύει τήν μέχρι πρότινος άδιανόητη κανονικότητα, από τήν προοπτική τής οποίας καθίσταται δυνατό τό μέχρι πρότινος άδύνατο. Αυτό πού πρίν ήταν στό άπυρόβλητο τής όρθολογικότητας μπορεί τώρα νά προβληματοποιηθεί, νά ύποστει όρθολογική κριτική και νά ξεπερασθεί. Είναι προφανές ότι έχουμε νά κάνουμε εδώ μέ διαφορετικές και μή αναγώγιμες όρθολογικότητες: έχουμε τήν ανάδυση μιās νέας όρθολογικότητας, διαφορετικής από τήν πρώτη, στό μέτρο ακριβώς πού αναδύεται μέ τήν έπισήμανση και κριτική μιās συγκροτητικής συνθήκης τής πρώτης ως όρθολογικά άδικαιολόγητης. Η ρήξη έπιφέρει τήν αναδιοργάνωση τής επιστημονικής κανονικότητας σέ νέα, ποιοτικά διαφορετική βάση, και συνεπώς τήν ανάδυση μιās νέας κανονικότητας, μιās νέας κανονικής επιστήμης.

Είναι επίσης προφανές ότι μόνον από τήν προοπτική αυτής τής νέας όρθολογικότητας, δηλαδή μόνον εκ τών ύστερων ή αναδρομικά, είναι δυνατόν νά γίνει άντιληπτή και νά αξιολογηθεί ως όρθολογική όλη αυτή ή διαδικασία θεματοποίησης, προβληματοποίησης και κριτικής υπερνίκησης του επιστημολογικού έμποδίου, δηλαδή ή ίδια ή επιστημολογική ρήξη. Έχουμε εδώ μιā πραγματική αναδρομικότητα, δηλαδή μιā αναδρομικότητα εν τοις πράγμασι, έγγεγραμμένη στην πραγματική πορεία τών γεγονότων και όχι προϊόν άναχρονισμού: αναδρομικότητα τής ίδιας τής ιστορίας και όχι άπλως τής ιστοριογραφίας τής επιστήμης,¹⁷ ή οποία άντιστοιχεί σέ μιā ειδική χρονικότητα τής επιστημολογικής ρήξης: εάν ή επιστημολογική ρήξη ίσοδυναμεί μέ τήν επερωτήση και τήν κριτική υπέρβαση ενός επιστημολογικού έμποδίου, τότε ή εν λόγω ρήξη δέν εγκαθιδρύει ή δέν έπιφέρει άπλως τήν νέα όρθολογική κανονικότητα, αλλά συνιστά ήδη τήν έναρκτηρία πράξη τής τελευταίας. Η ρήξη πού θά εγκαίνιασει τή νέα όρθολογικότητα επιτελείται ήδη από αυτήν.

Ός εκ τούτου, ή άσυμμετρότητα πού ενέχεται εδώ είναι, κατά κάποιον τρόπο, «μονής κατεύθυνσης». Άς προσέξουμε: δέν πρόκειται για μετρίασμό τής κλασικής ή παραδοσιακής άσυμμετρότητας, αλλά για ποιοτική διαφορά. Κατά τή μιā κατεύθυνση, δηλαδή εκείνη πού βάνει από τήν προηγούμενη κανονική επιστήμη προς τήν επόμενη, έχουμε άσυμμετρότητα μέ τήν πλήρη σημασία και μέ όλες τίς συνέπειες τής έννοιας: δέν ύπάρχει όρθολογική μετάβαση από τήν παλαιά όρθολογικό-

τητα προς τή νέα –ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, ή μετάβαση αυτή δέν είναι όρθολογική. Κατά τήν άλλη κατεύθυνση, όμως, από τή σκοπιά τής νέας όρθολογικότητας, ή μετάβαση ύπήρξε όρθολογική: για τήν ακρίβεια, ή μετάβαση, ή ίδια ή ρήξη, ύπήρξε ή ιδρυτική πράξη αυτής τής νέας όρθολογικότητας.

Η στιγμή τής ρήξης, λοιπόν, δέν είναι όπως τή συλλαμβάνει μιā άυτονόητη έννοια άσυμμετρότητας, δηλαδή τέτοια ώστε ή ριζική έξωτερικότητά της ως προς τίς δύο ενεχόμενες κανονικότητες νά βρίσκεται στή βάση τής ριζικής έξωτερικότητας μεταξύ τών δύο ενεχόμενων κανονικοτήτων. Η τοποθέτηση αυτή ενέχει τή θέση ότι δέν ύπάρχει υπερβατική επιστημολογική σκοπιά, πού θά έκπρορευόταν από ένα άρχιμήδειο σημείο, έξωτερικό προς τίς δύο ενεχόμενες δομές όρθολογικότητας: αλλά αυτό δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχει προνομιακή σκοπιά. Ύπάρχει, και είναι ή έμμενης σκοπιά τής νέας όρθολογικής κανονικότητας (σέ άμεση συνάφεια με τή μονομερή άσυμμετρότητα). Η νέα όρθολογικότητα μπορεί νά αξιολογήσει τόσο τίς δυνατότητες όσο και τά όρια τής προηγούμενης: έχει πρόσβαση στό όρατό πεδίο τής προηγούμενης αλλά και στίς άόρατες συνθήκες πού τό καθιστούσαν δυνατό και τό περιορίζαν συνάμα. Η νέα όρθολογικότητα μπορεί νά έπιληφθεί όλων όσων έπιλαμβανόταν ή προηγούμενη, και πολλών άλλων έπιπλέον, μεταξύ τών οποίων και οι προϋποθέσεις στίς οποίες άνεπίγνωστα βασιζόταν ή προηγούμενη ώστε νά έπιληφθεί τών πρώτων. Έχουμε εδώ μιā διπλή άντικειμενικότητα: άφ' ενός, τήν από τά έξω θεώρηση μιās προοπτικής ως διεπόμενης από τά θεμέλια πού τήν ύποβαστάζουν χωρίς νά έμπιπτουν σέ αυτήν άφ' έτέρου, έναν άντικειμενικά μεγαλύτερο λογικό χώρο, άφου ή όρθολογική έμβέλεια τής πρότερης άποτελεί γνήσιο ύποσύνολο, άς πούμε, εκείνης τής ύστερης. Η άντικειμενική ευρύτερη «ύποκειμενική» ματιά τής δεύτερης συμπεριλαμβάνει και μιā «άντικειμενική» ματιά επί τής πρώτης.

Η όρθολογικότητα και ή άντικειμενικότητα τής έπι-

16. Βλ. Φουρτούνης, Γ., *Λουί Άλτουσέρ: Τό άναπόδραστο μιās άδύνατης θεωρίας*, Άθήνα 1998 (διδ. διατρ.), και «Γιά τή διπλή σημασία τής παραγωγής: ή άποδεικτική έπιστήμη ως κοινωνική πρακτική», στό Δ. Χασάπης (έπιμ.), *Τό έπιχείρημα και ή άπόδειξη στά σχολικά μαθηματικά*, Θεσσαλονίκη 2003: βλ., επίσης, Baltas, A., «Ideological "Assumptions" in Physics: Social Determinations of Internal Structures», PSA 1986, v. 1, 130-151, και Μπαλτάς Α., «Όρθολογικότητα, άλλαγή θεωριών και ιδεολογία». *Θεωρία και Κοινωνία* 5, Άθήνα 1991.

17. Για τήν αναδρομικότητα τής επιστημολογικής ρήξης ή τομής (σύμφωνα μέ τήν όρολογία του Λουί Άλτουσέρ), βλ. Balibar E., «Le concept de "coupure épistémologique" de Gaston Bachelard à Louis Althusser», στό *Écrits pour Althusser, Éditions de la Découverte*, Παρίσι 1991, και «Coupure et refonte», στό *Lieux et noms de la vérité*, Éditions de l'Aube, Παρίσι 1994.

στημολογικής ρήξης συνυφαίνονται με την ιστορικότητα της επιστήμης. Μέσω αυτών, οι διαδοχικές κανονικές επιστήμες (οι διαδοχικοί κανόνες επιστήμης) συναρθρώνονται συγκροτώντας μία συγκεκριμένη ένότητα, μία ατομικότητα, μία επιστήμη, ή όποια έτσι χαρακτηρίζεται έγγενως από ιστορία. Στιγμές αυτής της ιστορίας αποτελούν πλέον οι επιμέρους κανονικότητες, ή σχέση των όποιων έτσι αποκτά τό ουσιώδες γνώρισμα της ιστορίας: ή μία δέν προηγείται απλώς της άλλης, αλλά αποτελεί τό παρελθόν της. Άλλά επιπλέον, και πολύ περισσότερο, αυτή ή σχέση παρελθόντος-παρόντος αποκτά, διά της επιστημολογικής ρήξης, μία ακόμα πιο ισχυρή διάσταση: ή αντικειμενικότητα και όρθολογικότητα πού ενέχονται σέ αυτήν καθιστούν τό παρελθόν της επιστήμης παρελθόν μέ την ακόμα ισχυρότερη έννοια του παρωχημένου, του ξεπερασμένου: μέ την πλήρη έννοια, λοιπόν, ή επιστημολογική ρήξη αναδεικνύει μία παρελθούσα κανονική επιστήμη ως εκείνο τό κομμάτι της επιστήμης του παρελθόντος πού αποτελεί τό παρελθόν της μεταγενέστερης επιστήμης, ή όποια, από την παροντική σκοπιά της, κατέστησε ακριβώς παρελθόν την προηγούμενη. Τό παρελθόν της επιστήμης γίνεται έτσι παρελθόν, μέ την πλέον αναγκαστική έννοια: ή επιστημολογική ρήξη δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί ή νά διανυθεί κατ' αντίστροφη φορά. Η υπερνίκηση ενός επιστημολογικού εμποδίου είναι ένα άμετάκλητο κριτικό και γνωσιακό γεγονός, είναι ένα όριστικό κεκτημένο της όρθολογικότητας. Έχουμε εδώ τή ρίζα της ειδικής μή αναστρεψιμότητας της ιστορίας της επιστήμης, την όποια πολλοί αποκάλουν πρόοδο.

Κατά τρόπο όμολογο μέ τή βιολογική κανονιστικότητα, λοιπόν, οι επιστημολογικές ρήξεις αποτελούν τόν τόπο μιάς ιδιότυπης «διαλεκτικής» ανάμεσα σέ μία «πρωτοβάθμια» επιστημολογική κανονιστικότητα (πού παραπέμπει στον έκαστοτε αποκασεστημένο κανόνα όρθολογικότητας και αντικειμενικότητας, στην έκαστοτε κανονική επιστήμη) και σέ μία «δευτεροβάθμια» (πού έγκειται στην όρθολογική απόρριψη κανόνων διά της έγκαθίδρυσης νέων και άσυνεχών προς τούς προηγούμενους, ή όποια παράλληλα συνδέει αυτούς τούς διαδοχικούς κανόνες σχηματίζοντας την ιστορία μιάς κανονιστικής, όρθολογικής και αντικειμενικής, επιστήμης), «διαλεκτική» πού εξασφαλίζει την κανονική (κανονιστική) σχέση μεταξύ κανόνων, την επιστημονική (έπιστημολογική) σχέση μεταξύ κανονικών επιστημών, την όρθολογική σχέση μεταξύ μή αναγώγιμων «περιοχικών όρθολογικότητων» (Μπασελάρ),¹⁸ διαλεκτική πού συνιστά την ίδια την ιστορία της έκαστοτε επιστήμης. Η όρθολογικότητα και αντικειμενικότητα της έκαστοτε διακριτής επιστήμης, μέ την πλέον κυριολεκτική έννοια αυτής της διατύπωσης, έγκειται σέ αυτήν τή «δευτεροβάθμια όρθολογικότητα», δηλαδή στην ικανότητα έγκαθίδρυσης άσύμμετρων κανόνων όρθολογικότητας. Όπως ακριβώς ή κατ' έσοχήν βιολογική κανονιστικότητα είναι ή έγκαθίδρυση κανόνων, έτσι και ή κατ' έ-

σοχήν επιστημονική όρθολογικότητα είναι ή έγκαθίδρυση διακριτών και άσυνεχών όρθολογικότητων και στά δύο επίπεδα, πρόκειται για τόν κόμβο όπου αρθρώνονται ή ατομικότητα και ή ιστορικότητα, δηλαδή ή ζωή ενός έμβιου και ή «ζωή» μιάς επιστήμης. «Μία επιστήμη είναι ένας λόγος πού κανονίζεται από την κριτική διόρθωσή του. Έάν αυτός ό λόγος έχει ιστορία, της όποιας ό ιστορικός θέλει νά ανασυγκροτήσει την πορεία, είναι επειδή είναι ιστορία, της όποιας ό επιστημολόγος όφείλει νά ενεργοποιήσει εκ νέου τό νόημα».¹⁹ Αυτή ή όρθολογικότητα των όρθολογικότητων, όπως εκδηλώνεται στις άλλεπάλληλες επιστημολογικές ρήξεις, είναι αυτή πού δίνει την ένιαία άπάντηση στα δύο έρωτήματα του Κανγκιλέμ, μέ τά όποια ξεκινήσαμε: είναι αυτή πού επιτρέπει σέ διαδοχικές κανονικές επιστήμες νά εντάσσονται σέ μία ιστορία, προσδιορίζοντας παράλληλα αυτό του όποιου ιστορία είναι ή εν λόγω ιστορία: μέ μία λέξη, καθιστά δυνατή την ιστορία μιάς επιστήμης.

Κλείνοντας, ως διακινδυνεύουμε μία υπόθεση πού ενδεχομένως νά μās δώσει και τό μέτρο της σημασίας αυτής της επιστημολογίας: ή επιστημολογία του Κανγκιλέμ μοιάζει νά υποδεικνύει αναδρομικά ότι ή φιλοσοφική γραμματική της άσυμμετρότητας και της άσυνέχειας ενδεχομένως νά ανάγεται στην κουνιανή διάκριση ανάμεσα στην «κανονική επιστήμη» και στην «ιδιόρρυθμη επιστήμη», προϊόν και κορύφωση της όποιας θά ήταν οι «έπιστημονικές επαναστάσεις». Τό μεταίχιμο ανάμεσα σέ δύο επιστημονικές κανονικότητες θά ήταν έτσι τό τυφλό σημείο κάθε επιστημονικής κανονικότητας: ή μετάβαση μεταξύ δύο κανόνων επιστημονικής όρθολογικότητας θά ήταν μία όρθολογικώς κενή στιγμή, ή στιγμή όπου ή εν γένει όρθολογικότητα της επιστήμης κατασιγάει και άποχωρεί από τό προσκήνιο προς όφελος άλλων δυνάμεων (ψυχολογικών, κοινωνικών κλπ.). Είναι αυτή ακριβώς ή φιλοσοφική γραμματική πού διέπει και τις δύο άμιγεις τοποθετήσεις στό δίλημμα πού αντιπαράβάλλει την άσυνέχεια, την άσυμμετρικότητα και την ιστορία, άφ' ενός, μέ την όρθολογικότητα και την αντικειμενικότητα, άφ' έτέρου.

Σέ αντίθεση μέ αυτό, ή επιστημολογία του Κανγκιλέμ υποδεικνύει ότι ή «ιδιόρρυθμη επιστήμη» και ή «έπιστημονική επανάσταση», ή επιστημολογική ρήξη μέ τούς δικούς της όρους, είναι πολύ πιο κανονική από την κανονική επιστήμη, είναι σαν νά λέμε κανονική «στό τετράγωνο», καθώς είναι εκεί όπου εκδηλώνεται ό όρθολογικός κανόνας του κανόνα, ή προτεραιότητα της όρθολογικής κανονιστικότητας επί των όρθολογικών κανονικότητων: τό μεταίχιμο και ή μετάβαση μεταξύ δύο όρθολογικών δομών, ή ίδια ή επιστημολογι-

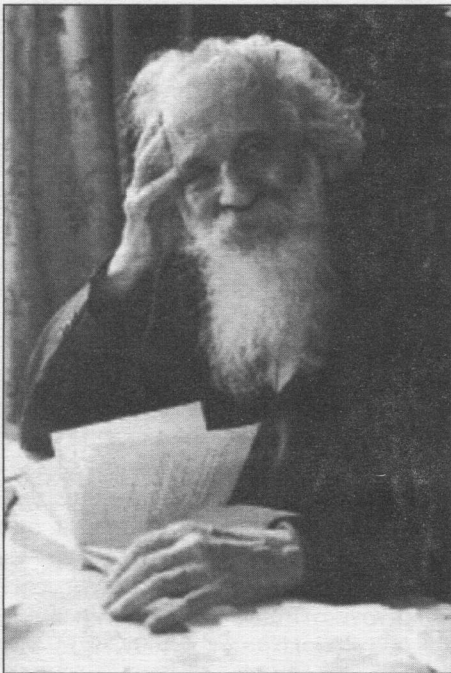
18. Bachelard, G., *Le rationalisme appliqué*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1949.

19. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ό.π.

κή ρήξη όχι απλώς είναι μιά ὀρθολογική πράξη, αλλά ἐπί πλέον (καί αὐτή είναι ὅλη ἡ ἰσχὺς τῆς ἔννοιας, ἀποκρυσταλλωμένη στὴν τεταμένη διατύπωσή της: ἐπιστημολογική ρήξη) πρόκειται γιὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν κανονιστικὸ ἢ ἐπιστημολογικὸ συμβάν, ὅπου ἐπιλύεται ἓνα ἐπιστημολογικὸ ἐμπόδιο καί διορθώνεται ὁ ἐπιστημολογικὸς κανόνας ἐναντι τοῦ ὁποίου ἦταν ἐμπόδιο. Ἐδῶ ἔγκειται ὅλη ἡ πρωτοτυπία τῆς ἐπιστημολογικῆς συμβολῆς τοῦ Κανγκιλέμ, κατ' ἀναλογία μὲ τὴν πρωτοτυπία τῆς συνεισφορᾶς του στὴ φιλοσοφία τοῦ βιολογικοῦ, ὅπως ἐπίσης καί ὅλο τὸ δυναμικὸ πού μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ἐν λόγῳ ἱστορικὴ ἐπιστημολογία ἐναντι τῶν σημερινῶν ἀντιπαραθέσεων καί διλημμάτων τῆς τρέχουσας ἀγγλο-αμερικανικῆς συζήτησης περὶ ἐπιστήμης: στό γεγονός ὅτι ἡ τοποθέτηση αὐτὴ δέν προσπαθεῖ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ «συμβιάσει», ἐνδεχομένως μὲ ἀμοιβαῖες ἐκπτώσεις, τὴ θέση περὶ ἱστορίας, ἀσυνέχειας καί ἀσυμμετρίας μὲ τὴ θέση περὶ ἀντικειμενικότητας καί ὀρθολογικότητας, ἀλλά, ἀπεναντίας, νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀναγκαῖα συνάφεια αὐτῶν τῶν δύο θέσεων, διαβλέποντας στὴν ἀσυνέχεια καί τὴν ἀσυμμετρία τὸν προνομιακὸ τρόπο καί τὴν κατ' ἐξοχὴν στιγμή τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας καί ἀντικειμενικότητας, μὲ τὴν πλέον κυριολεκτικὴ ἔννοια. Μὲ

μιά λέξη, ἡ ὀρθολογικότητα καί ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστήμης ταυτίζονται μὲ τὴν ἱστορικότητά της: «Γιὰ μιά ὁποιαδήποτε ἐπιστήμη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς μὴ ἐπιστήμες ἢ τὶς ψευδο-ἐπιστήμες, πού διακρίνονται ἀπὸ τὴν ἀν-ἱστορικότητα ἢ τὴν ἐπανάληψή τους, ἡ ἱστορία πού τῆς προσιδιάζει εἶναι συγκροτητικὴ τῆς ἐπιστημονικότητάς της. Πιο συγκεκριμένα, αὐτὸ πού εἶναι συγκροτητικὸ εἶναι οἱ διαδοχικὲς ἱστορικὲς μορφές ὑπὸ τὶς ὁποῖες οἱ συνθήκες ἀντικειμενικότητας, ἀδιαχώριστα θεωρητικὲς καί πειραματικὲς, ὀργανώνονται σὲ προοδευτικὰ συστήματα, ὅπου τὸ ἓνα ἀντικαθιστᾷ τὸ ἄλλο ἐπ' ἀόριστον μέσα σὲ μιά αὐξουσα τάξη ἀντικειμενικότητας... Γιὰ τὸν Κανγκιλέμ, ἐπιστήμη καί ἀλήθεια ταυτίζονται στό μέτρο πού οἱ ὅροι αὐτοὶ παραπέμπουν ἀπὸ κοινου σὲ μιά ἄλλη, πιὸ οὐσιώδη, ταυτότητα, ἐκείνη τῆς ἀντικειμενικότητας καί τῆς ἱστορικότητας».²⁰

20. Étienne Balibar, «Science et vérité dans la philosophie de Georges Canguilhem». Στὸ *Georges Canguilhem: Philosophe, historien des sciences*, Actes du colloque (6-7-8 Δεκεμβρίου 1990), Albin Michel, Παρίσι 1993, 58-76.

Γκαστόν Μπασελάρ

Λουί Ἀλτουσέρ

Ο ΖΑΚ ΝΤΕΡΙΝΤΑ ΚΑΙ Η «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ»

του Κώστα Τσάμπουρα

«Τό Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας» ἀνήκει στή συλλογή γραπτῶν πού ὁ Ντεριντά θά ἐκδώσει τό 1967 ὑπό τόν τίτλο *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, χρονιά κατά τήν ὁποία ἐκδίδονται ἐπίσης τά *Περί Γραμματολογίας* καί *Ἡ φωνή καί τό φαινόμενο*, δέση γραπτῶν ἡ ὁποία προορίζεται μέ τόν πλέον συστηματικό τρόπο νά στοιχειοθετηθεῖ καί νά θέσει σέ ἐφαρμογή τή θεωρητική μήτρα τοῦ ἀποδομητικοῦ ἐγχειρήματος. Πρόκειται βεβαίως γιά μεταχρονολόγηση καθῶς «Τό Cogito...» ἀποτελεῖ σχεδόν ἀτόφια τή διάλεξη πού ἐκφώνησε ὁ Ντεριντά τό 1963 μέ θέμα τήν «Ἱστορία τῆς τρέλας στήν κλασική ἐποχή» τοῦ Μισέλ Φουκῶ, πού εἶχε κυκλοφορήσει δύο χρόνια νωρίτερα. Ἐάν ἐπιχειροῦμε ἐξαρχῆς νά προσδιορίσουμε τόν ιδιάζοντα χρόνο τῶν κειμένων, ἂν δοκιμάσουμε νά ἰχνογραφήσουμε τήν χωροχρονική συγκυρία, νά ὑποδείξουμε τόν τόπο καί τή στιγμή τοῦ ἀρχείου –καί ἕνας ἀπό τούς πιθανούς ὀρίζοντες αὐτῆς τῆς διένεξης θά ἦταν, σέ τελευταία ἀνάλυση, μία διερώτηση ἀναφορικά μέ τό ἀρχεῖο, τήν ἐννοια καί τή δυνατότητα τοῦ ἀρχείου– τοῦτο συμβαίνει διότι τά ἐν λόγω κείμενα ἀποτέλεσαν τό ἀφετηριακό σημεῖο μᾶς πολυετοῦς διαμάχης: ἐννέα χρόνια μετά, τό 1972, ὁ Φουκῶ θά ἐπανεέλθει στό θέμα ἐπισυνάπτοντας τήν ἀπάντησή του ὑπό μορφή ἐπιμέτρου στή νέα ἐκδοση τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*, ἐνῶ ἔχουν ἤδη μεσολαβήσει ἐκατέρωθεν διάσπαρτα σχόλια περισσότερο ἢ λιγότερο ὑπαινικτικά. Ὁ κύκλος τῆς διένεξης θά κλείσει –ἐάν ὁ θάνατος τῶν ἐμπλεκομένων μερῶν θέτει ἕνα τέρμα στό διάλογο, καθῶς εἶναι πιθανό, στερώντας καί ἀπό τούς δύο τή δυνατότητα νά ἔχουν τόν τελευταῖο λόγο, νά θέτει τό τέρμα ὡς ἀνέφικτο– τριάντα χρόνια ἀργότερα ὅταν ὁ Ντεριντά σέ μία ὁμιλία γιά τά τριαντάχρονα τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας* θά ἀνασύρει τόν φάκελο ἀπό τό ἀρ-

χειο. Ἐπιπλέον, ἀμφότερα τά κείμενα τοποθετοῦνται χρονολογικά πρὶν τήν ἀποκρυστάλλωση τοῦ «προγράμματος» ἐκάστου φιλοσόφου (Φουκῶ: ἀρχαιολογία, Ντεριντά: ἀποδόμηση) γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει ἐνδεχομένως μία κάποια ἐλευθερία ὡς πρὸς τό σύστημα, τήν ἴδια ὥρα πού παρατηροῦμε ἕνα στιγμιότυπο τῆς συγκρότησής του. Ἀλλά βεβαίως πρὶν δέ σημαίνει ἐκτός. Κατά συνέπεια ὀφείλουμε νά σεβαστοῦμε τήν ἰδιοτυπία, τήν προσίδια οἰκονομία, τούς νόμους φιλοξενίας τοῦ κειμένου χωρὶς ὡστόσο νά παραιτηθοῦμε ἀπό τίς οἰεσδήποτε προεκτάσεις καί συνδέσεις. Νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τό πηγαινέλα ἀνάμεσα στή συγχρονία καί τή διαχρονία.

Τῆ δεκαετία τοῦ '60 στή Γαλλία ὁ δομισμός εἶναι ὁ κυρίαρχος λόγος ὁ ὁποῖος συνέχει τό καθεστῶς ἐπιστημονικότητας τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν: ὁ Λεβί-Στρῶς στήν ἀνθρωπολογία, ὁ Μπενβενίστ στή γλωσσολογία, ὁ Λακάν στήν ψυχανάλυση, ὁ Μπάρτ στή σημειολογία εἶναι κάποια μόνο ἀπό τά ὀνόματα ὅσων ἀξιοποίησαν στίς ἐρευνές τούς τά πορίσματα τοῦ στρουκτουραλισμοῦ. Σέ μία τέτοια ἀτμόσφαιρα ἦταν μᾶλλον ἀπίθανο γιά ἕναν ἱστορικό, γιά τόν Φουκῶ ὡς ἱστορικό, νά διεξέλθει τήν ἐπιρροή τοῦ δομιστικοῦ ἀστερισμοῦ. Πράγματι, γράφει ὁ Φουκῶ στόν πρόλογο τῆς πρώτης ἐκδοσης τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*: «Γράφω τήν ἱστορία τῆς τρέλας, πάει λοιπόν νά πεῖ: γράφω μιά *δομική μελέτη τοῦ ἱστορικοῦ συνόλου* –ἐννοιες, θεσμούς, νομικά καί ἀστυνομικά μέτρα, ἐπιστημονικές ἐννοιες– πού κρατάει ἐγκλειστη μιά τρέλα τῆς ὁποίας ἡ πρωταρχική κατάσταση δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀποκατασταθεῖ ριζικά». Εἶναι γνωστό ὅτι, στά χρόνια πού ἀκολούθησαν, ὁ Φουκῶ ἀρνήθηκε ρητῶς καί ἐπανειλημμένως τόν χαρακτηρισμό τοῦ δομιστή. Ὅμως πρὸς ὥρας βρισκόμαστε στό 1961 καί θά ἦταν σκόπιμο νά ἐννοήσου-

με τή φράση *δομική μελέτη* καταφεύγοντας στον τόπο τής μέγιστης ασφάλειάς της: «στή [δομή] δέν υπάρχουν παρά μόνο διαφορές. Έπιπλέον, μιά διαφορά προϋποθέτει γενικά όρους θετικούς ανάμεσα στους οποίους εγκαθίσταται, αλλά στή [δομή] υπάρχουν διαφορές χωρίς θετικούς όρους».¹ Παραδοσιακά, ή δομιστική απαίτηση συνεπάγεται τά έξης τρία χαρακτηριστικά: 1ον) ή δομή αποτελεί μιά όλότητα τά στοιχειά τής όποιας προσδιορίζονται αποκλειστικά μέ βάση τή θέση πού καταλαμβάνουν μέσα στή δομή, σύμφωνα μέ τίς διαφορικές σχέσεις πού συνάπτουν μέ τά υπόλοιπα στοιχειά τής δομής (όλισμός – περατότητα τής δομής), 2ον) έφόσον ή δομή προσδιορίζεται μέ έπάρκεια και πληρότητα, ως ένα καθαρό σύστημα διαφορών, καθίσταται άδιανόητη ή αναφορά σέ ένα εκτός-δομής (αυτάρκεια – κλειστότητα τής δομής), 3ον) ή δομή δέν αποτελεί ένα στατικό και παγιωμένο μόρφωμα αλλά εκδιπλώνεται σύμφωνα μέ τήν έσωτερική νομιμότητα πού διέπει τήν όργάνωσή της (δυναμισμός τής δομής).

Άπέναντι σέ αυτόν τόν άνεπιφύλακτο δομισμό του Φουκώ, τουλάχιστον όπως αυτός αποτυπώνεται στον αρχικό πρόλογο τής *Ιστορίας τής τρέλας*, ό Ντεριντά στέκεται μέ έπιφύλαξη: «Άναρωτιέμαι όμως άν, όταν έχουμε νά κάνουμε μέ ιστορία (και ό Φουκώ θέλει νά γράψει μιά ιστορία), είναι δυνατός ένας *άυστηρός δομισμός* και, κυρίως, άν μπορεί νά αποφύγει, έστω για τήν τάξη και μέσα στήν τάξη των περιγραφών του, κάθε αιτιολογικό έρώτημα, κάθε έρώτημα πού αναφέρεται, ως πούμε, στο κέντρο δάρους τής δομής. Παραιτούμενοι νομίμως από ένα όρισμένο ύφος σχετικά μέ τήν αιτιότητα, πιθανώς δέν έχουμε δικαίωμα νά παρατηθούμε από κάθε αιτιολογική *ανάζητηση*».² Η έπερώτηση, ή προβληματοποίηση τής έννοιας δομή διατρέχει τό σχόλιο του Ντεριντά απ' άκρου εις άκρον και αποτελεί ένα κεντρικό νεύμα –μεταξύ άλλων πού γνέφουν επίσης πρós τήν ίδια κατεύθυνση, όπως ίσως νά φανεί παρακάτω– τό όποιο έξουδετερώνει, υπερφαλαγγίζει, αφαιρεί από τό κείμενο του Ντεριντά τόν τυχόν συγκυριακό χαρακτήρα του και προεκτείνει τό μέτωπο τής διαμάχης. Καθότι άν τό άποδομητικό έγχειρημα φαίνεται νά εκκινεί από τό σημείο ενός ριζικού στρουκτουραλισμού, ήγουν όξύνοντας τή βασική θέση του στρουκτουραλισμού περί διαφοράς, μέσα στήν ίδια κίνηση ή άποδόμηση συγκροτείται ως ριζική κριτική του δομιστικού προγράμματος. Για τούτο θά χρειαστεί, ενεργοποιώντας μέ έναν όρισμένο τρόπο –έμμένοντας δηλαδή στίς διασπαστικές δυνάμεις πού έμπεριέχει– τή φαινομενολογική κληρονομία από τήν όποία ό Ντεριντά ποτέ δέν παραιτήθηκε, τό αντίθετο μάλιστα, νά τοποθετήσουμε σάν μιά άπλή στιγμή του λόγου, καιτοι αναγκαία άν θέλουμε νά ξεφύγουμε τό πιασμάκι σέ έναν άφελή άντικειμενισμό, τήν φαι-

νομενολογική άναγωγή και τήν αναφορά χουσερλικού τύπου σέ μιάν υπερβατολογική έμπειρία. Όστε, καταλήγει ό Ντεριντά, «μιά σκέψη του ίχνους δέν μπορεί πλέον νά διαρρήξει τούς δεσμούς της μέ μιάν υπερβατολογική φαινομενολογία *παρά άνάγεται σέ αυτή*».³ Αυτή ακριβώς ή άναγωγή τής άποδόμησης στήν υπερβατολογική φαινομενολογία ενδιαφέρει εδώ ιδιαίτερος, και δή άν τή συσχετίσουμε –μέ μή μηχανιστικό, έννοείται, τρόπο– μέ άκόμη μιά υπόδειξη αναφορικά μέ τή φαινομενολογία: «Ό Χούσερλ άποπειράται *άκατάπαντα* νά συμφιλώσει τή δομιστική απαίτηση... μέ τήν *γενετιστική* απαίτηση... Παρά ταύτα, θά μπορούσαμε νά δείξουμε ότι τό φαινομενολογικό σχέδιο προέρχεται από μιά πρώτη άποτυχία αυτής τής άπόπειρας».⁴ Θά μπορούσαμε πιθανότατα νά εντάξουμε τό άποδομητικό σχέδιο εν γενέει σέ μιά *ανάλογη* προσοπτική συμπιλώσης ή μάλλον *άρθρωσης* των δύο αυτών απαιτήσεων, δομιστικής και γενετιστικής, και πάντως πρόκειται για μιά βασική κατευθυντήριο, ή όποία φαίνεται νά προσανατολίζει συστηματικά τόν ειρμό του ντερινταϊκού έπιχειρήματος στή συγκεκριμένη διαμάχη. Σύμφωνα μέ τόν Ντεριντά, μιά ιστορία άδυνατεί νά αντιπαρέλθει ζητήματα προέλευσης, καταγωγής, αιτιότητας, γένεσης, χωρίς αυτό νά τίθει τήν έμβέλεια και τήν ασφάλεια του έγχειρήματος. Οφείλει μάλλον «νά αναγνωρίσει σ' αυτά έναν χαρακτήρα μεθοδολογικής και φιλοσοφικής προϋπόθεσης».⁵

Στή μέγιστη γενικότητά της, ή διερώτηση πού υποκινεί τό σχόλιο του Ντεριντά αφορά «τήν ίδια τή δυνατότητα μιάς ιστορίας τής τρέλας». Άνασύρει από τό βιβλίο του Φουκώ τήν υπόγεια ένταση δύο ασύμβατων μεταξύ τούς σχεδιών. Τό πρώτο, ύπακούοντας στή δηλωμένη πρόθεση του Φουκώ, θά άποσκοπούσε νά γραφεί ή ιστορία «τής ίδιας τής τρέλας, μέσα στή δυ-

1. F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, Έκδόσεις Παπαζήση, σ. 159 (όπου ό Saussure γράφει γλώσσα έμεις θέσαμε [δομή]). Έξαρχής θεωρήθηκε ότι ή γλώσσα ένσαρκώνει μιά ουσιαδή, δομιστική, καθαρολογική άπαίτηση, ταυτόχρονα *αρχή* και *τέλος* τής δομής. *Αρχή* στο βαθμό πού ή γλώσσα αποτέλεσε τό έδαφος από τό όποιο έξορύχτηκε ή έννοια τής δομής. *Τέλος*, καθόσον οι δομές, όπως αυτές άπομονώνονται στα έπιμέρους γνωστικά πεδία, αναζητούν στήν καθαρότητα τής γλώσσας τή μορφή ενός κανονιστικού ιδεώδους.

2. Παραθέτω από «Τό Cogito και ή *Ιστορία τής τρέλας*», στο Z. Ντεριντά, *Η γραφή και ή διαφορά*, Έκδόσεις Καστανιώτης, σ. 33.

3. Βλ. Z. Ντεριντά, *Περί γραμματολογίας*, Έκδόσεις «Γνώση», σ. 110-111.

4. «Γένεση και Δομή» και ή *Φαινομενολογία*, στο Z. Ντεριντά, *Η γραφή και ή διαφορά*, Έκδόσεις Καστανιώτης, σ. 225.

5. «Τό Cogito και ή *Ιστορία τής τρέλας*», στο Z. Ντεριντά, *Η γραφή και ή διαφορά*, Έκδόσεις Καστανιώτης, σ. 23.

ναμική της, πρίν ἀπό κάθε σύλληψη ἀπό τή γνώση». Διπλή ἀξία αὐτῆς τῆς γενικῆς: ὑποκειμενική καί ἀντικειμενική. Ὁ Φουκώ θά ἤθελε ἡ ἴδια ἡ τρέλα νά λάβει τόν λόγο, νά πάρει τή σκυτάλη τῆς ἐξιστόρησης ἀπό ἕναν λόγο ὁ ὁποῖος, καθότι βάσισε τή συγκρότησή του σέ ἕναν ἀποκλεισμό τῆς τρέλας ὡς τό ἕτερόν του, τήν ἐξαντικειμενοποίησε βάνουσα μέσα στήν ἀρρώστια, καταδικάζοντάς την σέ σιωπή. Ἐκτοτε ὁ λόγος ἐμφανίζεται ὡς ἕνας λόγος τῆς Τάξης, μονόλογος τοῦ λόγου ἐπί τῆς τρέλας ὁ ὁποῖος ἐπιτηρεῖ, ἐπαναλαμβάνει καί προεκτείνει τή στιγμή, τό τραῦμα τοῦ διαμερισμοῦ πού ἔλαβε χώρα κατά τήν κλασική ἐποχή μέ ἀποτελεσμα νά διακοπεῖ ὁ ἀνεκαθεν ἀρχινοσμένος διάλογος μεταξύ λόγου καί τρέλας. Μιά ἱστορία τῆς τρέλας ὀφείλει συνεπῶς νά προβεῖ ὄχι ὡς καταγραφή αὐτῆς τῆς μονολογικῆς γλώσσας ἀλλά μᾶλλον ὡς «ἀρχαιολογία αὐτῆς τῆς σιωπῆς», ἐάν σκοπεύει νά φέρει στήν ἐπιφάνεια τήν ἐμπειρία μιᾶς τρέλας⁶ πού ἐξαναγκάστηκε σέ αὐτό τό βουβό πεπρωμένο.

Για τόν Ντεριντά, αὐτή ἡ περιφροντις ἀπόπειρα τοῦ Φουκώ νά διεξέλθει «τὴν παγίδα καί τὴν ἀντικειμενίζουσα ἀφέλεια τοῦ λόγου» εἶναι «τό πῶς τρελό μέσα στό σχέδιό του» καθώς ἀναπόφευκτα καταλήγει σέ προδοσία τῶν ἀρχικῶν του προθέσεων. Γιατί τὰ μέσα πού ὁ Φουκώ προτίθεται νά μεταχειρισθεῖ, δηλαδή τόσο ἡ ἱστορία ὅσο καί ἡ ἀρχαιολογία, προκειμένου νά ἀφελκύσει τήν τρέλα στήν ἀρχέγονη καθαρότητά της, ἐντάσσονται καθ' ὅλοκληριαν στήν παράδοση τοῦ λόγου τόν ὁποῖο ἐπιθυμεῖ νά παρακάμψει: «κάθε ἱστορία δέν μπορεῖ νά εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, παρά ἡ ἱστορία τοῦ νοήματος, δηλαδή τοῦ Λόγου ἐν γένει».⁷ Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Ντεριντά μοιάζει νά ἀπληχεῖ τόν Χούσερλ τῆς *Προέλευσης τῆς γεωμετρίας*: «ἡ ἱστορία δέν εἶναι, εὐθύς ἐξαρχῆς, τίποτε ἄλλο παρά ἡ ζωντανή κίνηση τοῦ ἀμοιβαίου συν-ὑπάρχειν) καί τοῦ ἀμοιβαίου ἐν-ὑπάρχειν) τῆς πρωταρχικῆς διαμόρφωσης τοῦ νοήματος καί τῆς πρωταρχικῆς ἰζηματογένεσης τοῦ νοήματος. Ὅ,τι ἀποδεικνύεται ὡς ἱστορικό γεγονός φέρει ἀναγκαστικά τὴν ἐσωτερικὴν του δομὴν τοῦ νοήματος».⁸ [Θά μπορούσαμε νά ἐξετάσουμε τὴ διαφανόμενη ἀπόκλιση μεταξύ τῶν δύο φιλοσόφων ἀναφορικά μέ τό πῶς ἀντιλαμβάνονται τὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὴν μιά, ὁ Φουκώ προκρίνει τὴν ἔννοια τῆς ἀσυνέχειας ὡς κατάλληλο μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἱστορικὴ μελέτη. Ἡ ἱστορία δέν προβαίνει ὡς μιά σφαιρικὴ ὁλότητα ἀκολουθώντας τοὺς νόμους καί τὸν ἀλγόριθμο μιᾶς τελεολογίας ἡ ὁποία κινεῖ τό ἐγκόσμιο γίγνεσθαι μέ τὴ μορφή μιᾶς θεμελιώδους διαδικασίας, ἀλλὰ ὀργανώνεται σύμφωνα μέ τομῆς, ρήξεις, μεταλλαγῆς οἱ ὁποῖες ὀροθετοῦν περιόδους καί ὁμάδες γνωστικῶν πεδίων πού διέπονται ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο κάθε φορὰ σύστημα ἀποφάνσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Ντεριντά ἀναδέχεται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς δομικῆς μορφῆς καί μιᾶς ἱστορικῆς ὁλότητος, καθώς ἡ ἀποδομητικὴ ὑπόθεση θέτει ὅτι ὁ λογοκεντρισμός, ἤτοι ἡ μεταφυσικὴ τῆς πα-

ρουσίας, διέπει σταθερὰ καί ἐνιαία τὴν ἱστορία τῆς γραφῆς, τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς ὡς τὸν Χάιντεγγερ, τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἐπιστημονικότητος τῆς ἐπιστήμης. Ἐνδέχεται οἱ δύο ὑποθέσεις νά μὴ εἶναι ἀσύμβατες μεταξύ τους, ὅπως ὅποτε ὅμως εἶναι ἐμφανῆς ἡ διαφορὰ στὴ φωτοσκίαση]. Ἡ καταγγελία πού ἐξακοντίζει ὁ Φουκώ ἐναντία στὸν λόγο μέ τὴν ἐλπίδα νά τὸν προσαγάγει σέ δίκη, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶναι ἀρθρωμένη σέ μιά γλώσσα –καί μιά γλώσσα δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι γλώσσα τοῦ Λόγου ἐν γένει– διαπράττει καί ἡ ἴδια κατ' ἐξακολούθηση τό σφάλμα τό ὁποῖο καταγγέλλει: ἀποτελεῖ, a fortiori, καταγγελία ἐν λόγῳ. Πρόκειται γιὰ τό γνωστὸ πρόβλημα τῆς ἐπιτελεστικῆς ἀντίφρασης σύμφωνα μέ τὴν ὁποία εἶναι ἀδύνατη ἡ κριτικὴ στὸν Λόγο παρά μόνο μέ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου ἢ, ὅπως τό θέτει ἔξοχα ὁ Ντεριντά, «δέν ἔχει κανένα νόημα νά ἀντιπαρερχόμαστε τίς ἔννοιες τῆς μεταφυσικῆς γιὰ νά κλονίσουμε τὴ μεταφυσικὴ. Δέν διαθέτουμε καμιά γλώσσα –καμιά σύνταξη καί κανένα λεξικό– πού νά εἶναι ξένη σέ αὐτὴ τὴν ἱστορία», γεγονός πού μᾶς ὑποχρεώνει νά κινούμαστε στήν τροχιά ἐνός κύκλου. Καθίσταται αἰσθητὴ στό σημεῖο αὐτὸ ἡ φλέβα ἐνός ἐγγελιανοῦ ἀποθέματος πού ὁ Ντεριντά δέν θά διστάσει νά ἀξιοποιήσει: ὁ Λόγος ἄρχει τοῦ κόσμου.⁹ [Τὸ ὄνομα τοῦ Χέγκελ ἐπανέρχεται σταθερὰ στό κείμενο τοῦ Ντεριντά. Ἐμμένει ἀκόμα καί ὅταν, τριάντα χρόνια ἀργότερα, ὁ Ντεριντά ἐπιστρέφει στήν ἐν λόγῳ διαμάχη. Οἱ αἰτίες καί τό καθεστῶς αὐτῆς τῆς ἐμμονῆς θά ἄξιζε νά μελετηθοῦν. Πρὸς τό παρόν ἄς πούμε ὅτι ἂν τό βιβλίο τοῦ Φουκώ εἶναι «ἕνα καρτεσιανὸ νεῦμα γιὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα», καθώς ἐπιτελεῖ μέ τὴ σειρά του ἕναν ἐγκλεισμό, ὄχι τῆς τρέλας αὐτὴ τὴ φορὰ, ἀλλὰ τοῦ λόγου, ἡ ἀπάντηση τοῦ Ντεριντά θά σχηματίζε, κατ' ἀναλογία, ἕνα «ἐγγελιανὸ νεῦμα».]

Ἐναντι αὐτῆς τῆς δυσκολίας ὁ Ντεριντά σπεύδει νά δεῖξει, μέσα στό βιβλίο τοῦ Φουκώ, «ἕνα σχέδιο διαφορετικὸ, ἕνα σχέδιο πού ἀντιστρατεύεται ἴσως ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιολογίας τῆς σιωπῆς».¹⁰ Γιὰ τοῦτο θά βασιστεῖ σέ μιά διάκριση τὴν ὁποία ἐπαναφέρει τακτικά καί ἡ ὁποία διατάσσει καί ὀργανώνει τὴν πλέξη τοῦ ντερινταϊκοῦ ἐπιχειρήματος: πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση αὐτοδίκαιο/ἐμπρακτο,¹¹ σύμφωνα μέ τὴν ὁποία εἶναι

6. Βλ. τὸν ἀρχικὸ πρόλογο τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*: «Αὐτὴ ἡ δομὴ τῆς ἐμπειρίας τῆς τρέλας, πού εἶναι ἐξολοκλήρου ἱστορικὴ ἀλλὰ ἐντοπίζεται στίς παρυφές, [...] ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης». Στὸ M. Foucault, *Philosophie (anthologie)*, Folio/essais, σ. 56.

7. «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», ὅ.π., σ. 15.

8. E. Χούσερλ, *Ἡ προέλευση τῆς γεωμετρίας*, Ἐκκρεμές, σ. 107.

9. Γ. Φαράκλας, *Γνωσιοθεωρία καί μέθοδος στὸν Ἑγγελο*, σ. 15.

10. «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», ὅ.π., σ. 24.

11. En droit/ en fait.

δυνατόν νά διαχωρίσουμε τόν Λόγο ἐν γένει ἀπό τίς ιστορικά καθορισμένες μορφές του. Συνεπῶς ὁ (ἐμπρακτος) διαμερισμός ἀνάμεσα σέ λόγο καί τρέλα θά εἶχε λάβει χώρα στό ἐσωτερικό ἐνός (αὐτοδικαίως) ἤδη διχασμένου Λόγου, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖται ὡς «ἀποκαθιστάμενη ἰσότητα ἢ ἀνασκόπηση στά πλαίσια τοῦ ἐτέρως-Εἶναι ἐντός τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ [καί] ὄχι [ὡς] μιά ἀρχέγονη ἐνότητα ὡς τέτοια»,¹² «ἐνός λόγου ὁ ὁποῖος δέν ἔχει ἀντίθετο, ἀλλά φέρει μέσα του καί διαλαλεῖ κάθε καθορισμένη ἀντίθεση καί πού μόνον αὐτός μπορεῖ νά προσδώσει νόημα καί ὀρθολογικότητα γενικά στά ἐπιχειρήματα τοῦ Φουκῶ»,¹³ ὀφείλει δέ ὁ τελευταῖος νά τόν ἐπικαλεσθεῖ ὡς ὄρο δυνατότητας μιᾶς ἱστορίας τῆς τρέλας. Τό «ἄλλο» σχέδιο θά ἐπέτασε «στό ἐσωτερικό ἐνός λόγου ὁ ὁποῖος προηγήθηκε ἀπό τό σχίσμα σέ λογική-τρέλα», στό ἐσωτερικό αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐλευθερῆς ἀνταλλαγῆς μεταξύ λόγου καί τρέλας, τουτέστιν στό ἐσωτερικό τοῦ Λόγου ἐν γένει, «νά προσπελάσουμε τήν καταγωγή τοῦ προστατευτισμοῦ ἐνός λόγου πού μεριμνᾷ νά προφυλαχθεῖ καί νά ὑψώσει περιφράγματα, νά συγκροτηθεῖ ὁ ἴδιος ὡς περιφράγμα»¹⁴ μέσω μιᾶς Ἀπόφασης ἢ ὁποῖα εισηγεῖται καί κατοχυρώνει τόν διαμερισμό λόγου, καί τρέλας. Ὡστόσο ὁ Φουκῶ δέν ἀσχολήθηκε μέ τό ρίζωμα τῆς ἀπόφασης στό ἱστορικό της ἔδαφος, γεγονός ἐνοχλητικό κατά τόν Ντεριντά, καθώς ἀποφεύγει νά ἀναμετρηθεῖ μέ δύο ἐναλλακτικές ὑποθέσεις: 1ον) Σύμφωνα μέ τήν πρώτη ὑπόθεση, ὁ λόγος πρὶν τήν κλασική ἐποχή δέν εἶχε ἀντίθετο. Ἐάν ἰσχύει κάτι τέτοιο, τότε ἡ καταγγελία τοῦ λόγου ἀπό μέρους τοῦ Φουκῶ δέν ἀπευθύνεται στήν ὁλότητα τοῦ λόγου παρά μόνο σέ μία ἱστορικά καθορισμένη μορφή του, δευτερεύουσα καί παράγωγη. Ἐπιπλέον, ὁ Φουκῶ «διατρέχει τόν κίνδυνο νά συγκροτήσει τόν διχασμό ὡς συμβάν ἢ δομή πού ἐπέρχεται μέσα στήν ἐνότητα μιᾶς καταγωγικῆς παρουσίας καί ἔτσι νά ἐπαληθεύσει τή μεταφυσική στήν θεμελιακή της κίνηση», 2ον) «Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς τρέλας... συνδέεται μέ τή δυνατότητα τῆς ἱστορίας» γράφει ὁ Φουκῶ. Ἀλλά ἂν «ἡ δομή ἀποκλεισμοῦ εἶναι θεμελιώδης δομή τῆς ἱστορικότητας»,¹⁵ τότε ἡ κλασική ἐποχή δέ συνιστᾷ παρά μιά στιγμή μεταξύ ἄλλων καί στερεῖται ὁποιασδήποτε ἀρχετυπικῆς παραδειγματικότητας, παρά τά ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Φουκῶ.

Μέσα σέ αὐτό τό δίκτυο προκαταρκτικῶν ζητημάτων, ὁ Ντεριντά θά προσπαθήσει νά ἐγγράψει τίς τέσσερις σελίδες πού ἀφιερώνει ὁ Φουκῶ στόν Καρτέσιο, θεωρώντας ὅτι συμπυκνώνουν μέ τρόπο παραδειγματικό τήν προβληματική ὅλης τῆς *ἱστορίας τῆς τρέλας*. Σέ αὐτές τίς σελίδες, πού βρίσκονται ἐν εἶδει εἰσαγωγῆς στό δεύτερο κεφάλαιο τῆς *ἱστορίας τῆς τρέλας* τό ὁποῖο ἐπιγράφεται «Ὁ μέγας ἐγκλεισμός» καί ἀναφέρεται στή διαδικασία ἰδρυματοποίησης τῶν τρελῶν κατά τό 17ο αἰώνα, ὁ Φουκῶ σχολιάζει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τούς *Μεταφυσικούς στοχασμούς* στό ὁποῖο ἡ τρέλα «φαίνεται νά ἀποπέμπεται, νά ἀποκλείεται, νά

ἐξορίζεται ἀπό τόν κύκλο τῆς φιλοσοφικῆς ἐγκυρότητας»: γιά τόν Καρτέσιο, σύμφωνα μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ Φουκῶ, «ἐγώ πού σκέπτομαι, δέν μπορεῖ νά εἶμαι τρελός».¹⁶ Σέ ἀντίθεση μέ τό ὄνειρο ἢ τό αἰσθηθησιακό σφάλμα, ἡ τρέλα, μέσα στή μεθοδική τάξη τῆς ἀμφιβολίας, ἀποτελεῖ γιά τό διαλογιζόμενο ὑποκείμενο «συνθήκη ἀδυνατότητας τῆς σκέψης».¹⁷ Πρόκειται γιά ἕνα παράδοξο πλῆγμα πού ἡ κλασική ἐποχή ἐπιφέρει στήν προβληματική γύρω ἀπό τήν τρέλα, τροποποίηση σχεδόν ἀνεπαίσθητη ἀλλά ἀποφασιστική συγκριτικά μέ τόν Μονταῖνο, ἐπί παραδείγματι, γιά τόν ὁποῖο τίποτα δέν μποροῦσε νά διασφαλίσαι τή σκέψη ἐναντία στήν τρέλα. Ὁ Ντεριντά δέν προσυπογράφει στό σύνολό της τήν ἐρμηνεία τοῦ Φουκῶ. Συμφωνεῖ δεδαίως ὅτι ὁ Καρτέσιος ἐπιτελεῖ ἕναν ἐγκλεισμό τῆς τρέλας ἀποκλείοντας τήν ἀπό τό Cogito, ἀφ'οὔτου τό ὑπάγει στήν κατανοητικότητα καί τήν ἐπικοινωνία μέ τόν ἄλλο, στήν ἀναπαραγωγή τοῦ νοήματος,¹⁸ ἥτοι σέ μία ἐμπρακτική δομή. Ὑπάρχει ἐντούτοις μιά ὑπερβολική, λογικά πρότερη στιγμή αὐτοῦ τοῦ Cogito, ἡ δοκιμασία τοῦ Κακοῦ Πνεύματος, κατά τήν ὁποῖα ἡ σκέψη, συρρικνωμένη στήν αἰχμή τοῦ σκέπτεσθαι, δεξιῶνεται τόν κίνδυνο τῆς τρέλας θεμελιώνοντας ταυτόχρονα τή δυνατότητα της: κάθε σκέψη, προτοῦ ἀναδυθεῖ ὡς ἔλλογη ἢ ἄλογη, ἀνάγεται σέ ἕνα καθαρό σκέπτεσθαι, σέ μία κίνηση τῆς διάνοιας ἢ ὁποῖα θέτει ἐντός παρενθέσεως τή διάκριση ἀνάμεσα σέ λόγο καί τρέλα. Αὐτός ὁ διάλογος, ὁ ρυθμικός παλμός, ἡ ταλάντωση ἀνάμεσα στήν ἀπειρία μιᾶς ὑπερβολικῆς στιγμῆς ἀφενός καί στήν περατότητα ἐνός ἐμπρακτοῦ καθορισμοῦ ἀφετέρου, ἰσοδυναμεῖ μέ τή διάνοιξη τοῦ Λόγου καί τῆς ἱστορικότητας ἐν γένει. Ἀδυναμία συγκρότησης μιᾶς περατῆς ἱστορικῆς δομῆς χωρίς ἕναν κάποιο ἐγκλεισμό τῆς τρέλας. Ἀδυναμία διάρρηξης τῆς περατότητας χωρίς ἐπίκληση καί ἀπελευθέρωση τῆς μέχρι τοῦδε ἐγκλειστῆς τρέλας. Οἰκονομία τῆς διαφωρᾶς τήν ὁποῖα θά ἐπιχειρήσουμε νά ἐνθέσουμε σέ ἕνα ὀρισμένο σημεῖο τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς τοῦ κυρίου καί τοῦ δούλου.¹⁹

Πέρα ἀπό τό ζήτημα ὀρθότητας τῆς ἐρμηνείας τοῦ

12. Γ. Χέγκελ, *Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, τ. 1, Δωδώνη, σ. 139 (παρ. 18), ὅπου γίνεται λόγος γιά τήν *Entzweiung* (διχοτομία, διχασμός).

13. «Τό Cogito καί ἡ ἱστορία τῆς τρέλας», ὁ.π., σ. 30

14. ὁ.π., σ. 24.

15. ὁ.π., σ. 30.

16. M. Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, coll. Tel, σ. 68.

17. ὁ.π.

18. «ἕνα καθαρό ἰδίωμα δέν εἶναι γλώσσα, γίνεται γλώσσα μόνο ὅταν ἐπαναλαμβάνεται», Ζ. Ντεριντά, «Ὁ Φρόνιτ καί ἡ σκηνή τῆς γραφῆς» στό *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, ὁ.π., σ. 323.

19. Κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ. Ἐλπίζουμε ὅτι θά μπορέσουμε νά ἐπανεέλθουμε ἀλλοῦ.

καρτεσιανῶν κειμένου –γιά τήν διακρίβωση τῆς ὁποίας θά χρειαστεῖ νά ἀντιπαραβάλουμε τό ἀπόσπασμα τῶν *Στοχασμῶν*, τήν ἀνάγνωση τοῦ Φουκῶ καί τήν ἐρμηγεία τοῦ Ντεριντά– θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά ἀναδείξουμε τίς διαφορές μεθοδολογικῆς τάξεως ἀπό τίς ὁποῖες ἐκπορεύεται αὐτή ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τήν τρέλα. Γιά τόν Φουκῶ ἕνα κείμενο, ὅπως αὐτό τοῦ Καρτέσιου, ἀποτελεῖ μέρος ἐνός ἱστορικοῦ συνόλου, τουτέστιν μιᾶς ὀλικῆς ἱστορικῆς δομῆς καί κατά συνέπεια δέν θά εἴμαστε σέ θέση νά προσδιορίσουμε τόν τόπο καί τόν ἰδιάζοντα χαρακτήρα του παρά μόνο ἂν τό ἐντάξουμε μέσα στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς δομῆς καί στό σύστημα ἀποφάνσεων πού τή διέπει, ἂν δηλαδή ὑπερβοῦμε τό ἴδιο τό κείμενο πρὸς ὄφελος τῶν περι-κειμενικῶν καθορισμῶν οἱ ὁποῖοι προδίδουν ἐντελέστερα τίς δρώσες κανονικότητες τοῦ λόγου. Κατά συνέπεια, ὀφείλουμε νά ἀναζητήσουμε τό νόημα τοῦ κειμένου, μέσα στό πλέγμα τῶν διατάξεων τοῦ λόγου πού τὸ διασχίζουν καί τό καθιστοῦν δυνατό, στό δίκτυο τῶν ἐξουσιαστικῶν πρακτικῶν τοῦ λόγου πού ὁργανώνουν τή δομή, καθώς «μιά ἀπόφαση εἶναι πάντα ἕνα συμβάν πού οὔτε ἡ γλώσσα οὔτε τό νόημα δέν μποροῦν νά ἐξαντλήσουν ὀλοσχερῶς» καί ἄρα ἡ ἐμμονή στή διαφάνεια τοῦ νοήματος θά ξαστοχοῦσε τό οὐσιῶδες. Συνακόλουθα τό ἀπόσπασμα τοῦ Καρτέσιου δέν ἀποτελεῖ παρά ἕνα σημεῖο αὐτοῦ πού ὁ Φουκῶ ἀποκαλεῖ «τό κλασικό συμβάν», ἐπιμαρτυρεῖ δηλαδή γιά μιά νέου τύπου ratio ἡ ὁποία συγκροτεῖται κατά τήν κλασική ἐποχή διά τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς τρέλας, καί μέλημα μιᾶς ἀρχαιολογίας εἶναι νά ἀνασυστήσῃ τό ἔδαφος μέσα στό ὁποῖο θεμελιώθηκαν οἱ καρτεσιανές ἐκφορές, τούς κανόνες σχηματισμοῦ καί τίς συνθήκες λειτουργίας τῶν πρακτικῶν τοῦ λόγου. Ὁ δομιστικός ὀλισμός ἤ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιά κάποια κλειστότητα τῆς δομῆς, συνιστᾷ γιά τόν Φουκῶ μιά ἀπαίτηση ἀπό τήν ὁποία εἶναι δύσκολο νά παραιτηθεῖ καί τήν ὁποία διατηρεῖ, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο, περισσότερο ἢ λιγότερο φανερά, τουλάχιστον μέχρι τήν *Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*.²⁰ Γιά τόν Ντεριντά αὐτή ἡ ἀπαίτηση εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό προβληματική.

Ἱστορία, ἀρχαιολογία, δομή: δέση ἐννοιῶν πού κατά τόν Ντεριντά θά ἀσκοῦσαν ἀνέκαθεν ἕνα εἶδος ἀθέμιτης βίας στό ἀντικείμενό τους. Ὅπως ἄν ποτε ἀναγνωρίζῃ τήν ἀναγκαιότητα νά τοποθετεῖται ἡ ἀνάλυση «στό ἐσωτερικό μιᾶς τοπικῆς καί μιᾶς ἱστορικῆς στρατηγικῆς», γεγονός πού τήν ὑποχρεώνει νά «ἀνταποκρίνεται σέ μιά κατάσταση τῶν δυνάμεων καί νά μεταφράζει ἕναν ἱστορικό ὑπολογισμό»,²¹ παρά ταῦτα ἡ ἐννοια τῆς ἱστορίας «καθορίζεται πάντα ὡς ἐλιγμός πού ἀπέβλεπε στήν ἐπανάκτηση τῆς παρουσίας». ²² Ἐπειτα, ἡ ἐννοια τῆς δομῆς ὑπῆρξε ἐξαρχῆς καί ἀδιαλείπτως θύμα προδοσίας καθώς προσπάθησαν συστη-

ματικά νά ἀναγάγουν τή δομικότητα τῆς δομῆς –τουτέστιν τό παιχνίδι τῆς– στήν παρουσία ἐνός κέντρου καί στό ἐπίκεντρο μιᾶς παρουσίας, σέ βαθμό ὥστε νά μὴν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά δομή, δηλαδή μέ ἕνα σύστημα πού ἔχει κατασκευαστεῖ καί λειτουργεῖ τέλεια, ἀλλά μᾶλλον μέ ἕνα μοντέλο, δηλαδή μέ ἕνα ἰδεῶδες πού κατευθύνει ρητά μιά λειτουργία πού ἐμπρακτα, ἀλλά καί γιά λόγους οὐσίας, δέν εἶναι ποτέ πέρα γιά πέρα ἐπικεντρωμένη.²³ Ὡς ἐκ τούτου, ἡ κίνηση κάθε ἀρχαιολογίας, στόν βαθμό πού παραμένει δέσμια τῆς ἐπὶ κλησης μιᾶς ὀρισμένης περατότητας, «εἶναι συνένοχη μέ τήν ἀναγωγή τῆς δομικότητας τῆς δομῆς καί τείνει πάντα νά διαλογιστεῖ αὐτή τήν τελευταία βάσει μιᾶς μεστῆς παρουσίας ἐκτός παιχνιδιοῦ». ²⁴ Ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, ἡ διαφορὰ στίς προκειμένες συνεπάγεται διαφορὰ καί στή μέθοδο. Ὅσον ἀφορᾷ τό κείμενο τοῦ Καρτέσιου, ἀλλά καί τά κείμενα ἐν γένει, ὁ Ντεριντά προβάλλει τήν ἀξίωση μιᾶς καταρχᾶς «αὐτόνομη καί ἐσωτερικῆς ἀνάλυσης τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας. Μονάχα ὅταν ἡ ὀλότητα αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου θά μοῦ εἶναι κατάδηλη στό νόημά της (πράγμα ἀδύνατο) θά μπορέσω νά τήν τοποθετήσω ἐπακριβῶς μέσα στήν ὀλική τῆς ἱστορική μορφή. [...] Ἰδιαιτέρα ὅσον ἀφορᾷ τόν Ντεκάρτ, δέν μποροῦμε νά ἀπαντήσουμε σέ καμία ἱστορική ἐρώτηση πού νά τόν θίγει –νά θίγει τό λανθάνον ἱστορικό νόημα τοῦ λόγου του, τή θέση του σέ μιά ὀλική δομή– προτοῦ γίνῃ μιά αὐστηρή καί διεξοδική ἐσωτερική ἀνάλυση τῶν κατάδηλων προθέσεων του, τοῦ κατάδηλου νοήματος τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἐπιχειρηματολογίας». ²⁵ [Κατάδηλο/λανθάνον νόημα: ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τοῦ κειμένου τοῦ ὁ Ντεριντά ἐπικαλεῖται τόν Φρόντ, ὁμολογώντας τήν ὀφειλή του. Ἀναμφίβολα, ἡ ἀποδόμηση δέν ἀποτελεῖ μιά ψυχανάλυση τῆς φιλοσοφίας, ὀφείλει ὥστόσο νά ἀναγνωρίζῃ σέ αὐτήν ἕναν ἀπό τούς πλέον γόνιμους πόρους τῆς καθώς δέν κατέστη δυνατή εἰ μὴ μόνον στόν καθορισμένο τόπο μιᾶς ψυχαναλυτικῆς διάνοιξης, μετά τήν ἴδρυσή καί μέσα στήν ἐποχή τῆς ψυχανάλυσης – κάτι πού ἰσχύει, σύμφωνα μέ τόν Ντεριντά, καί γιά τήν *Ἱστορία τῆς τρέλας*. Θά ἔπρεπε νά διερευνησοῦμε ἐτούτη τή διάσπρωση τοῦ ἀποδομητικοῦ ἐγχειρήματος καί γιά τόν ἐπι-

20. «Τό πεδίο τῶν συμβάντων τοῦ λόγου εἶναι τό πάντα περατό καί σήμερα περιορισμένο σύνολο ἀπό τίς μόνες γλωσσολογικές ἐνότητες πού ἔχουν διατυπωθεῖ», Μ. Foucault, *Ἡ ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*, Ἐξάντας, σ. 44 (ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε).

21. *Περί γραμματολογίας*, ὁ.π., σ. 125.

22. Ὁ.π., σ. 26.

23. Ὁ.π., σ. 59.

24. «Ἡ δομή τό σημεῖο καί τό παιχνίδι μέσα στό λόγο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου», στό *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορὰ*, ὁ.π., σ. 435.

25. «Τό Cogito...», ὁ.π., σ. 34.

πλέον λόγο ότι μεγάλο μέρος της αντίστασης κατά της αποδόμησης είναι στενά συναρτημένο με την παραγνώριση ή την αντίσταση ενάντια σέ αυτό τό απόθεμα.]. Τριάντα χρόνια αργότερα ο Ντεριντά επαναλαμβάνει «τήν αναγκαιότητα νά διασφαλίσουμε καταρχάς τό εκδηλο νόημα [...] νά κατανοήσουμε όρθως, μέ τρόπο σχεδόν σχολικό, φιλολογικό και γραμματικό, μέ δεδομένους τούς κυρίαρχους και σταθεροποιημένους τύπους, αυτό πού ο Ντεκάρτ ήθελε νά πει στήν ήδη δύσκολη επιφάνεια του κειμένου του, όπως είναι μεταφράσιμη σύμφωνα μέ τούς κλασικούς κανόνες ανάγνωσης, και νά τό καταλάβουμε αυτό μάλιστα πριν νά υποβάλουμε αυτήν τήν πρώτη ανάγνωση σέ μία έρμηνεία συμπτωματολογικού τύπου και ιστορική, πού ρυθμίζεται από άλλα αξιώματα ή πρωτόκολλα... πριν νά και γιά νά αποσταθεροποιήσουμε, εκεί όπου είναι δυνατόν και έφόσον είναι αναγκαίο, τό κύρος τών κανονιστικών έρμηνειών».²⁶ Ένα ακόμα οίονει έγγελιανό νεύμα του Ντεριντά²⁷: ή ανάγνωση όφείλει αρχικά νά διέλθει από τό κείμενο ως τέτοιο, νά είναι καταρχάς έσωτερική, προκειμένου νά αποφευχθεί ή βίαιη παραχάραξη πού θά έσπευδε νά τό εντάξει σέ μία προεπιλημμένη έρμηνεία, σέ μία δομή πού θά είχε, έξωθεν, καθορίζει τή λειτουργία και τή θέση του. Δικαιοσύνη πού προσήκει στό κείμενο, πολλώ δέ μάλλον αφού στόν Καρτέσιο ο Φουκώ θά όφειλε νά αναζητήσει όχι μόνο ένα ιστορικό τεκμήριο αλλά και ένα ιστορικό αργίο.

Αυτόν ακριβώς τόν «έγγελιανισμό» του Ντεριντά θά θέσει ο Φουκώ στό στόχαστρο: «θά μπορούσε άραγε νά υπάρχει κάτι πρότερο ή έξωτερικό πρós τó φιλοσοφικό έπιχείρημα; [...] Αυτή τήν ύποψία ο Ντεριντά τήν αποκλείει μέ πάθος».²⁸ Βλέπει σέ αυτόν τήν ένσάρκωση, τήν άναξωπύρωση μιάς παμπάλιας παράδοσης, του κλασικού συστήματος τό όποιο, μέσω του «έκκειμενισμού» τών νοηματικών πρακτικών, έπιχειρεί νά διαγράψει τό έξωκειμενικό πλαίσιο, τίς διαδικασίες μετασηματισμού και τά έπιτελέσματα τών συμβάντων του λόγου. Αυτή ή άπαίτηση τής φιλοσοφίας γιά καθολικότητα, γιά καθαρότητα χωρίς προσμίξεις, ή έπίδοξη προσάρτησή της κατ' αποκλειστικότητα σέ ένα ιδεώδες άπειρης φιλαλήθειας δέν κάνει τίποτε άλλο από τό νά μεταμφέζει, και άρα νά συντηρεί, τούς μηχανισμούς διαπλοκής έξουσίας και λόγου, άναποποθετώντας τους στό έσωτερικό μιάς ουδέτερης κειμενικής επικράτειας: πρόκειται γιά «μιά μικρή παιδαγωγική ιστορικά καθορισμένη [...] ή όποία διδάσκει τόν μαθητή ότι δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου, αλλά μέσα στό κείμενο βασιλεύει ή παρακαταθήκη τής καταγωγής. Συνεπώς δέ χρειάζεται νά γυρέψουμε άλλο, αλλά μόνο έδω, όχι βέβαια μέσα στίς λέξεις, αλλά μέσα στίς λέξεις ως διαγραφές, στό δικτυωτό τους, όπου λέγεται τό «νόημα του είναι». Παιδαγωγική πού αντίστροφα δίνει στή φωνή του δασκάλου αυτή τήν απεριορίστη ήγεμονία πού του έπιτρέπει νά ξαναπει άπε-

ριορίστα τό κείμενο».²⁹ Φαίνεται ότι ενάντια στή φράση «δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου» ή «δέν υπάρχει τό εκτός-κειμένου», ο Φουκώ στρέφει μιά άπροσδιόριστη έπιθυμία μεταγλώσσας, έμπεριέχει ώστόσο ή κριτική του ένα σημασιακό ολίθημα ουσιώδες γιά τήν έγκυρότητά της: έξισώνει τή φράση «δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου» μέ τήν έκφορά «όλα είναι κείμενο», άναγωγή τήν όποία ο Ντεριντά άποκηρύσσει ρητώς. Άν δέν υπάρχει (τό) εκτός-κειμένου, «αυτό δέ σημαίνει ότι όλα τά άναφερόμενα άναστέλλονται, τά άρνούμαστε ή έγκλείονται σέ ένα βιβλίο [...] αλλά ότι κάθε άναφερόμενο, όλη ή πραγματικότητα έχει τή δομή ενός διαφορικού ίχνους, και ότι κάποιος δέν μπορεί νά άναφέρεται σέ αυτό τό «πραγματικό» παρά μόνο εντός μιάς έρμηνευτικής έμπεριείας».³⁰ Άν λοιπόν ο Ντεριντά, υπό τήν κατηγορία του «κειμένου», άποδηλώνει όλες τίς δομές πού άποκαλούνται «ιστορικές», κοινωνικές, θεσμικές, έν συντομία: όλα τά πιθανά άναφερόμενα», αυτό είναι άπότοκο τής δομικής αναγκαιότητας σύμφωνα μέ τήν όποία ή άνάλυση αυτών τών δομών όφείλει νά διέλθει, εκ τών πραγμάτων, από τήν γλώσσα. Έπομένως, διττή δέσμευση, διττή ύφολογική τροπή τής άποδομητικής πρακτικής: από τή μιά, λαμβάνει τήν άποδεικτική και φαινομενικά άνιστορική μορφή τών λογικο-τυπικών παραδόξων, από τήν άλλη, περισσότερο ιστορική ή άναμνηστική, φαίνεται νά προβαίνει μέ άναγνώσεις κειμένων, σχολαστικές έρμηνείες και γενεαλογίες.³¹

Άρχίζει ένδεχομένως νά διαγράφεται μέ τρόπο διστακτικό, πλάγιο, άνεπαίσθητο ίσως, μιά άποφασιστική μετατόπιση τής διαμάχης πού αφήνει νά διαφανούν έστίες σύγκλισης αλλά και ένα σημείο άπόκλισης, διάθλασης, τό όποιο έχει τήν ουσιώδη μορφή μιάς μείζο-

26. «Άς είμαστε δίκαιοι μέ τόν Freud: ή ιστορία τής τρέλας στήν έποχή τής ψυχανάλυσης» στό J. Derrida, Άντιστάσεις τής ψυχανάλυσης, Πλέθρον, σ. 129-130.

27. «Άν ή άνασκευή μιάς φιλοσοφικής άρχής είναι δόκιμη, άντλείται από τήν ίδια τήν άρχή και άναπτύσσεται βάσει αυτής - δέν φτιάχεται άπ' έξω μέ αντίθετες δεβαιώσεις και έμπνεύσεις», Χέγκελ (παραθέτω από Γ. Φαράκλας, Γνωσιοθεωρία και μέθοδος στόν Έγελο, σ. 17).

28. Βλ. «Τό σώμα μου, αυτό τό χαρτί, αυτή ή φωτιά», στό Z. Ντεριντά-Μ. Φουκώ, Τρέλα και Φιλοσοφία, Όλκός, σ. 97.

29. Ό.π., σ. 129.

30. J. Derrida, Limited Inc, σ. 273 (χρησιμοποιώ τή μετάφραση του Γ. Κακολύρη στό «Φουκώ και Ντεριντά: ή άνάγνωση ως άρχαιολογία ή ως άποδόμηση», Ποίηση, τ. 25, άρθρο στό όποιο εξετάζεται έπίσης ή διαμάχη πού μιάς άπασχολεί).

31. Βλ. J. Derrida, Force de loi, Galilee, σ. 48.

νος ἀντίστασης. Μέσα ἀπό τήν ἀλληλουχία τῶν κειμένων, τῆ διασταύρωση τῶν ἐπιχειρημάτων, τοὺς ὑπερθεματισμούς καί τίς ἀναδιπλώσεις, ἀρχίζει νά περιγράφεται, νά ὀροθετεῖται αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «ὀμφαλό» τῆς διαμάχης: ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχείου εἶναι αὐτή πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, θά κατένειμε καί θά ὄριζε τοὺς τόπους αὐτῆς τῆς διαμάχης. Ἡ κίνηση μᾶς ἱστορίας πού θά ἤθελε νά ἀφουγκραστεῖ τή σιωπή τῆς τρέλας, ἡ κίνηση τῆς ἱστορίας ἐν γένει, στήν προσπάθειά της νά ἀναυσιγήσει ἕνα παρελθόν, ὀφείλει καταρχᾶς νά ἀφυπνίσει, νά καταφύγει σέ μιά ἔννοια τοῦ ἀρχείου, νά στηρίξει ἐκεῖ τήν ἀξίωσή της γιά ἐγκυρότητα. Θά ἦταν χρήσιμο νά ἐξετάζαμε «κατ' ἀντιπαράσταση» τήν Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης (ἰδίως τό κεφάλαιο «Τό ἱστορικό a priori καί τό ἀρχεῖο») καί τήν «Ἐννοια τοῦ ἀρχείου», ἄς συγκρατήσουμε ὡστόσο ὀρισμένες ἐνδείξεις γιά μιά μελλοντική ἀνάγνωση: 1ον) ὁ Φουκῶ καθορίζει τό ἀρχεῖο ὡς «τό γενικό σύστημα τοῦ σχηματισμοῦ καί τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ἀποφάνσεων».³² Γίνεται αἰσθητή ἐδῶ μιά ἀπόπειρα ἐξόδου ἀπό τήν στατικότητα τῆς δομῆς, ὅπωςδήποτε ἕνας ἀποχαιρετισμός στήν ὀλοποιούσα ἔννοια τῆς Ἐπιστήμης (episteme). Ἐντούτοις, καί παρά τήν διπλή ἀδυνατότητα πού πλήττει τό ἀρχεῖο —ἀδυναμία νά περιγράψουμε καταλεπτῶς τόσο τό ἀρχαιοθετοῦν ὅσο καί τό ἀρχαιοθετούμενο ἀρχεῖο— ὁ Φουκῶ τό προσεγγίζει ὡς σύνολο «ἀπό λόγους [...] πού μόλις ἔπαψαν νά μᾶς ἀνήκουν», ὡς «τό ἔξω τῆς ἴδιας μας τῆς γλώσσας», ἤτοι, μέ μιά λογική τῆς περατότητας. Καί συνδέει ἀβίαστα τήν ἔννοια τοῦ ἀρχείου μέ μιά ἀρχαιολογία ἡ ὁποία «ἐξετάζει τό ἤδη ρηθέν στό ἐπίπεδο τῆς ὑπαρξῆς του: τῆς ἀποφαντικῆς λειτουργίας πού ἀσχεῖται πάνω του, τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ λόγου στόν ὁποῖο ἀνήκει, τοῦ γενικοῦ ἀρχαιολογικοῦ συστήματος ἀπό τό ὁποῖο προκύπτει». 2ον) ὁ Ντεριντά ἀπό τήν ἄλλη, σημειώνει «μιά ἀκατάπαυστη ἔνταση μεταξὺ ἀρχείου καί ἀρχαιολογίας» πού παρά τήν ὁμοιότητά τους παραμένουν «ριζικά ἀσυμβίβαστα, ἑτερογενή, δηλαδή διαφορετικά ἀναφορικά μέ τήν καταγωγή καί χωρισμένα ἀναφορικά μέ τήν ἀρχή». Παρατηρεῖ ὅτι στήν ἀρχαιότητα οἱ ἄρχοντες κατεῖχαν τήν αὐθεντία νά ἐρμηνεύουν τά ἀρχεῖα καί ἐπισημαίνει τήν κίνηση, τήν ἐπιδίωξη (ζωή/θάνατος) τοῦ ἀρχείου, ἡ ὁποία διαρρηγνύει τό πέρας τοῦ πλαισίου στό ὁποῖο θά ἤθελαν νά τό ἐντάξουν.

Τέλος, θά χρειαστεῖ νά δείξουμε πῶς μιά σκέψη τοῦ ἀρχείου θίγει μέ ἄμεσο τρόπο ζητήματα ἠθικῆς καί πολιτικῆς τάξεως, τουτέστιν πῶς διαπλέκεται μέ τήν βαθμίδα τῆς πράξεως. Ἐνα ἀρχεῖο κλειστό, περατό, ἕνα ἀρχεῖο πού ὀργανώνει σύμφωνα μέ ὀρισμένους νόμους τή διάταξη τῶν λόγων καί τῶν πρακτικῶν πού αὐτοί συνεπάγονται, στό ἐσωτερικό του καί μόνον, δη-

λαδή ἕνα ἀρχεῖο πού θεομίζει ἕνα πεδίο ἐγκλεισμοῦ, ἐπιτάσσει, προκειμένου νά εἶναι ἡ πράξις ἄξια τοῦ ὀνόματός της, ἐνέργημα πού δέν ἀνάγεται σέ μιά συμπεριφορά ἡ σέ μιά ἀπλή συμμόρφωση πρός τόν κανόνα, μιά ἠθο-πολιτική τῆς παράβασης.³³ [Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ὅσα ἀναφέρουμε ἰσχύουν γιά τή σκέψη τοῦ Φουκῶ ὅπως αὐτή ἀναπτύχθηκε ὡς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Ἀργότερα, καί ἰδίως στήν Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας, ἡ σκέψη τοῦ Φουκῶ ἐμελλε νά ἀκολουθήσει ἕνα κάπως διαφορετικό μονοπάτι.] Ἡ παραβίαση τῶν ὀρίων θά τίθεται πάντα ὡς ἡ μύχια οὐσία μᾶς πράξης ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νά διαταράξει τήν ἔννομη τάξη πού εἶναι ἐπιφορτισμένη μέ τήν τήρηση τῆς ὁμολότητος, ἐγκλείοντας στό ἐσωτερικό ἡ ἀποκλείοντας στό ἐξωτερικό τήν ἀπειλή τῆς ἑτερότητας. Γιά τόν Ντεριντά ἀπό τήν ἄλλη, ἡ παράβαση δέν μπορεῖ νά βρεῖ τό στόχο της: ὁ παραβάτης, ὁ ἄτακτος δέν εἶναι παρά ἕνα δασκαλεμένο καί ὑπάκουο ὑποκείμενο.³⁴ Ἐπειτα, τό ἀρχεῖο θά τελοῦσε ἀνέκαθεν ὑπό τήν δικαιοδοσία ἐκ τῶν ὑστέρων τό ὁποῖο θά ἀναδιτάσσει διαρκῶς τήν ἀρχιτεκτονική τοῦ ἀρχείου, προσδίδοντας του τό καθεστῶς μᾶς ἐσαεῖ ἐλευσόμενης, καί ἄρα οὐσιαστικῶς μὴ πλήρους ἔννοιας: «τό ἀρχαιοθετήσιμο νόημα ἀφήνεται ἐπίσης καί ἀπό τά πρῖν νά συν-καθοριστεῖ ἀπό τήν ἀρχαιοθετούσα δομή».³⁵ Τοῦτο δέν συνεπάγεται κανέναν σχετικισμό, κανέναν ἱστορικισμό ἀλλά μᾶλλον μιά ἠθο-πολιτική τῆς ἐπανα-ιδιοποίησης τοῦ ἀρχείου, τήν χρεῖα διαρκοῦς ἀναθεώρησης καί ἐπανερμηνείας, τήν ἐπανεργοποίηση τῆς ἀρχαιολογίας κληρονομιάς σύμφωνα μέ ἄλλους κώδικες καί ἄλλα πρωτόκολλα, στήν ὑπηρεσία μᾶς ἀτελεύτητης ἄν καί ὄχι πλήρους χειραφέτησης. Ἡ ἀπόλυτη ἑτερότητα τοῦ ἀρχείου θά ἰσοδυναμοῦσε μέ μιά ἀπονεκρωμένη διαφορᾶ, μέ τήν ὀλική βουβαμάρα τοῦ λόγου. Μόνον ἕνα ὀρισμένο γίνεσθαι-διαφορᾶ τῆς διαφορᾶς εἶναι σέ θέση νά διαφυλάξει τήν ἐπιδίωξη τοῦ ἀρχείου.

32. M. Foucault, Ἡ ἀρχαιολογία τῆς γνώσης, Ἐξάντας, σ. 200.

33. Σχετικά μέ τήν ἔννοια τῆς παράβασης βλ. Preface à la transgression, στό M. Foucault, Philosophie (anthologie), Folio/essais, σ. 190-206.

34. Βλ. Ζάκ Ντεριντά, Ἐμβολα, Ἐστία, σ. 40.

35. Βλ. Ζ. Ντεριντά, Ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχείου, Ἐκκρεμές, σ. 37.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Μάρκος Τσέτσος, *Βούληση και ήχος.
'Η μεταφυσική τῆς μουσικῆς
στή φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ.*

Παράρτημα: τὰ κείμενα τοῦ Σοπενχάουερ γιά τή μουσική,
Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2004, σελ. 231.

τοῦ Στέφανου Δημητρίου

Τό βιβλίο τοῦ Μάρκου Τσέτσου, ἐπίκουρου καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν, στό ὁποῖο διδάσκει αἰσθητική τῆς μουσικῆς, καθώς καί διευθυντῆ ὀρχήστρας, περιλαμβάνει τέσσερα μέρη τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν σέ ἰσάριθμους ἄξονες ἐπί τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ διαλαμβανόμενη προβληματική, σέ σχέση μέ τή φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ καί τή σημασία της γιά τή μουσική. Σέ αὐτή τήν εὐμέθοδη ὡς πρός τήν ὀργάνωσή της μελέτη, ὁ συγγραφέας ἐκκινεῖ ἀπό τήν ἐνταξή τῆς διερευνώμενης προβληματικῆς στό ἱστοριοφιλοσοφικό της πλαίσιο. Σέ αὐτό τό ἀρχικό στάδιο τό ἐρευνητικό ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται κυρίως στό κείμενο *Ἀποσπάσματα ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, στό ὁποῖο ὁ Σοπενχάουερ αὐτοπροσδιορίζεται σέ σχέση μέ τούς προγενέστερους ἀπό αὐτόν, ἀλλά καί μέ τούς σύγχρονους του φιλοσόφους. Ὁ συγγραφέας διερευνᾷ, μέ συστηματικό κριτικό τρόπο, πρόσφατες θέσεις ὡς πρός τήν ἐννοια τῆς ἀπαισιοδοξίας, ἡ ὁποία κατέχει δεσπόζουσα θέση στό ἔργο τοῦ Σοπενχάουερ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, καί ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἐξέταση ἀπόψεων πού ἀμφισβητοῦν τόν Σοπενχάουερ ὡς φιλόσοφο τῆς ἀπαισιοδοξίας, ὁ συγγραφέας τόν ἐντάσσει στό εὐρύ πλαίσιο τῶν μουσικοαισθητικῶν θεωρήσεων, γιά νά ὑποβάλει τήν αἰσθητική θεωρία τοῦ Σοπενχάουερ στήν ἐλεγκτική βάση, ὥστε νά διακριθῆ ὁ βαθμός σύνδεσής της μέ τόν κορμό τῆς φιλοσοφίας του,

ἀλλά καί γιά νά ἐλεγχεῖ ἡ ἀριότητα καί ἡ συνοχή της μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἐννοιολογικῆς της ὀργάνωσης.

Ἡ μεθοδική ὀργάνωση τῆς ἐρευνας, καθώς καί τοῦ ἐλέγχου τῶν βασικῶν ὑποθέσεων, ὀδηγεῖ τόν συγγραφέα στό νά ἀρχίσει τήν ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς, πού ἀντιστοιχεῖ στό πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, μέ τόν ἐλεγχο τῆς θέσης τοῦ Σοπενχάουερ, ὅτι ἡ μουσική προσλαμβάνεται χωρίς τή διάνοια (Verstand). Αὐτή ἡ θέση, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, ἔχει εὐρύτερο γνωσιοθεωρητικό ἐνδιαφέρον, τό ὁποῖο, προκειμένου νά ἀναδειχθεῖ, θά πρέπει νά ἀνασυγκροτηθοῦν καί νά ἐξετασθοῦν οἱ βασικότερες γνωσιοθεωρητικές του θέσεις καί ἡ συστηματική τους διάρθρωση. Ἐν συνεχείᾳ, ἐξετάζεται ἡ κριτική τήν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Σοπενχάουερ στήν καντιανή γνωσιοθεωρία, μέ τήν ὁποία ἀπορρίπτει τό σύστημα τῶν καντιανῶν κατηγοριῶν πλὴν τῆς αἰτιότητας. Αὐτή, μαζί μέ τό ἐμπειρικό a priori τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου, συγκροτεῖ τόν κόσμο ὡς παράσταση. Ὁ Σοπενχάουερ, ταυτίζοντας τήν ἐννοια τῆς αἰτιότητας μέ τή φυσική ὑλικότητα, ἐξαιρεῖ τήν πρώτη, ἀλλά καί τήν ἐννοια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου ἀπό τήν πρόσληψη τῆς μουσικῆς, ὅπως μᾶς δείχνει ὁ συγγραφέας. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐξαιρέσεως εἶναι ἡ ἀδυναμία συγκρότησης ὀρισμένης ἐννοιας τῆς μουσικῆς μορφῆς. Ἀντιθέτως,